

ZEND

Serokatîyek:
KYROS

■ MEHMET TURHALLI

Pêrkîtên di Zaravayê

Kurmancî de

■ ZANA FARQÎNÎ

Derketina Tûrantîyê

û Armancên wê

■ HESEN İBRAHİM

Anatomiya Jinan

■ GÛLSEREN DENİZ

Kêşeya Kurd

■ FEHMÎ HUWEYDÎ

Şerefname Çwar

Sede ye Nemir e

■ Dr. CEBAR QADÎR

Ziman û Siyaset

■ Z. ABÎDÎN ZINAR

Ziman û Çand

■ F. HUSEYN SAGNIÇ

Çend Têbinî li ser

Cinavkên Kurdî

■ SAMÎ BERBANG

Biwêj, Peyvên

Peşyan û Gotin

■ ÇIYA MAZÎ

ÎHSAN NÛRÎ PAŞA

Bîranîna Îhsan Nûrî Paşa û Xoybûnê rêya me ronî dîke

Bi pêşengiya Îhsan Nûrî Paşa, serhildana Agriyê, di sala 1927an de dest pê kir. Vê serhildana ku di bin serokatiya Îhsan Nûrî Paşa de nêzikî çar salan domand, di sala 1930 ê de têk çû. Rêxistina Xoybûnê, ku di 5 ê Kewçêra 1927an de li Lûbnanê ji aliyê gelek rewşenbîrên kurd ve hatibû damezirandin û Celadet Alî Bedirxan jî wek serokê rêxistinê hatibû hîlbijartin, di pêvajoya vê serhildanê de roleke sereke leyîstibû. Piştî têkçûna serhildana Agriyê Xoybûn jî bêyî ku bigihîje tu encamê belav bû.

N A V E R O K

Kovara sê mehî ya lêkolîn û

lêgerînên zanistî

(Ûç ayda bir yayinlanir)

Li Ser Navê Mezopotamya

Basın Yayın A.Ş.

Xwedî:

Yıldız GÜLTEKİN

Gerîmendeyê Giştî yê Weşanê

Hasan KAYA

Berpirsiyara Nivîsaran

Zeynep YAŞ

Berpirsiyarê Teknikê

Turabi ŞEN

Cihê Kargeriye:

İstiklal Cad. Turhol Han

No: 373 Daire: 2

Beyoğlu / İSTANBUL

Navnîşana Kovarê:

Atatürk Bulvarı.

Ceylan Palas Apt.

No: 154/12 Aksaray

Tel: 527 19 11

Fax: 527 61 49

Çapxane:

KAYHAN MATBAASI

Sala Weşanê:

Payîz 1998

Di Rastiya Rojhilata Navîn de Serokatîyek: KYROS

Mehmet Turhallı.....3-7

Pêrkîten di Zaravayê Kurmancî de

Zana Farqînî.....8-11

Çend Raman û Dîtin li Ser Ziman û Peyvên Kurdî

Zagros Zerdeştî12-16

Derketina Tûrantîyê û Armancên wê

Hesen Îbrahîm.....17-21

Anatomiya Jinan (II)

Gülseren Deniz.....22- 28

Kêşeya Kurdî

Fehmî Huweydî.....29-31

Gelê Kurd Çima ji Dîroka xwe Fêr Nabe

Dr. Kemal Sîdo Kurdxî32-38

Şerafname Çwar Sede ye Nemir e

Dr. Cebar Qadir49-44

Şahidek Komkujiya Geliyê Zîlan

İ. İşler45- 50

Ziman û Siyaset

Zeynel Abîdîn Zinar51

Di Pêvajoya Pêşveçûnê de çanda Kurdî û Rewşa wê ya îroyîn

Mehmet Bayrak.....52-60

Ziman û Çand

Feqî Huseyn Sağınç.....61-64

Raman û Ziman

Şefik Beyaz.....65-67

Başûrê Kurdistanê û Guft û Goyên Dewletan ên li ser vê Beşê (I)

Hesen Mihemed68-73

Çend Têbinî li ser Cînavakên Kurdî

Samî Berbang74-76

Çend Şîretên Seîdê Kurdî

Seîdê Kurdî77-79

Biwêj, Gotinên Pêşyan û Gotin

Çiya Mazî.....80-83

Li ser Gelşên me yê Vekîteyê

Zana Farqînî84-87

Ber Cahê Serekê Encumana Rastnivîsa Zimanê kurdî re

Feqî Huseyn Sağınç88-92

Ji Encama Rastnivîsa Zimanê Kurdî re

Nevzat Sağınç.....93-95

Derbarê rastnivîsîna herfên -î, -û, -ê berya -y, -yê de

Ali Karadeniz.....93-95

Zend Dergisi Mezopotamya Basın Yayın A.Ş'nin

Bilimsel Araştırmaları yürüten Aksaray şubesinin yayımıdır.

Wêneyê bergê: Deriyên malên Siwêrekê

Xwendevanên hêja!

Piştî demekê dîsa em li pêşberî we ne. Di vê demê de, Enstîtuya Kurdî li ber xwe da, ji bo ku ku bikaribe kar û barê xwe birêkûpêktir bike. Helbet hinek pêşveçûn pêk hatin. Di barê serhildana ku bi navê "serhildana Şêx Seîd" tê zanîn de, di barê jînenegeriya Celadet Bedirxan de, li ser dîroka berxwedanê ya kurdan Enstîtuyê semîner û panel lidar xistin. Ji bo şehîdê nemir yekemîn serokê enstîtuyê li Îzmîr, Mêrsîn û Stenbolê me hinek çalakî pêk anîn. Pênc heb pirtûk me diyarî gelê xwe kirin. Xebata Kovara Zendê û xebatên Enstîtuyê ji hev ne cihê ne. Hevûdu temam dikin. Hêvî û armanca me ew e ku em bikaribin nûnertiyên Enstîtuya kurdî li Amed, Enqera û Îzmîrê bidin avakirin. Ji xwe a niha li van deveran gelek hevalên me mîna nûneran dixebitin. Mînak li Enqerê, li ser navê enstîtuyê qursên zimanê kurdî tene dayin, li van cihan endamên enstîtuyê kar û barê berhevkarî û lêkolînê dikin. Em hêvîdar in ku avahiyên me jî dê li wan deveran bêne vekirin.

Wekî din ji hêlekê ve jî xebatên têkuzkirina rastnivîsa zaravayê kurmancî hatin domandin. Me di vê hejmarê de cih da hinek raporên di barê rastnivîsa çend xalên ku dubendî li ser wan heye. Nivîsarên di dawiya kovarê de, yên Zana Farqînî, F. Huseyn, Nevzat Sağniç û Ali Karadeniz di civînê rastnivîsê de weke rapor hatine pêşkeşkirin. Me ji aliyê rastnivîsê qet destê xwe neda van nivîsaran. Mînak birêz F. Huseyn Sağniç daçeka ku redaksiyona Zendê bi awayê "di.....de" bikartîne, bi awayê "di.....'da" bikaraniye. Ji bo ku xwendevanên me cûdahiyên di navbera bendan de rind bikaribin bibînin, me weke îstisna ev her çar nivîsar, ji hêla rastnivîsê ve rast nekirin.

Banga me ya li hevalên di zindanan de û xwendekarên zankoyan bi awayekî erênî encam da. Bi dehan xwendekarên zankoyê serî li enstîtuyê dan, ji bo perwerdehiya zimanê kurdî. Her wekî tê zanîn ku ji bo şeş mehan perwerdehiya zimanê kurdî di 15ê kewçêra 1998an de, li avahiya enstîtuyê destpêkir. Ji zindanan gelek name û nivîsar ji me re hatin. Em wan dinirxînin, yên ku hêjayê çapê bin, emê biweşînin.

Hevalê me Mehmet Türhallı yê ku di zindanê de ye, di nivîsara xwe ya bi navê "Kyros" de, li ser mîtolojiyê ku para me kurdan jî tê de heye rawestiyaye. Jenosîda Geliyê Zîlan a ku li herêmê jê re "Siyaseta Gelî" tê gotin, ji devê Xalê Heyder hatiye vegotin. Di dema qirkirinê de, Xalê Heyder di pêçekê de bûye. Ew di bin laşan de, ji mirinê rizgar bûye. Lê laşê wî ji derba singoyê Roma Reş nefelitiye. Endamê enstîtuyê Î. İşler hevpeyvîn di gel wî çêkiriye. Di hejmara pêşiya me de jî li ser Tevkujiya Gelî em dê xebateke Î. İşler biweşînin.

Nivîsara Hesên Mihemed a di barê Başûrê Kurdistanê de, dê weke du beş were weşandin. Di vê hejmarê de anatomiya jinan ku domahîka nivîsara Gülseren Deniz e, cih girtiye. Di hejmara pêşiya me de, em dê cih bidin nivîsarên di heqê anatomiyê de yên nivîskarên cihê.

Heta hejmareke din, rojên tijî ronahiya zanistê û kelepura kurdî yên we bin...

DI RASTIYA ROJHILATA NAVÎN DE

SEROKATIYEK

K Y R O S

MEMET TURHALLI

(Ji tirkî: Kawa Nemir)

Di dîroka Rojhilatanavîn de, çawa ku gelek desthilatdarî kumişîne, gelek kesayetî û serokatî jî ketine nava hev, di mercên berçav de xwe dane pejirandin. Ji ber vî hawî, carinan nav û pênasên cuda girtine, carinan bûne efsane, bi hin kesan bûne leheng, li gorî hinan jî bûne dijmin.

Ev tiştê navbûrî, encama rewşa Rohilatanavîn ya ev çend dewlemend û aloz, bi taybetî jî ya dewlemendiya erdnîgariya Mezopotamyayê, ya eşîran û ya tevlihevbûna gelan e. Kyros jî wek encameke erdnîgariyeke bi vî rengî û kumişînê derketiye holê û di dîrokê de bûye efsane; carinan wek efsane, carinan wek Keyxusrev, carinan wek Kyros derbas bûye û bi vî navî hatiye nasîn. Çavkaniya ku herî zehf çêlî Kyros dike û di barê wî de heya îro agahî ragihandiye me, Dîroka Herodot e. Bi qasî ku jidayikbûna Kyros bûye efsane, jiyana wî

jî bûye efsane. Mercên beriya jidayikbûna Kyros, mercên zor dijwar in: Di wê heyamê de, piraniya herêmê di bin serdestiya Medan de ye, Med jî bo desthilatdariyê ketine şerê navxweyî, binemal, qebîle û eşîretên din û nemaze qebîle û eşîretên Pars di xebata serdestbûnê de ne. Kyros, têkşikîna serdestiya Med, destpêka desthilatdariya Pars e. Di Şahnameyê û hin berhemên dîrokê yên din de, weha neyê qalkirin jî, di dîroka gelên Aşûrî, Babîl û Cihûyan de, bi vî rengî jê tê behskirin û ev agahiya dîrokê rastî wê heyamê tê.

Kyros kî ye? Ji Mandaneya keça Astîages bûye, kurê Kambiyesê jî qebîleyên Pars e. Mercên zayîna Kyros leqayî heyameke têrbûyer û laleşê tê. Pêvajoyeke ku di nava serayê de, pevçûna desthilatdariyê tûj bûye û ji bo ku desthilatdariya malbat û êla xwe têkûz bike, Astîages xwe ji kuştina lêzimên xwe yên herî

nêzik nade alî. Astîagesê ku di bin bandora dek û dolabên li hundirê serayê û mirovên olê de ye, xewneke ku dîtiye dide şîrovekirin û ji bo ku ji desthilatdariyê nebe, di heqê zarokê Mandaneyê yê hîn jidayiknebûyî de biryara kuştinê digire. Li jêr vê, keça xwe di serayê de, di bin sehêtiyê de digire. Rewşeke weha, tundraiya pevçûna ku ji bo desthilatdariya serayê rû daye, dide der. Çawa ku Kyros jî dayik dibe, Astîages wî dide yek ji mirovên xwe yên herî nêz, Harpagos û jê dixwaze ku, zarok bikuje. Ev rewş her diçe pozberiyê hîn tûjtir dike. Harpagos, bê hemdê xwe be jî, zarok nakuje, wî dide mirovên xwe. Û ji wan dixwaze ku, misoger wî bikujin. Ev mirov zarok nakuje, ji dêlva vê wî didin gavanekî ku keriyên Astîages diçêrîne. Bi rasthatiniyekê siûda zarok dişixule: ji ber ku jina gavên giran bû û zaroka ku çêbû mir, dergehê jiyanê jî Kyros re vebû. Gavên ku xemgîniya jina xwe dît, Kyros da jina xwe. Jinikê bi bextewariyeke mezin zarok hilda û mezin kir. Erdnîgariya ku Kyros lê jiyaye, Akbenetan (ango herêma ku îro jê re Hemedan dibêjin) gelekî çiyayî bû, li wî zozanê bilind bi newalên kûr, deştên bilind ên mezin û çêregehên fireh hebûn. Mercên civakî yên ku ew tê de bû, dijwar bûn. Mirovên vê deverê xizan bûn, debara xwe bi gavanî û şivaniya pez û dewarên keysêr û dorhêla

serayê dikirin. Kyros di mercên gelekî çetin de, mezin dibe. Mercên weha dijar, gelekî bandorê li Kyros dikin û dihêlin ku, ew hîmî xisletên hîn erênî bibe. Ev merc dibin sedem ku ew, beşên civakî yên herî xizan û jêr binase, bi wan re têkiliyan dayne û mercên civakî yên civakê fêm bike. Digel temenê xwe yê biçûk, bi pêşk û behreya xwe zarokan li dora xwe vedihewîne. Ne bi tenê zarokên ji beşa xwe ya civakî, belê zarokên zadeganên wê heyamê jî dixêdê xwe. Û bi gewşînên xwe yên rêberiyê wan bi rêxistin dike, li pey xwe dikişkişîne. Hê di deh saliya xwe de, listikên ku bi zarokan re dilist û behreya wî ya birêvebirinê, nasnav û kesayetiya wî didin der. Rojekê, dema ku li gund bi hemsalên xwe re dilist, ji aliyê wan ve wek keyser hat hilbijartin. Ew jî hevalên xwe kom bi kom vediqetîne û peywirekê dide her yekî. Hinan dike leşker, peywira serayê dide hinan, hinan dixê beşa îstixbarat û nûçevaniyê, yekî jî wek Çavê Keysêr bi peywir dike. Ji van zarokan yek jî, kurê yek ji zadeganên Medî, Artanbares e. Rewşa ku zarok peywira xwe bi cî nayne, hêrsa Kyros tîne û emir dide zarokan ku, li vî zarokê guhnedêr, li vî zarokê ku peywira xwe neaniye cî cezayekî giran bibirin û cezayekî giran lê dibire. Zarok diçe vê rewşê ji bavê xwe re dibêje, ji bavê xwe dixwaze ku, Kyros ceza bike. Artanbares derdikeve

pêşberê Astîages û dibêje, "kurê gavanê te, kurê min kutaye. Ji ber vê, divê tu ji heqê zarok û malbata wî derkevî". Di demeke kin de, Kyros û malbata wî ya gavan derdixin pêşberê Astîages. Astîages vedigere ser Kyros û jê re dibêje: "Te li kurê vî mirovê li cem min xwedî qedrekî giran, him jî te dizanibû ew ji kîjan çînehê ye, heqaret kiriye." Li ser vê, Kyros: "Ezbenî, tiştê ku min kir, dadperwer e. Zarokên gundî, ew jî di nava wan de bû, dema ku dilîstin, ez ji xwe re kirim keyser. Wan di nava xwe de ez ji vê peywirê re guncaw didîtim. Zarokên din emirên min bi cî dianîn, lê ev beredayî derket. Û bi van ki-

rinên xwe jî nesekinî, dawayê min jî ew sezand. Heke pêwîst be ez ji ber vê bêm cezakerin, fermo ezbenî." Li milekî ji vê helwesta Kyros a biryardar re kêfa Astîages dihat, li milekî din jî tengezar bû. Rê nedan ku, Kyros ji serayê derbikeve, ji gavanan pirsê vî zarokî kirin bê ka zarokê kê ye. Gotin ku, yê nebêje wê bi mirinê bê cezakerin. Bi vî awayî, Astîages tê derdixê zarokê kê ye. Û guhlênkirina Harpagos bi awayekî giran ceza dike. Astîages zarokê Harpagos dide kuştin, pê dide xwarin. Bermayiyên jî dixê selikekê, dide destê wî û pê re dişîne mala wî. Harpagos jî ber vê rewşê gelekî sil dibe, ji bo tolhildana vê dest bi şerekî dirêj dike. Astîages ku bi vê rewşê dihesê, li Kyros dibore. Piştî ku Kyros bi demekê li ba xwe digire, wî li gel çend mirovên xwe dişîne ba Parsan, li ba dê û bavê wî yên rastîn. Piştî ku dê û bavê xwe yê rastîn dinase û hîmî wan dibe jî, malbata gavan a ku ew mezin kiribû jî bîr nekir. Bavê xwe yê gavan Mitrîadates, dayika xwe Kyno an jî Spako bi hurmet bi bîr tîne. Gel, nemaze jî Pars, jiyana zarokatiya Kyros dinepixinin. Dibêjin ku, Kyros bi demeke dirêj li çiyê şîrê dêlekê mêtîye, dêlê ew mezin kiriye. Ev rewş wî derdixê asta behîtiyê û gel wî dihewîne. Di vê qonaxê de, Kyros mezin dibe. Di encama behreya xwe, pêşk û jirtiya xwe, nêzîkêdayîna wî ya li hemberî mirovan û nakokiyên berçav ên domdar

Ev tiştê navbûrî,

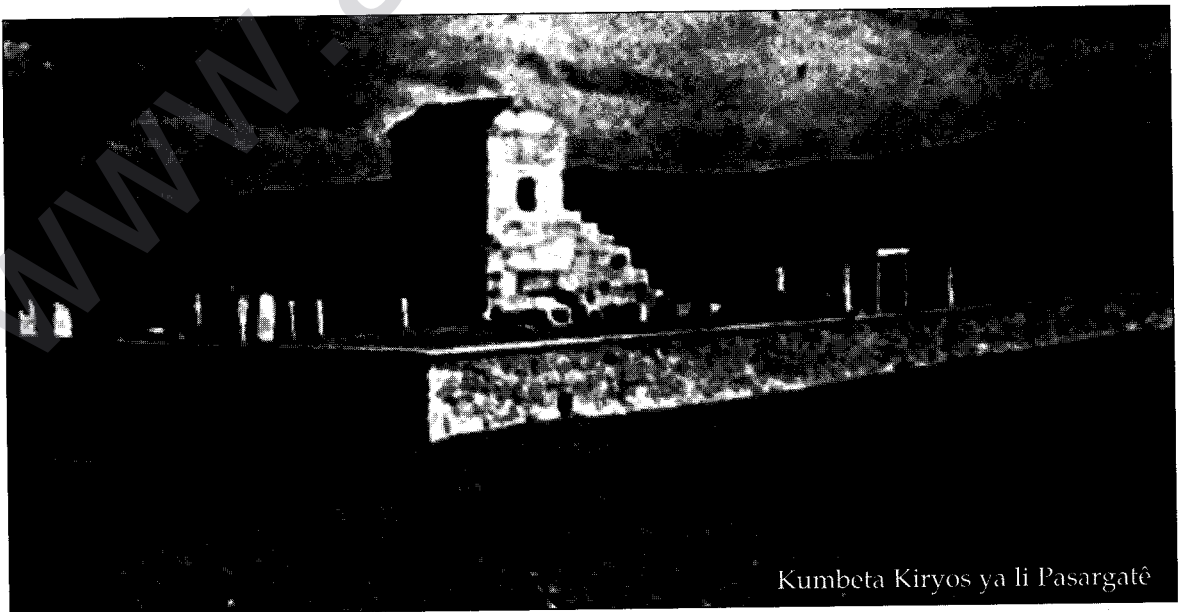
encama rewşa
Rohilatanavînehê ya ev
çend dewlemend û
aloz, bi taybetî jî ya
dewlemendiya
erdnûgariya
Mezopotamyayê, ya
eşîran û ya
tevlîhevbûna gelan e.
Kyros jî wek encameke
erdnûgariyeke bi vî
rengî û kumişînê
derketiye holê û di
dîrokê de bûye efsane;

de, dikeve lêgerînekê. Bi vî awayî, bi balkêşiya xwe û bi taybetiyên xwe dest bi birêxistinbûnê dike.

Kyros çavdêriya şerên li serayê yên ji bo desthilatdariyê, rêveberiya desthilatdariya Astîages a çewsandîner û despotîk, di heman demê de xwînmij û xerab baş dike. Û ji van nakokiya bi awayekî baş sûd werdigire, bi riyên curbecur pêwendiyên bi Harpagos re datîne û bi pêş dixê. Bi vê mebestê dikeve lêgerîna hevkarîya bi Medan re. Azweriya Harpagos a tolhildanê ji Astîages, keyseke bêhempa dide Kyros. Kyrosê bi lawaziyên Medan hesiyayî, bi rîya bikaranîna gewşînên xwe yên serokatîyê dest bi birêxistinkirina lêzimên xwe û dorhêla xwe dike. Harpagos her dem bi Kyros re di peywendiyê de ye û her cure rûdanên li desthilatdariyê, der barê keyseriyê de radigihîne Kyros. Dawiyê Harpagos keyseriyê pêşniyarî

Kyros dike, ev yek jî danexweyên Kyros ên desthilatdarbûnê û cehda wî zêde dike. Birêxistinbûnê hîn leztir dike. Gava ku vê dike, bi nîmûneyên berçav dorhêla xwe li dora xwe dicivîne. Piştî ku Harpagos femandariya Parsan dide Kyros, Kyros êlên Pars bi lez dide hev û bi alîkariya Harpagos jî hemî mercên desthilatdarbûnê amade dike. Êlên Pars vedixwîne kombûnekê, ji wan dixwaze ku, her yek bi xwe re dasekê bîne. Ev rewş nîşan dide ku, Kyros hewl dide xwe bi mînakên berçav bi rêxistin bibe. Hemî eşîret di demeke kin de, li erdekî fireh ê ku Kyros destnîşan kiribû û devî, kelemên wî bûbû belaya serê wan, civîyan. Emrê wî yê pêşîn, di rojekê de vekirina vî erdê fireh û berî ji çandiniyê re ye. Emrê wî yê duyem ew e ku, ewê hemî dotira rojê werin û pê re xwarinê bixwin. Roja duyem Hyros hemî derfetên xwe se-

ferber dike, ji hemî êlan re bergeşeke dewlemend vedike. Di vê kirina Kyros de armanca wî ew e ku, bi awayekî şênber nîşanî wan bide ku, ew bi bikaranîna renc û danexweyên xwe bi awayekî rast û birêxistinbûna xwe ya birêkûpêk wê bikarin serdestiyê bi dest bixin û ji serdestiya Medan rizgar bibin. Wî bi vî hawî hemî eşîret bi rêxistin dikirin û yekîtiya wan didamezirand. Hêsaniya rizgariyê vedibêje, ji wan re dibêje ku, ew jî dikarin bibin rêveber û dikarin ji desthilatdariyê sûd werbigirin. Ji bo pêkanîna vê jî, ji wan dixwaze ku, ew ji Astîages veqetin û bibin serdestên xwe. Kyrosê ku di vê de bi ser dikeve, di demeke kin de Parsan li dora xwe kom dike, piştî ku wan tîne radeya hêzeke şer a xurt, bi alîkariya Harpagos jî di serayê de hevkarîyên girîng ava dike. Harpagosê ku ji aliyê Astîages ve wek serfermandar hat hilbi-

Kumbeta Kiryos ya li Pasargatê

jartin, bi Kyros re ket hevkarîyê û di şerê li dijî Astîages de Astîages têk birin. Astîages dîl girt û tu nebaşî lê nekir. Bi vî hawî di demeke kurt de, him bi piştgirîya Medan, lê bi giranî alîkariya Parsan desthilatdarî hilda destê xwe. Di vê guherîna desthilatdariyê de, mirov nikare bi tenê behsa serdestiya eşîretekê an jî qebîleyekê bike. Kumişîn û hebûna çandên hevpar; dê bêtir rûdanî û di cî de bibe ku, mirov vê guherîna desthilatdariyê wek di serayê de guherîna desthilatdariyê ya navxweyî şîrove bike.

Kyros li dijî gelên di bin serdestiya xwe de, bi taybetî jî li dijî Medan şerêkî eşkere namêşîne. Ji kevneşopîya desthilatdariyê ya Medan sûd werdigire, şarezatiya wan a di hunera şer de û taktîkên wan hîn bêtir bi pêş ve dibe, van dide destê Harpagos. Berê pêşîn berê xwe da qiraxên Anatoliya û Egeyê. Bi mebesta dagirkirina wan deran û firehkirina tixûbên keyseriya xwe, derdikeve seferê. Berî ku derkeve seferê, wî qasid dişandin herêmên ku wê dager bikira. Ji wan dixwest, ku ew serî bitewînin û li dijî wî dest daynin, wê tu xisar negihîje wan. Gava wan ev tişt dipejirand, wî ew der dager nedikir, rê dida wan ew ji layê rêveberên xwe ve bîn birêvebirin. Dab û nêrîtên wan nas dikir, hurmet ji nixrên wan ên gelêrî re nîşan dida û bi wan re baş dida û distand. Ên ku li ber desthilatdariya wî radibûn, welatên

ku nedihatî rayê bi riya çend peyamên hişyariyê hişyar dikir, paşê ew welat dager dikir. Rêveberêkî ku ji aliyê gel ve dihat pejirandin, hildibijart; li gor awat û xwestekên gel tevdişand aliyê xwe û ji wir derdiket, diket riya xwe. Bi vê ramyariya xwe ya zîrek û têgîha xwe ya rêveberiyê ya fireh, bê şer gelek welat xistiye bin destê xwe, hêz û serdestiya xwe bi wan daye pejirandin. Rêveberiya dewletê bi awayê satrapiyan saz kiriye, bi hîn firehtir sazkirina van jî derfeta birêvebirinê hîn hêsantir bi dest xistiye. Wî rêveberî her dem bi du rêveberan meşandiye. Di vê kirina wî de, armanca wî ev e ku, rêveber dest di aloziyan nedin û ku di rewşa nexweşî an jî mirina yekî de ciyê hevdu bigirin. Dijîtiyên her duyan jî dianî hev, ew di bingeha reqabetê de didan xebitandin, bi vî awayî bi girtina sehîtiyê di destê xwe de rêveberiya xwe hîn hêsantir dixebitand.

Kyros di demeke kin de herêmên heya Anatoliya, Ege, Zeryaya Reş û Qefqasyayê hilda bin desthilatdariya xwe. Pişt re berê xwe da Babîla ku şaristaniya Xalde ye. Armanca wî ya di vir de, him dagerkirina van herêmên dewlemend him jî dixwaze dijminekî ev çend dewlemend û hêzdar ji navê rake û guhê wî ji dijminekî bimetirsî û nêzîk biqere. Tevî ku bajarê Babîlê bi hêz hatibû zeximandin, Kyros bi xêra behreya xwe ya

xurt, bi taktîkên rêveberî û leşkeriyê yê hêzdar artêşa xwe, di du baregehan de vedihewîne, çemê ku di Babîlê re derbas dibe dike du felq. Di pey re bajêr ji bo salekê dorpêç dike. Babîlî difikirin ku, wê av rabe û Kyros hêzên xwe bi şûn ve bikişîne, lê Kyros bi azîneyên xwe fenekî li wan dike, ciyên avzêlk dike gol. Yekîneyên baregehê pê re, xwe dikişîne van golên navborî. Ji çemê ku di heman wextî de, hatibû zuhakirin û besterûbara wê hatibû guhartin bi awayekî lez avête ser bajêr û bi carekê ve bajar hilda. Tu zirarê nade bajêr. Ji edet û tore û baweriyên wan re hurmetê nîşan dide, diçe peristgehên wan û dibêje ku ew dikarin baweriyên xwe bido-mînin. Dirav û her cure alîkarî pêşkêşî cih û mirovên wan ên olê yê ku hatibûn kolekirin dike û wan dişîne welatê wan Filîstîne. Bi ser de jî, diravê peristgeha ku dê li Filîstîne bihata avakirin, ji gencîneyê da. Piştî ku rêveberên herî yê bajêr di ciyên wan de dihêle; welêt wek satrapiyan saz dike, ji Babîliyan dixwaze ku, ew bi tenê artêşa wî aş bikin û pêdiviyên artêşê yê din pêk bînin û ji wir vedikişe.

Kyros piştî ku Babîl dager kir, berê xwe bi Qefqasan ve dike. Nemaze Îskît an jî Mûsagetên ku gelekî şervan û barbar e carinan êrişên xwe heya welatê Pars fireh dikan, piştî ku her derê talan û wêran dikan, heya piştî Zeryaya Hezarê vedikişin. Ev gelê ku

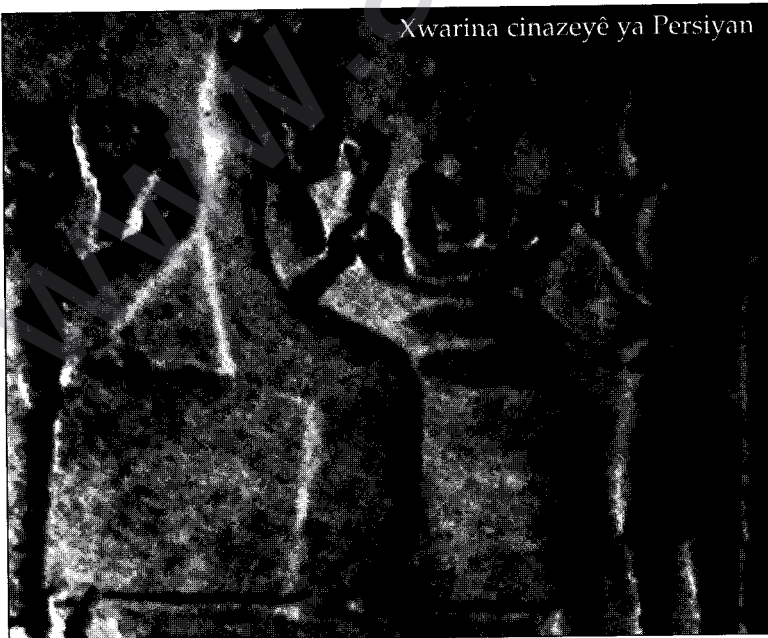
jiyaneke koçerî didomîne bi van êrîş û nijdeyên xwe gelekî zorê didin Kyros û di dawiya hemî şeran de, tu encameke misoger nayê wergirtin. Kyrosê ku vê rewşê dinirxîne zewac pêşniyarî keybanûya ku di vê heyamê de, li ser karê rêveberiyê ye dike. Armanca wî, vî gelî têxe bin desthilatdariya xwe, êrîşên arasteyî welatê xwe birawestîne û ji hêza wan a şer sûtê werbigire. Keybanû vê pêşniyarê napejirîne. Hal û hewal weha, Kyros amadehiyeke şer a pir hêzdar dike û di demeke kin de, vê amadehiyê kuta dike. Ji bo ku di vî şerî de bi ser bikeve, bi hemî fermandarên artêşê re diaxive, ramanên wan hîn dibe. Dema ku vê dike, di heman wextî de, tu carê dev ji xebata kolektîv bernade, ji bo ku beşera artêşê û fermanbaran xweş bike, her cure derfetê dide destên wan. Bi vî awayî, him fermandarên

wî jê yeqîn dikin, him jî baweriyê dide wan. Ev rewş dike ku şervan û fermandarên wî ji şeran biserketî derkevin. Kyros piştî ku ji Erezê derbas dike, artêşê vedihewîne û vekişîna Mûsagetan a domder Kyros û artêşa wî diwestîne. Li ser vê yekê, hemî fermandarên xwe li dora xwe dicivîne û ji bo çareserîya vê rewşê bi wan dişewire. Piştî kurtedemekê, li hemberê Mûsagetan feneke şer a mezin li dar dixwe. Hinek erzaqê artêşê û bi tibabeke qewî zêde şerab li gel gelek şervanên xwe li wir dihêle û ji mirovan dixwaze ew bi şev êgir vêxin. Ew bi xwe bi roj ji wir vedikişe. Mûsagetên ku bi vê nizani-bûn, bi vê fena şer xapiyan, piştî ku êrîşî hêza li wê derê heyî kirin û ew tunekirin, dest bi vexwarina wê şerabê dikin. Di nava van de, kurê keybanûyê jî heye. Kyros ji nişkê ve davêje ser wan, serên piri

wan bi şûr hildiqetîne û kurê keybanûyê jî dîl digire. Keybanû xeberekê dişîne da ku Kyros kurê wê berde. Kyros kurê keybanûyê berdide. Kurê wê çawa ku serbest dibê, xwe dikuje. Li ser vê yekê, keybanû sond dixwe ku tola kurê xwe hilîne û hemî Mûsagetan dide hev û bi Kyros re dikeve şerekî çetin û bêeman. Artêşa Pars di şer de têk diçe. Keybanû ji bo ku sonda xwe bibe sêrî, heyfa kurê xwe ji Kyros bistîne, di qada şer de li Kyros digere. Rastî cendekê Kyros tê. Digel vê, ji bo ku sonda ku xwaribû bi cî bîne, serê Kyros dixwe eyarê xwînê.

Kyros 29 salan desthilatdariyê di destê xwe de digire. Di demeke kin de, bi kesayetî, bi rêveberîya xwe ya rast û bi jîrtiya xwe ya leşkerî gelek herêman vedigire. Bi kesayetiya xwe ya zêde biryardar û bi binyatiya xwe ya jixwebawer hêz û bawerî daye dora xwe; dîlnizmiya wî û nasîna wî ya çîn û tebekên civakî ew nêzîkî gel kiriye û bi gel ve bûye yek. Ji aliyê gel ve jî, wek rêberekî siruştî, henûn hatiye pejirandin. Kyros di domahiya serdestiya xwe de, gelê nêzîkî xwe azad hiştiye, ji ber çand û dirûvgirtina ku pê mezin bûbû û bêhnfirehiya wî ya li bingeha rastiya civakê û efsanebûna wî ew qewî zêde bilind û qedirgiran kiriye, di nava gelan de, piştî mirina wî jî bi qencî jê hatiye qalkirin û her dem hatiye bîbiranîn.

Xwarîna cinazeyê ya Persiyan

PÊRKÎTÊN DI ZARAVAYÊ KURMANCÎ DE

ZANA FARQÎNÎ

Zimanê me, zimanekî welê ye ku hem ji pêş, hem ji par û hem jî ji navê ve qertafan (lêkan, pirtikan) distîne. Em dê di vê xebata xwe de, li ser pêrkîtan (pêşgiran) û navkîtan (navgiran) rawestin. Di hejmara pêşin a Zendê (Dahûrîna li ser parkîten di kurmancî de) de, ez bi awayekî berfireh li ser parkîten di zaravayê kurmancî de rawestiyabûm.

Hema em di destpêka vê nivîsa xwe de xalekê aşkere bikin ku, zaravayê me kurmancî herî bêhtir ji par re (ji paş ve) qertafan distîne. Ji ber ku mijara pirtikan, qertafan hîn bêhtir zelal û aşkere bibe, ez pêwistî bi ravekirina wan dibînim. Ji ber ku, di hin nivîsên li ser qertafan de, bi rastî jî ne zelalî û tevlihevî heye. Nehatiye diyarkirin bê ka ji çi aliyê ve dest avêtine qertafan. Ji lew re jî beriya ku ez dest bi raberkirina pêrkî û navkîtan bikim, min divê ku ez hinek li ser qertafan û terîfa wan bisekinim. Ji ber ku, çarçoveya xebatên bi vî teherî nayê diyarkirin, tevlihevî derdikeve holê. Lewma pêwistî bi daxuyanîkirinê heye. Pêşî em qertafê rave bikin, bê ka ew çi ye, bi çi erkî radibe...

Qertaf

Ji wan hêmanan re tê gotin ku bi alîkariya wan, erka (wezîfa) peyvên di nav hevokê de, tê xuyakirin û her wiha dîsa bi alîkariya wan ji navdêran, an jî, ji peyvên ji celebên lêkeran, peyvên nû tî çêkin. Em vê ravekê hîn zelaltir bikin. Em bi saya qertafan peyvên nû çêdikin û di hevokê de jî erkên peyv û bêjeyan hîn dibin.

Di rêzimanîya (gramera) giştî û gelemperî de, sê cure qertaf hene: pêrkî, parkî û navkî.

Çawa di destpêkê de jî me dabû xuyakirin, di zimanê me de ev her sê çêşîd qertaf jî hene. Qertaf jî, îcar li gorî bastûrî (binyadî, bunyeyî) û fonksiyonî ve li du beşan lîk ve dibin.

Ji aliyê bastûrî ve qertaf

Ev qertaf di nav xwe de, li du beşan par dibin:

I) *Qertafên sade*: Ji wan qertafan re tê gotin ku bi tena serê xwe ne û bi erka qertafên çêkirinê an jî çivanê/kêşanê radibin.

II) *Qertafên hevedudanî*: Ji wan qertafan re tê gotin ku bi alîkariya du qertaf an jî çend qertafan hatine pê û bi erka qertafên çêkirinê an jî çivanê radibin.

Hema em di destpêka vê nivîsa xwe de xalekê aşkera bikin ku, zaravayê me kurmancî herî bêhtir ji par re qertafan distîne.

Ji ber ku mijara pirtikan, qertafan hîn bêhtir zelal û aşkere bibe, ez pêwistî bi ravekirina wan dibînim. Ji ber ku, di hin nivîsên li ser qertafan de, bi rastî jî ne zelalî û tevlihevî heye. Di rêzimanîya giştî û gelemperî de, sê cure qertaf hene: pêrkî, parkî û navkî.

Çawa di destpêkê de jî me dabû xuyakirin, di zimanê me de ev her sê çêşîd qertaf jî hene. Qertaf jî, îcar li gorî bastûrî û fonksiyonî ve li du beşan lîk ve dibin.

Ji aliyê fonksiyonî ve qertaf

Qertaf, ji aliyê fonksiyonî ve jî dibin du beş:

I) *Qertafa çêkirinê*: Ev qertaf tên pêşî û paşîya peyvê. Bi taybetî qertafên ku tên paşîya peyvê, divê ku bi rayek an jî gewdeya peyvê ve bizeliqin. Bi alîkariya van qertafan peyv dibe xwediyê wateyeke nû.

Bi van qertafên çêkirinê, mirov dikare bi hêsanî ji çar aliyan ve peyvên nû biafirîne, ku her yek ji van xwedî erk û vatiniyekê ye:

1. Qertafên ji navdêran navdêr çêkirin
2. Qertafên ji navdêran lêker çêkirin
3. Qertafên ji lêkeran navdêr çêkirin
4. Qertafên ji lêkeran lêker çêkirin

1. Qertafên ji navdêran navdêr çêkirin: Bi van qertafan, peyvên ji familyeya navdêran tên çêkirin: *kurd-î*, *jin-ik*, *nêz-ing*, *ser-ek*, *keçel-ok*, *tirs-onek*, *deyn-dar*...

2. Qertafên ji navdêran lêker çêkirin: Bi van qertafan, ji navdêran lêker tên çêkirin. Ev qertaf hem parkît û hem jî pêrkît in. Ji bo yên parkîtan: Ji nav jî xuya dibe ku qertaf tene dawîya navdêr û jê lêker tê çêkirin.

Nimûne: *nav-andin*, *hundir-andin*, *tep-isandin*, *rep-isandin*, *kel-ijandin*, *nerm-ijandin*, *nav-în*, *hundir-în*, *tep-isîn*, *rep-isîn*, *kel-ijîn*, *nerm-ijîn*...

Nîşe: Bi parkîten *-andin*, *-isandin* û *-ijandinê* lêkerên gerguhêz û bi yên *-în*, *-isîn* û *-ijînê* jî lêkerên negerguhêz tene çêkirin

Bi pêrkîtan ji navdêran lêker çêkirin; ev qertaf tên pêşîya navdêr û wisa lêkereke din tê himatê. Nimûne: *ve-rê kirin*, *ra-dest kirin*, *ra-çav kirin*, *ra-rê kirin*, *der-dest kirin*...

3. Qertafên ji lêkeran navdêr çêkirin: Tiştê ku ez dikarim, der barê vê mijarê de bibêjim ev e; bi saya navkîteya “-a-”yê ji rayeka raweya fermanî ya lêkerê, navdêr tê çêkirin. Nimûne: *bi-şewit-e*; */bi-/* qertafa raweya fermanî, */şewit/* rayeka lêkera fermanî û */-e/* jî qertafa kesê yekeymar ê sêyemîn e. Eger em

/bi-/ û */-e/yê* biavêjin, di destê me de tenê */şewit/* dimîne. Gava ku em */-i-/ya* di */şewit/ê* de jî hilînin û */-a-/yê* bixin şûnê, wê çaxê */şewit/* dibe */şewat/* û bi vî hawayî, ji lêkerê navdêr tê bidestxistin.

Peyvên mîna *lebat*, *tebat*, *leqat*, *jiyan*, *geran*, *çivan*, *kêşan* tev bi vî riyê hatine çêkirin.

Nîşe: Di hin lêkeran de di şûna *(-i-/yê* de */-î-/* derdikeve pêşberî me, lê eynî wekî */i-/yê* muamele lê tê kirin. Nimûne: *bi-jiyîn-e*; ku em */bi-/* û *(-e/yê* biavêjin dimîne li rastê */jiyîn/*. Em */-a-/yê* bikin dewsa */-î-/yê* wê çaxê */jiyîn/* dibe */jiyan/*...

4. Qertafên ji lêkeran lêker çêkirin: Di kurmançî de, em tenê dikarin bi alîkariya pêrkîtan ji lêkeran lêker çêbikin. Nimûne: *ber-dan*, *da-dan*, *der-anîn*, *hil-dan*, *ra-dan*, *ro-kirin*, *ve-dan*, *vê-xistin*, *wer-kirin*, *tê-gihîştin*...

II) *Qertafa kêşanê*: Ev qertaf di wateya peyvê de tu guherîn naynin pê, tenê wateya “rewş” û “kes” didin peyvê. Bi gotineke din, bi alîkariya van qertafan têkiliya navdêr û peyvên ji familyeya lêkeran, di nav hevokê de, bi peyvên din re tê danîn. Ji van qertafan re veqetandek jî tê gotin. Ev qertaf jî di nav xwe de dibin du beş:

Qertafên çivanê yên navdêran û qertafên çivanê yên lêkeran.

Her wiha ev her du beş jî di hundirê xwe de li çend beşên din par dibin. Lê ji ber ku em ji mijara xwe ya hîmî averê nebin, em dê li ser wan ranewestin û em dê vegezin ser babeta xebata xwe ya hîmî.

Me di serî de dabû zanîn ku mijara xebata me li ser pêrkîten di zaravayê kurmançî de ye, lê me pêwistî bi şirovekirina qertafan dît, ji ber ku gava qertaf (an jî pirtik) tê gotin, çarçove fireh û ne diyar e. Nayê zanîn bê ka ji kîjan aliyan ve li ser qertafan hatiye rawestandin.

Ji bo ku mijar zelal û ronî be, me hewcedarî bi destpêkeke welê dît. Çimkî carinan ku em di gotar û pirtûkên li ser zimanê kurdî de rastî

mijarên li ser qertafan tên, em ji xwe re heyirî dimînin. Hem mijar tevlihev û ne zelal e û hem jî, dahûrîna (analîza) li ser mijarê ne xurt e. Em dikarin bibêjin ku, di wan gotar û pirtûkan de qertaf û peyv hatine tevlihevkirin.

A rast min dixwest ku ez yeko yeko li ser wan xebatan rawestim û wisa li ser mijara xwe hûr bibim, lê wê ev xebat pir dirêj bibûya, loma jî min dev jê berda. Ji bo ku mebesta me baş xuya bibe em dê li ser çend mînanan rawestin; bêyî ku em navê nivîskar bi lêv bikin.

Camêrek, di mijara ser pêrkîtan de ev nimûne dane: *dargwîz, dartû, rengdêr, rengpîşe, wargeh, barkirin, bazdan, sazende...*

Di van nimûneyan de tu pêrkîtan nîn e; -dêr, -geh û -ende parkîtan in; *dargwîz, dartû* û *rengpîşe* jî navên hevedudanî ne; *barkirin* û *bazdan* jî lêkerên hevedudanî ne. De îcar hûn bala xwe bidine ravekên zimanzan!...

Em qenc pê dizanin ku zimanê me ji bo pêkanîna navên hevedudanî gelek guncan e. Peyv dikarin rasterast bêne cem hev û navekî hevedudan bînin pê, her wiha dikarin berevajî jî, bêne nik hev. Nimûne:

rû + nivîn = rûnivîn
 der + pê = derpê
 ber + çav + k = berçavk
 bin + kiras + k = binkirask
 nû + bihar = nûbihar
 xwe + ser = xweser
 xwe + ger = xweger
 dar + gûz = dargûz
 ser + xwe + bûn = serxwebûn
 bin + dest = bindest
 ser + dest = serdest
 nav + çav = navçav
 nav + ser = navser
 tev + li + hev = tevlihev

Ez dibêjim qey bi dana van mînanan hem mebesta me û hem jî rexneyên me baştir zelal bûn. Piştî van gotin û agahiyan îcar em bînan ser parkîtan di zaravayê me yê kurmancî de. Li vir hêja ye ku em tiştê bibêjin. Em dê parkîtan ku me hebûna wan peyitandine (tespît kirine) û yên ku em wan mîna parkîtan bi nav dikin pêşkêş bikin, ihtimaleke pir mezin e ku parkîtan ku hîna em leqayî wan nehatine hene.

Bi dû van daxuyaniyan re, îcar em bînan ser mijara pêrkîtan xwe. Pêrkîtan me ji aliyê fonksiyonî ve bi du şeweyan derdikevine pêşiya me, yek bi awayê qertafên lêkerçêker û bi awayê qertafên navçêker:

Pêrkîtan me yên lêkerçêker

Ev qertaf rasterast tên pêşiya lêkera xwerû û jê lêkereke din tê himatê. Hema em yekser van

Ji bo ku mijar zelal û ronî be, me hewcedarî bi destpêkeke welê dît. Çimkî carinan ku em di gotar û pirtûkên li ser zimanê kurdî de rastî mijarên li ser qertafan tên, em ji xwe re heyirî dimînin. Hem mijar tevlihev û ne zelal e û hem jî, dahûrîna li ser mijarê ne xurt e. Em dikarin bibêjin ku, di wan gotar û pirtûkan de qertaf û peyv hatine tevlihevkirin.

pêrkîtan xwe derpêş bikin: *ber-dan, da-dan, der-anîn, hil-dan, ra-kirin, ro-kirin, ve-dan, vê-ketin, wer-gerandin, tê-koşîn*

Ligel van pêrkîtan, bi cînavkên veşarî (ku tenê kesê sêyemîn ê yekeymar dinimîne) jî lêker tînan çêkirin, wekî jê kirin, lê kirin...

Ji ber ku em di hejmara çaran a Zendê de, bi navê “**Ji aliyê binyadî ve lêkerên me**” bi dorfirehî li ser heman mijarê sekinîbûn, em dê careke din wisa bi berfirehî jê çêl mekin.

Pêrkîtan me yên navçêker

Ev pêrkîtan me tînan pêşiya navdêr û rengdêr û wateyên nû didine wan. Em bi nimûneyan

roniyê bidin ser babeta xwe. Her wiha, bi şêweyeke alfabetîk.

bele + xwar = belexwar
 bele + vîç = belevîç
 bele + guh = beleguh

ber + dest = berdest
 ber + hewa = berhewa
 ber + malî = bermalî

bê + dest = bêdest
 bê + xwê = bêxwê
 bê + mal = bêmal
 bi + av = biav
 bi + dev = bidev
 bi + xwîn = bixwîn

bi + kuj = bikuj
 bi + kir = bikir
 bi + bir = bibir

(Ev /bi-/ya hanê ji ya din cudatir e, bi-kir, ango muşterî ye; bi-kuj ango qatil, lê gava em dibêjin bi-av tê wateya av-darê. Bi parkîta /-dar/ê, em dikarin bi eynî wateyê di şûna pêrkîta /bi-/yê de bi kar bînin. Nimûne: bixwîn ango xwîndar, biçek ango çekdar....)

çele + xwar = çelaxwar
 çele + vîç = çelevîç

gû + stêrk = gûstêrk
 gû + hesin = gûhesin
 gû + sênc = gûsênc

hem + pa = hempa
 hem + sal = hemsal
 hem + dem = hemdem

hev + kar = hevkar
 hev + beş = hevbeş
 hev + par = hevpar
 kele + şêr = keleşêr
 kele + girî = kelegirî
 kele + pîr = kelepir

(Carinan em di şûna /kele-/yê de rastî /gere-/ û /kile-/ê jî tên. Mînak gere-hewr, ku navê cureyeke dara spindarê ango hewrê ye, û kilekor...)

man + ker = manker
 man + ga + manga

(Li ser vê divê ez çend tiştan bibêjim, ev ne pêrkîteke xwerû ye, ji /ma/ û /n/yê çêbûye. Ma, beramberî peyvên /dê/ û /mê/ ye. Heta em leqayî peyva “maker”ê jî tên. Gava ev pêrkîtê pêşiyê, cinsiyeta peyvê diguhere. Çawa ku /ga/ peyveke nêr e, lê gava /man/ tê pêşiyê û dibe navekî nû, yanê ev nav di şûna peyva “çêlek”ê de tê bikaranîn. Ligel van, ji bo guherîna cinsiyetê, an jî diyarkirina zayenda mêtîyê peyvên mîna /mê/ û /dêl/ tên pêşiya peyvê. Nimûne: mê + kêw, dêl + e + gur)

ne + yar = neyar
 ne + xweş = nexweş
 ne + zan = nezan

ser + kar = serkar
 ser + leşker = serleşker
 ser + eşîr = sereşîr

tele + rîşk = telerîşk
 tele + bext + telebext

xele + nêr = xelenêr
 xele + xwar = xelexwar

zir + bav = zirbav
 zir + keç = zirkeç
 zer + gûz = zergûz

(Ev parkîta hanê carinan mîna /zir-/ û carinan jû nolî /zer-/ê derdikeve ber mirov, mîna zerbî, zerdêlî)

Ji bilî van parkîtan, parkîten me yê din jî hene ku bi wan ji navdêran navderên din tên pê û her wisa wekî lêkerên hevedudanî tên çivandin. Lê ev ne zêde ne. Mînak: ra-dest (radest kirin); ra-çav (raçav kirin), ve-rê (verê kirin).

ÇEND RAMAN Û DÎTIN LI SER ZIMAN Û PEYVÊN KURDÎ

ZAGROS ZERDEŞTÎ

Dîrok xalek pir giring e, ji bo pênasaya her neteweyê. Dema ku hêzek an dewleteke kolonyalist radibe ji bo dagirkirina welatekî din, berî her tiştî dixwaze wî gelî an jî wê neteweyê ji zimanê wê dûr bixe. Bi vê rêkê jî dixwaze dîroka wê neteweyê tune bike, kultura neteweyê ji navê hiltîne, di şûnê de, kultura kolonyalist bi cih dike. Em îro vê diyardeyê (fenomenê) bi hêsani li Kurdistanê dibînin. Wek tê zanîn, ziman yek ji xalên bingehîn e ji bo pênasaya hemû gel û neteweyan. Li vir naxwazim zêde li ser vî tiştî rawestim. Ziman kilîta vekirina dergehane, bi wesîteya ziman neteweyek dikare behsa xwestek û vîna neteweyî û xwe bike. Dîsa netewe dikarin bi hebûna zimanê xwe dîroka

Ziman kilîta vekirina dergehane, bi wesîteya ziman neteweyek dikare behsa xwestek û vîna neteweyî û xwe bike. Dîsa netewe dikarin bi hebûna zimanê xwe dîroka xwe bidin nivîsandin. Bi egera zimên gel û millet dikarin dîrokên xwe dest nîşan bikin û rastiyan ji dayikbûna hin belgayan windabûyî yê dîrokî û nediyar bi riya wateyan peyvên ziman vegehanin ji bo rastiya mêjûya xwe. Gelek caran jî dibe ku em bi peyvekê, rewşa aborî, civakî, ramiyari ya neteweyekê şareza dibin.

xwe bidin nivîsandin. Bi egera zimên gel û millet dikarin dîrokên xwe dest nîşan bikin û rastiyan ji dayikbûna hin belgayan windabûyî yê dîrokî û nediyar bi riya wateyan peyvên ziman vegehanin ji bo rastiya mêjûya xwe. Gelek caran jî dibe ku em bi peyvekê, rewşa aborî, civakî, ramiyari ya neteweyekê şareza dibin. An jî ku folklorê gelan û paşmaya wan xuya dibin.

Dewletên ku Kurdistanê dager dikin tim û tim pîlanan amade dikin, ji bo nehêlana çanda kurdî. Li van gotinên serekşalyarên Êran Mîr Huseyîn Musewî binhêrin ku li kongreya çand û toreya kurdî li bajarê Mehabad kiriye: “Li gor agahdariyan min gelek zimanvan di vê dabeşê de, bawer dikin ku diyalektên zimanê kurdî resantirîn û çêtirîn diyalekt in. Ma kesek heye ku alîgirê ziman û edebê farsî be û nîzane diyalekta Hewremî yek ji diyalektên kevnare ya zimanê farsî ye. Hewramî ji aliyekî din ve diya zorbên diyalektên din ên kurdî yê mîna Soranî û Kurmancî, ye.” Di Guzarîştî yekemîn kongreyê ferheng û edebî kurdî, Mehabad de, Reşîd Yasimî dibêje “Em ger Kurd bi miletekî cuda û resen qebûl nekin û wan bi xêl û eşîreka farsî bizanin, tenê bi vî şiklî em dikarin bi hêsani li ser dîrok û çand û zimanê kurdan lêkolîn çê bikin.”

Qenatê Kurdo “Bê guman hindek peyv bi riya peywendiyên bazirganî û aborî û konevanî û teknîk ji hev tînin standin û bi karanîn. Ev rastiyeke û jê re guftûgo gerek niye. Lê dema ku peyv bêne nirxandin û şîrovekirin pêwîst e, ji bo zimanên resen bêne vegehandin. Nimûne: “Robot” peyveke Rûsî ye lê mîna peyveke navneteweyî tê zanîn. Ji bilî alêtê ku xwe bi xwe dilive peyvên “Glasnost” û “Prestroyka”

hema hemû gel dixebitînin. Lê rewş li Kurdistanê cuda ye û zimanê kurdî ketiye ber êrîşa dagerkeran, bi mebesta helandina sîma û nîşanên neteweya kurd e. Bêguman ev dizîn jî taybetiyeke koloniyalîzmê ye.

Tiştê ku ez dixwazim bibêjim ev e ku destnîşaniya hin peyvên Kurdî bikim bê çawa Tirkan ji xwe re kirine mal û saman. Hêvîdar im ku ev kar gaveke biçûk be, ji bo xizmetkirina zimanê Kurdî û bi dagerkeran bide ragehandin ku zimanê me hebûna me ye û em ne razî ne peyvên Kurdî bi mebesta çekên xeternak bên dizîn û li hemberî Kurd û helandina gel bên bikaranîn.

Niha hinek peyvên Kurdî bi belgeyên selmîn ji dizîne rizgar dibin û ew li zimanê xwe yê şîrîn vedigerin.

Sûrahî: Nav e û ji du peyvê hevedudan pêk hatiye. Sûr + Ax. Wek tê zanîn peyva "Sûr" di Kurdî (Sorani) de navê rengê ye. Peyva "Ax" peyveke Kurdî ya resen e, di Kurmanciya Jorîn de di wataya zeviyê de dibêjin. Di zaraveyê Kurmanciya Naverastê de dibêjin "Xak". Êdî em dizanin ku ev herdu peyv di Kurdiya resen de hene. Di zimanê Tirkî de, ji bo rengê Sûr dibêjin "kirmizi, kizil" û ji Ax re jî "Toprak" dibêjin. Mesele ronî dibe ku Tirk ev cotpeyv bi çewtî bikaranîne. Di eynî wextê de, dîroka vê peyvê ta serdema şaristaniya "Gotî", "Lolo" û "Mîdî Lûrî," herêma Lûristanê diçe. Çend bermahiyên kevn hatine dîtin ku ji "Herîqur" hatine çêkirin û dîrokeke wan a kevnare heye ku diçe heta dema civakên seretahî yên li Kurdistanê. Ev yek bi xwe belge ye ku li dîroka neteweya Kurd dûr û dirêj e û xwedî şaristaniyek û zimanekî ye. Gotina "Sûrax" ji wê serdemê ye û belgeyeke ji bo resenetiya Kurd û şaristaniya wî.

Çerçeve: Ji du peyvan "çiwar + çêwe" (çêve) pêk tê. Gotina çiwar di Kurdî de hejmarek e. Di Tirkî de tê beramberî hejmar "dört".

Bêjeya çêwe di Kurmanciya Naverast de bi mebesta "Dar"ê ku hatiye jêkirin, biring û hişk û ziwa bûbe. Di Kurdî de, zehf nimûneyên peyvên hevedudanî (cotpeyv cotwîşe) hene. Çil û çêw, "Çêwekut", li Erdelanê, li Silêmanî bi "dardest" tê. "Çêwekarî" li Erdelanê, li Silêmanî bi wateya "darkarî" tê. Nimûne "çil û çêw" Şairê mezinê Kurd Mehwî dibêje: "kê min miştêk çil û çêw bim beçî bim keçkî çî degrim". Peyveke din jî "çêwekut" di diyalekta Erdelanî de, ku bi zaraveya Kurmanciya Naverast li Silêmanî bi wateya "têlakan" tê.

Bi ronîkirina jorîn xuya dibe ku ne "çarçeve" ye ku Tirkan kirine samana xwe. "çiwar-

Tiştê ku ez dixwazim bibêjim ev e ku destnîşaniya

hin peyvên Kurdî bikim bê çawa Tirkan ji xwe re kirine mal û saman. Hêvîdar im ku ev kar gaveke biçûk be, ji bo xizmetkirina zimanê Kurdî û bi dagerkeran bide ragehandin ku zimanê me hebûna me ye û em ne razî ne peyvên Kurdî bi mebesta çekên xeternak bên dizîn û li hemberî Kurd û helandina gel bên bikaranîn.

çewê çarçêve" bi wataya Çar aliyên yeksan (wekhev) tê gotin, bêguman teşeyê endaziyariyê" hendese"yê dixê bîra mirov. Ew jî rastiyeke din e, li ser pêşvexistina endaziyariyê di civaka Kurdî de. Ev peyv ji aliyê Erebi devoka Iraqê û Farisan ve jî tê bikaranîn. Her çiqas Erebi ji Çar re dibêjin "erba"û ji çêwe re jî "îtar" dibêjin Farisî ev gotin ji Kurdî wergirtine û wek serweta xwe dizanin. Lê ev peyva resen a Kurdî nîşana dikorsazî û endezyariya gelê Kurd e.

Qîz: Di rastî de ev peyv li gotina "kîj" a Kurdî hatiye wergirtin. Wek tê zanîn Tirk pît(herf) a "q" bi rêka Quranê ji zimanê Erebi girtine. Ev pît bi awayekî berfireh di zimanê Tirkî de, tê bikaranîn. Hinek car gotinên mîna "kompanî", "Emerîka", "Klînton", ...htd. Herfa "k" li wan gotinan ji aliyê Tirkan dibin "q".

Bandora vî tiştî ji aliyê dewleta Osmaniyan ve gihişt ser zimanê Kurdî jî. Nimûne: “tekane = taqane, rik û kîn = rîq û qîn,... htd. Wek tê zanîn dewleta Osmaniyan desthilateke berfireh peyda kiribû bi ser nevçe û herêmên Afrîka, Asya, Welatên Belkan û Rojhilata Navîn. Împeratoriya Osmanî li ser navê îslamyetê, lê di rastî de, dewleteke kolonyalîst bû. Ne dewleteke kapîtalîst, belkî nîv feodal bû. Di bingeha xwe de, ev dewlet dewleteke Tirk bû û hemû gelên din diçewsand. Her bi vî şiklî jî bandora zimanê Tirkî li ser Kurdî çê bûbû. Bi wateyeke din Kurdistan ji aliyê Tirkan ve hatibû dagerkirin.

Di zimanê Kurdî de, “tekane” bi wateya tekek” yek heb” tê bikaranîn, bi taybetî jî ji bo zarokek tê bikaranîn ku xuşk û birayên wî tune be. Ev peyv bûye “teqane”. Mixabin gelek nivîskar û hozanên me ev peyv bi şaşî bikar tînin û dibêjin “taqane”. Nimûnên din: “rîxkune” ku ji herdû peyvên rîx+kun pêk tê. Rîx bi mana pîsahiya heywan” ajel” tê û kun bi mana cilê ku gû an pîsahî lê der diçe(qûn, pind) tê. Peyva”rîxkune” kirine “rîqne” zêdetir bo pîsahiya firinde û çivîkan tê bikaranîn. Nimûnên din “rik û kîn, lik” kirine” rîq û qîn, liq”. Her bi heman şeweyê gotina kîj kirine qîz. Li gelek peyvên tîpa “j” jî kirine “ş”, her wekî rojinbîr” kirine “roşinbîr” ku li vir de bandora kolonyalîstên Farisan tê dîtin. “Newroj” bûye “Newroz”. Peyva “roj” ku bi mana ronahî tê kirine “roş” ji ber vê jî “rojinbîr”. Hin kesan bawer dikir ku ev peyv” roşinbîr” farisî ye, ji ber hindê bêjeya” ronakbîr” dixebitînin

Farisan jî bi leyistina xwe rabûne û niştiman û çand û her tiştêkî me dager kirine. Her bo nimûne li beramber peyva”jin” a Kurdî peyva “zen” a Farisî bikartînin. Zana û sosyologê Tirk Dr. İsmail Beşikçi, dostê hêja yê Kurd dibêje: “Li ba Tirkan du car du dike pênc, lê belê Tirk hejmare 5ê wisa dinivîsin ku bişibihe hejmara 4ê”.

Dukan. Peyv ji du gotinên Kurdî ên “du” û “kan” çê bûye. Du, hejmarek e, kan jî di wateya cur be cur de ye. Mîna “spor”, “helken-

din”, çawig”, “serçawê”, “kanî”. Li ser peyva “kanî” nimûne: kana hesin, an jî ev cih ku dartaş bi amûra’(haceta) eskeneyan ji dar çêdike, “dikole, hildike”. Lê di Kurmanciya Jorîn de. Li hêla Cizîrê dibêjin kaneşikav = kuneşikaw. Wexta ku tîpa”w” piştî tîpa “a” tê dibe “v”. Wek xuya dibe ev gotin jî Kurdî ye. Wek tê zanîn dergeha dukan heta îro jî li mîtaleke bihêz tê çêkirin. Herdu aliyên dergeh li nav cihek”sporek”tên û diçin. Di wextê vekirina dergeha dukan de, vekirin bi xêweka glover tê dîtin “derabe” ku bi baweriya min ev gotin bi mana “derga labirdin” tê an jî vekirina dergeh. Peyve dukan peyveka resen a Kurdî ye. Ev bi xwe jî dikare bibe nîşanek ji bo şaristanî û bazirganî li nik Kurdan. Herwiha nabe ji bîr bikin ku Tirkan bo hejmara du “îkî” bikartînin. “Hafta”, Peyveke resen a Kurdî ye. Ji hejmara heft hatiye. Lê çima dengdêra “a” standiye. Çimkî di Kurmanciya Naverast de ji bo “nêr”, tîpa “ê” bikartînin. Piştî tîpa bédeng “heft” ku bi tîpa “t” yê lê dawî peyv diguhure dibe “hefte”. Herweha di herdu zaraveyên Kurmanciya Jorîn û Naverast de ji bo peyva mê “ê” wek “xwîşkê”,metê”, “dayikê” bi kar

Farisan jî bi leyistina xwe rabûne û

niştiman û çand û her tiştêkî me dager kirine. Her bo nimûne li beramber peyva”jin” a Kurdî peyva “zen” a Farisî bikartînin. Zana û sosyologê Tirk Dr. İsmail Beşikçi, dostê hêja yê Kurd dibêje: “Li ba Tirkan du car du dike pênc, lê belê Tirk hejmarz 5ê wisa dinivîsin ku bişibihe hejmara 4ê”.

Dukan. Peyv ji du gotinên Kurdî ên “du” û “kan” çê bûye. Du, hejmarek e, kan jî di wateya cur be cur de ye.

tênin. Ev destûr di Kurmanciya Jorîn de hatiye parastin. Ji bo mînak: Heftê û çar, heftê û pênc. Lê li Silêmanî ev tîpa "a" tê derbirîn û dibêjin hefta û çîwar, hefta û pênc. Di Kurmanciya Jorîn de bo nêr dibêjin: bavo, ev her du peyvan dawîya wan bi tîpa "o" tê. Straneke folklorî wilo ye: "bo xom diwrim naygenê hey lêlê wey lêlê, lêlê". Ji bo nêr jî "lo lo lo" tê gotin. Di Kurmanciya Nawerast de bi "e" dawî dibe, nimûne; kur + e = kure, man + e = mame. Heft navekî tek û ji mê re tê gotin. Hefta navekî tek û ji nêr re tê gotin û bi "e" dawî dibe. Tirk ji hejmara heft re dibêjin "yedî"

Piştî van nirxandina tê fêmkirin ku "hefte" bêjeyeka Kurdî ye. Her weha zagona bingehîn û zimanê Kurdî tê de heye.

Di Kurmanciya Jorîn ji de bo nêr dibêjin: bavo, ev her du peyvan dawîya wan bi tîpa "o" tê. Straneke folklorî wilo ye: "bo xom diwrim naygenê hey lêlê wey lêlê, lêlê". Ji bo nêr jî "lo lo lo" tê gotin. Di Kurmanciya Nawerast de bi "e" dawî dibe, nimûne; kur + e = kure, man + e = mame. Heft navekî tek û ji mê re tê gotin. Hefta navekî tek û ji nêr re tê gotin û bi "e" dawî dibe.

Derbeder: Ev gotin jî Kurdî ye. Bila em li çavkaniya hinek peyvan mêzekin. Peyva Der bi Kurmanciya Jorîn û Zazakî bi wateya derve tê. Der di zimanê Kurd de bi wateya "derga = derî" jî tê.

Der + be + der = derbeder rengdêr e. Ev gotin li gor wateya xwe Kurdî ye.

Niha em tên ser radera" der ku li gor destûra gramatik a zimanê kurdî wisa dest pê dike. Li pêş "n" ya lêker hergav yek ji van pîtan tîn:a, t, aw, î). Niha em lêkera "der" bi pênc şeweya werdigrin:

- 1- "Dera" lêker a derbazbûyî. Areq" derdan" rader e.
- 2- "derxist"...Xo" derxistin" rader e.
- 3- "Derparand"... derperand" rader e.
- 4- "derçû"... "derçûn" rader e.

5- "Derbirî"... derbirîn" rader e. (Ferhengî Xal).

Peyva "der" di zimanê Kurdî de, bi wateya çûna der ve li sînoreke diyar tê. Bo nimûne: Ême le mal derçûyin. Der bi mana" dergeh, derî" jî tê.

Di Tirkî de, der bi mana"dişar" tê. Derî an deregeh jî bi wateya "kapî" tê.

Hinek nimûne li ser peyva der: derbazbûn, derkewtin, derencam, derdî giran. Li gorî van nimûnan û destûra zimanê Kurdî xuya dibe ku "der"peyveke kurdî ye. Ev peyv hinek car bi wateyeke serbixwe û hinek caran jî mîna rengdêr tê bikaranîn.

"Der + be + der = derbeder". "be" amraza pêkve girêdan e, bi wateyeke din diçe ser nav an du navên wekhev û wan dike rengdêr. "be + hêz = behêz, mû + be + mû = mûbe-mû, be + tiwana = betiwana". Di vir de xuya dibe ku peyva "derbeder" peyveke Kurdî ye. Çiwarşembe:çîwar hejmarek e, di Kurdî de. Di zimanê Kurdî de rojên hefte ev in: şeme, yekşeme, duşeme, sêşeme, çîwarşeme, pêncşeme, heynê Tirkan navên hefte jî navên Kurdî û Erebi dizîne.

Şeme bi Kurdî, bi Tirkî "Cumartesi", peyva Cuma Erebi ye.

Yekşeme Kurdî, bi Tirkî "Pazar".

Herweha peyva pêncşeme û yên din jî dizîne. Çiwarşema Kurdî dizîne. Tirk bo Çar dibên "dört".

Hejmara çara Kurdî di zimanê Avêsta de bi mana "çêtur, çetvar" tê.

Di zimanê Hîndî yê kevn de "çetvar",

Di zimanê Farisî yê Naverast de "çehar".

Di zimanê Rûsî de "çîtîrî".

Di zimanê Hîndî yê Nû "Çar".

Di zimanê Ferensî de "katir

Tirkan pêncşemeya Kurdî dizîne û kirine perşembe. Di Tirkî de ji bo pênc dibêjin "beş".

Peyva pêncê Kurdî di zimanê Avêsta û bi

Nebûna rojnameya rojane bi Kurdî

sedemeke pir girîng e ji bo kêmbûn an nebûna xwendevanên me. Bêguman xetera zimanên Erebi û Tirkî û

Farisî jî li ser nivîsandin û zimanê Kurdî tişteki xuyayî ye. Pîtên me yê mîna "j, ç, v, o,.. û hinekên din" di zimanê Erebi de tune. Hinek nimûne li ser bi şaşî guhastina gotinên biyanê bo nav zimanê Kurdî: Pîkaso Bîkaso, Gerbaçof kirine Gorbatşof, Pîpsî kirine Bîbsî Zagros kirine Zacros....

wateya "pence" tê.

Di zimanê Hîndiya Kevin de "pence".

Di zimanê Hîndiya Nû de "panc".

Di zimanê Farisî û Naverast de "penc".

Di zimanê Belûcî de "penc, pec".

Di zimanê Rûsî de "payat"

Xoşaw: Ji du peyvên "xoş + aw" pêk tê. Di zimanê kurdî de jî her wek hinek zimanên din hindêk pît nahên derbirin(dengên wan dernakevin).

Her bo nimûne li devera Silêmanî bo peyvên mîna: mang, jeng, meng,... htd pîta deng dernabirin. Di zimanê Swêdî de jî ji bo peyva "pengar = pare" pîta "g" di wexta axaftinê de nabêjin an jî bi xêweka sivik dibêjin. Gelek gotin di zimanê Swêdî de hene ku di zimanê Kurdî de jî bi eynî mane û deng in. Mînak:râv, stor, lâpp, kart, âgg htd. Wek xuyaye Kurdî jî zimanekî Hînd û Ewropî ye. Peyva "xoş" jî aliyê Tirkan ve hatiye dizîn. Ev peyv bi wataya "giyan û roha tiştan" tê. Herkes dizane ku "aw" jî gotineke Kurdî ye. Ji xwe Tirk bi aw= av dibêjin "su". Hinek nimûne li ser "aw": Mast + aw = mastaw, gom + aw = gomaw. Li ser "xoş" mirov dikare bêje: xoş + wîst = xoşewîst, xoş + bawer = xoşbawer, xoş + aw = xoşaw. Lewre em têdigihin ku peyva "xoşaw" peyveke Kurdî ye û çî girêdaneka wê bi Tirkî re tune.

Berî çend mehan rayedarên Komara Îslamî li Êran biryarek derkirin ji bo temîzkirina zimanê Farisî ji gotinên biyanî "bêgane". Herweha şaliyarê derve yê Ferensa jî di sala 1994an de tişteki wisa xwest. Mixabin nivîskarên me ne tenê zimanê xwe paqij nakin, lê belê gotinên biyanî jî bi kar tînin. Her na, nivîskarên me dikarin wan gotinên ku hatine talan kirin, carek din bigerînin nav zimanê xwe û medalyaya Xanî li sîng û beroka wan bixin.

Nebûna rojnameya rojane bi Kurdî sedemeke e pir girîng e ji bo kêmbûn an nebûna xwendevanên me. Bêguman xetera zimanên Erebi û Tirkî û Farisî jî li ser nivîsandin û zimanê Kurdî tişteki xuyayî ye. Pîtên me yê mîna "j, ç, v, o,.. û hinekên din" di zimanê Erebi de tune. Hinek nimûne li ser bi şaşî guhastina gotinên biyanê bo nav zimanê Kurdî: Pîkaso Bîkaso, Gerbaçof kirine Gorbatşof, Pîpsî kirine Bîbsî Zagros kirine Zacros.... htd. Koloniyalîzm û gelên serdest û dagerker bi gelek şewan kultur û zimanê me xirab kirine û dizîne.

Em hêvîdar in ku nivîskarên Kurd ên hêja, di xema pîtên Kurdî û zimanê xwe de bin û her tiştî bi zelalî bixin ber destên xwendevanên Kurd.

ÇAVKANÎ

1- Govarî Roşnîbîrî Niwê, jimarî 122, Sal 1989, lapere 149, zimanî Kurdî le nêwan zanstî û mêjû da, Dr. Cemal Reşîd.

2- Heman serçawe, jimare 124, lapere 96, Jimare wek yekeyekî serbexoy axawtin û corekanî jimare le zimanî Kurdî da, Dr. Ewrehmanî Hacî Marif.

3- Zimanî yekgirtûy Kurdî , Cemal Nebez, Yekêti Xwênkarani Kurd le Ewropa 1976.

4- Ferhengî Xal 1.2.3. Sal 1960.

5- Hembane borîne, Hejar. 6 Profîsor Qenatî Kurdo, wergêran û pêşekî Dr. Ewrehmanî Hacî Marif, 1973 Ferhengî Swêdî Kurdî.

6- Profîsor Qenatî Kurdo "Kurdîov", wergêran û pêşekî Dr. Ewrehmanî Hacî Marif, çapxaney Korî Zaniyarî Kurd 1973.

7- Ferhengî Swîdî Turkî.

8- Govarî guzarîştî yekemîn kongirey ferheng û edebî Kurdî" Mehabad rezberî 1365".

DERKETINA TÛRANTIYÊ Û ARMANCÊN WÊ

HESÊN İBRAHİM

(Werger: Celalettin Yöyler)

Tûrantî çawa di berhemên felsefî yê eraban de hatiye, bi vî awayî ye:

Tevgerêkî neteweyî a tirkî ye. Armanca wê, tirkirina dewleta Osmanî û kesên ku ne ji nîjadê tirk in. Navê xwe jî ji cîhê ku tirk lê jîne hildaye. Her wisa ew war ê Osmanîyan e jî. Yanî navê wî cîhî: Tûran bûye.⁽¹⁾

Di nasandina armancên Tûraniyan de, Corc Entonyos di pirtûka xwe ya bi navê Yeqzetul Ereba de wiha dibêje: Ramana tûranî doza paqijî û mezinahiya nîjadê tirk û doza lêzimiya tirkên di nava dewleta Osmanî û birayên wan ên ji nîjadên tirkî yê di asya navîn de dike.⁽²⁾

Hinekî ji lêkolînanên dîrokê dibêjin: ramana tûranîtiyê cara yekem di welatê teran de derketiye holê, di dema hişyariya wan a bi ramana netewperestî de li hember împaratora Rûsî û yekîtiyê pev-

xistina dewleteke bi navê Osmanî van di nava dewleta Osmanî de rolekî gelek mezin listine. Yek ji xebatkar û damezrînê herî mezin ê tûranîtiyê, Yûsuf Ekteşûra ye. Ewê ku gotina wî di binê vî sernivê de (Sê rêxistinî siyasetî) di rojnameya tirkî de hatiye weşandinê. Ew jî ji bo bernameyekî siyasetî ji tûranîtiyê re. Di wê bernameyê de gazî dîke bal rizgarkirina nîjad û neteweyên tirkî û damezrandina împaratorekî tûranî ji dirêjahiya deryaya Egeyê, hetanî rojhilatê çînê.

Lê dîrokzanê Bîrîtanî (înglîsî) (ilyod Xerînel Mîrez) ew jî derketina Tûranîtiyê di pirtûka xwe ya bi navê Tirkîyel Hedîset Yanî Tirkîya Nû de, ji hinekî berhemên ku dewleta înglîsî bi dizî li ser tevgera tûranîtiyê civandiyê girtiye û dibêje: Tûrandî di destpêkê de hatiye pevxistinê ji du beşan; 1- Feniye 2- Ew-rûpiye. Osmanîyan ev raman

ji Farisan jî bo berjewendiyên xwe negirtine, belkî ji hêla Ewropîyan ve jî bo wan hatiye pêşkêşkirinê.

Yanî hinekên dinên jî wan re vî ramana nîjadperestî ya tûranî amadekirine ew jî ji xwe re dixebitînin.⁽³⁾

Li ser vî tevegera tûranîtiyê, Dr. Salîl Zuhreddîn di pirtûka xwe ya bi navê El Ermen û wel Ereba, beyne Tûranîtiyê wel Sîhyonîtiyê de, Yanî Ermen û Ereba di navbera Tûraniyan û Sehyûniyan de, dibêje: Tûranîtiyê ne tevgera tirkîye tevgera biyanî ye⁽⁴⁾ Hem jî dibêje tûranîtiyê di dijwarî û gemariya xwe de, ji sîyonîzmê û faşîzmê û nazîzmê bi xetertir e û dijiwartir e... Lê bi sîyonîzmê ve bi peywendiyên rihmê, nîjad û xwîne girêdayî ye. Di dîroka cîhanê de wekî wî tune ye û nayê dîtinê... Ew jî ji ber ku kesên ev raman damezrandine ne tirk in belkî pirên wan jî sîyonîzmê nin û ji nîjadê cihû ne.

Di dû re tûrantî, ji bilî beşekî ji sîyonîzmê û cihûtiyê tiştêkê dinê nîne.

1- Ermen û Ereba di navbera Tûraniyan û Sîonîstan de Dr. Salîh Zuhreddîn Bêrût 1994 s 7.

2- Dîsa çavkaniya pêşîn 8. s. 8

3- Dîsa çavkaniya pêşîn 8. s. 9

Dr. Salih Zuhreddin navên van kesên ku li dû vê ramana tûraniyê ne û damezrandine, yek bi yek dibêje û diyar dike.⁽⁵⁾

1- Rojhilatnasê cihû Erminyos Fambiri Ew jî ji cihûyên Hongryayê ye. Wî di navbera Sultan Ebdulhemîd û Teyodor Hertzêl de, di sala 1901an de peywendî dabû çêkirinê, ji xweşmêrên amedekarên sazkirina ramana tûraniyê re. Dîsa yekî dinê ji damezrînên ramana tûranî: Rojhilatnasê ji nîjadê cihûyên Elmanî Firanz Fon Wîzer wî jî di binê navekî mustear Veşartî de bi navê Mûrad E-fendî pêwîstiyên tirkên ciwan û programa wan a siyasî amadekir. Dîsa yekî dinê ji amedekarên programa tûranîyê rojhilatnasê Cihûyê Polonî: Qustentin Biroceskî ye wî jî dema ku xwestiyê ji programa tûranîyê re binivîsîne, navekî veşartî li xwe kiriye û navê xwe daniye Mustefa Celalettin Paşa pirtûkek di sala 1889an de bi ser nivîsa (Tirkên kevin û yên nû) deraniye û pesnê tirkên kevin daye û gotiye nîjadekî pir mezin û bêhempa ye. Dîsa yekî dinê ji rojhilatzanê Cihûyên Firensêwî Liyon Kahon wî jî pêşgotinek li ser dîroka Asya bi navê (pêşgotinek li ser dîroka Asya) de wiha gotiye: Tirk û Moxol di destpêka wan de hetanî 1405an ew tûranî ne

û zekî û mêr bûne û ew nîjadekî qenc û paqij bûne. Lê dema ku ji adet û çanda xwe ya berê dûrketine û ola îslamê pejirandine. Ji para çûne û kêma ketine.

Dîsa yek ji wan ên ku ramana tûranîyê ji bo tirkan amade kiriye, cihûyê bi navê Elbîrt Kohîn ne. Vî cihûyî de-

Hevgirtina Îtîhad û Tereqî

Bi eşkeretî û taybetî pêşveçûyîn û zeximbûna Tûraniyan di nava împaratora Osmanîyan de, ji hêza siyaseta îtîhad û Tereqiyê ye. Lê rewşa wî ya aborî li gor hinek lêkolinvanan û pîrên çavkaniyên di destên wan de çawa

Yek ji wan kesên ku ji bo tûranîzmê nivîsiye

nivîskar Ziya Gökalp e. Wî jî pirtûkek di sala 1923an de li Enqereyê bi navê "Koka tirkîtiyê" weşand û tê de dîtînen cihûyan parast. Ew jî Suxteyekî pir baş e ji bo cihûyên sîonîst. Hem jî ji cihûyên tûranî Xalidet Edib û zanayê Olê yê ji nîjada Evxanî Ubeydullah e.

ma ku ji bo ramana nîjadpêrestiya tûranîyê nivîsiye navê xwe yê rastî nexbitandiye û navê veşartî yê bi navê Tekin Alp xebitandiye.

Yek ji wan kesên ku ji bo tûranîzmê nivîsiye nivîskar Ziya Gökalp e. Wî jî pirtûkek di sala 1923an de li Enqereyê bi navê "Koka tirkîtiyê" weşand û tê de dîtînen cihûyan parast. Ew jî Suxteyekî pir baş e ji bo cihûyên sîonîst. Hem jî ji cihûyên tûranî Halide Edib û zanayê Olê yê ji nîjada Evxanî Ubeydullah e. Hem jî Îsmaîl Ehmed Edhem yê tirkê cihû, ewê ku çû welatê Misrê û pirtûkekî bi ser nivîsa Çima Ez Mulhidim digel van Îsmaîl Mezher jî mînanî wan e.⁽⁶⁾

jî ku dîrokzanê bi navê Sîton wetson di derbarê vê rewşê de wiha dibêje: Her bi rastî û eşkere endamên vê rêxistinê itîhad û tereqiyê ne tirk in ne jî misliman in. Ji destpêkê û damezrandinê bi navê îtîhad û tereqî hetanê dawî tu kesekî di navbera serokatîya wê de û endamên wê de ji nîjadê tirk nehatiye dîtînen. Wekî çawa Enwer Paşa kurê mirovekî Polendî yê murtede (ji ola îslamê derketiye) Dîsa wekî Enwer Paşe Cawîd jî ji malbateke cihû ya bi navê Donme ye. Wisa jî Emanoîl Qeresû ji cihûyên îspanî ji niştecihê bajarê Salonêlê ye. Dîsa wekî wan Telet Paşa ji nîjadê Bulxarî yê.... Weston gotina xwe di domîne dibêje: Kesên

4- Dîsa çavkaniya pêşîn 8. s. 9.

5- Dîsa çavkaniya pêşîn 8. s. 10-11-12.

6- Dîsa çavkaniya pêşîn 8. s. 14.

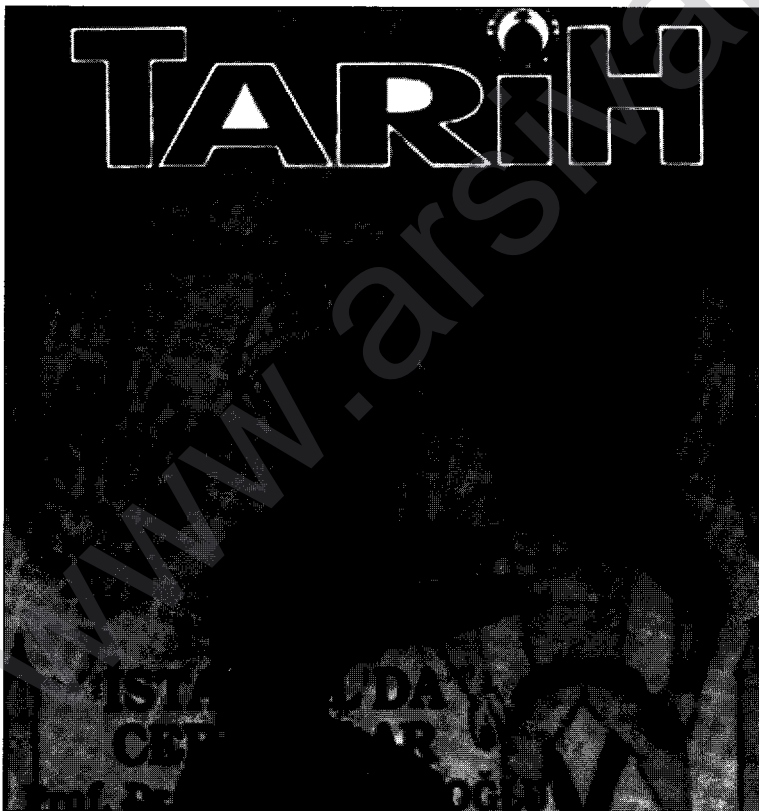
ev rêxistina îtihad û Tereqiyê didane meşandin û pêşve dibirin, cihû bûn û yên ku ji cihûtiyê misulman bibûn. Lê alîkarî desteka aborî û malî jî ji rêya mirtedan û ji kesên dewlemendên cihûyên Salanîkê dihat.

Ev rastiya hanê jî yek ji belgeyên hejmara 3711010 li londonê ji hêla Sefîrê înglîsî ji bajarê stenbolê di meha E-yarê de di sala 1910an de ji hêla vî Sefîrê bi navê Cîrald Loser ji wezîrê îngilîsê deryare yê bi navê Hartînik re⁽⁷⁾ hatiye şandin. Di vê belgeye de Sefîr dide xuyakirin ku di bajarê Selanîkê de 140 hezar nişteçî hene, ji wan 80 hezar

ji nîjadê cihûyên îspanî ne. Ji bil wan 20 hezarên dinê ji nîjadê Şiptay lifî an jî cihûyên batîni ne yanî bi dev misilman bi dil cihû ne. Weston lê zêdedike dibêje: Wê gavê tê zanîn ku kesên vê rêxistina îtihad û tereqiyê dimeşînin, di bajarê Salanîkê de ew ber cihû ne û di demekî kurt de, piştê ku vê rêxistinê navenda xwe di bajarê Qustentînê de bi cî kir, hate zanîne ku bi tevayî endamên vê rêxistinê Mason in û Qeresû dest bi rolekê mezin kir di nava vê rêxistina îtihad û tereqiyê de, hem jî cihûyan vê rêxistinê di warê aborî de pir zexim kirin û xistine destê

xwe û binê fermana xwe. Li ser hêla nasnameya vê rêxistinê, Dr. Hisan Helaq di pirtûka xwe ya bi navê Rola cihûyan û hêzên navnetewî di peyakirina Sultan Ebdulhemîdê 2 yan de, ji ser text dibêje: Serok û mezinên rêxistina îtihad û tereqiyê bi gelemperî suxteyên Qeresû bûne, di Salanîkê de. Li ser vê mijarê Seyîd Reşîd Rîda⁽⁸⁾ di nivîsa xwe ya ku di kovara Elmusteşriq de hatiye weşandin de dibêje: Hinekî ji mezinên îtihad û tereqiyê, dixwazin ku Dewleta Osmanî di destê wan de bimîne û ew çawa dixwazin wisa birêve bibin di navbera xwe de... Hem jî ev mezinên vê rêxistinê bi tevayî ji Masonan bûne. Ev jî her serkevtin e ji bo tevgera Sionistan ji bo dagirkirin û mêjandina welatê Filistinîyan, ew welatê ku sionîst dixwazin di sa têxine binê desthilatdiriya Îsraîlîyan û welat ji bo vî nîjadî, wekî çawa ku dibêjin ew welatê me yê berê ye û bila kesên cihû bi milyonan li ser wê axê bi hêzanê û xweşî bijîn.

A bi van xebatên cihûyan û sionîstan di nava vê rêxistina bi navê îtihad û tereqiyê de bi navgîna wê qasê ku Emanoîl Qersû û sionîstên hevalên wî zor dane ser Sultan Ebdulhemîd ku bibe alîkarê avakirina Dewleta sionîsta Îsraîlî lê dema dîtî ku Ebdulhemîd vê yekê napejirîne, ev sionîst li

Kovareke ku li ser fikra turanî tê weşandin.

7- Dîsa çavkaniya pêşîn 8. s 15.

8- Dîsa çavkaniya pêşîn 8. s 16.

hemberî Ebdulhemîd ketine nav dijberiyên di sala 1908an de û di sala 1909an de Sultan Ebdulhemîd ji ser text dûrkirin û desthilatdarî kete destê îtihad û tereqiyê.⁽⁹⁾

Mustefa Kemal Atatürk:

Piştê jihevda ketina împaratorî Osmanîyan û feşilandina wan di cenga cihanêya yekem de û birêveberên îtihad û tereqiyê, rol kete destê Mustefa Kemal û dest bi avakirina dewleta tirkî kir. Mustefa Kemal di nava giştî masonên di salanîkê de di rade û hejmara 33an de bû. Hem jî yek ji wan ên herî pêşve bû di nava xebat û pêşvebirina îtihad û tereqiyê de. Di nav wan masonan de, hem jî bi fermana cihûyê ma-

son Emaoîl Qeresû, Mustefa Kemal wê demê bi nîşana (Raid) erkanê herbê bû berya wergerandina textê Sultan Ebdulhemîd.

Piştî destxistin û serokatiya tevgerê ya bi navê Kemalî piştê cenga cîhana yekem, di sala 1923an de wî pirên zîlamên xwe yê îtihad û tereqiyê li dora xwe civand û bi wan zîlamên xwe yê bi vî awayê xwe da dorpêçkirinê, nemaze;

1- Ji wan jî Ziya Gökalp ê ku her wekî manewî bû ji bo nîjadê tirk.

2- Yûsuf Ekteşûra ewê ku bingehê bernameya tûrantiyê amadekirîye, wî jî li ba Kemal cihê xwe girtiye.

Li ser vê yekê Mustefa Kemal karê ku bi sedan kesên di nava bir û baweriyên tûrantiyê û sîonîstiyê de cur be cur cî û meqaman de bi cî ke û bide xebitandinê. Bi vî awayî kesên ku xudanê ramana tûranî bûn di cihên dewletê herî bilind de hatine bicî kirinê û pêşî li saziya bi navê (Mala Tirkan) bi giranî hate xurtkirinê û desttekkirinê çawa jî ku di sala 1930an de bi emrê Mustefa Kemal bû saziyeke fermî û tûranî.

Saziya bi navê Mala Tirkan dest bi sazkirina şax û beşên xwe yê cur bi cur kir kete nava xebata ders dayina bi zîmanê tirkî û nivîsandina dîroka tirkî û da xuyakirinê ku yekem car tîpa ku hate peyivandinê bi zîmanê tirkîye û Hem jî (koka nîfşa spî ya herî mezin pêşveçûyî) tirk in. Hem jî bingeha hemû medeniyetên di cihanê de, ji medeniyet û şaristaniya tirkan e. Di dîre zivirîn ba peresvanî xudatiya ji bo rojê û gotin navê vê ramana me (Ramana Roj) e. Di dawiyê de Mustefa Kemal di guhertin reformên xwe de xelîfetî mehkemeya şer û luqebên Olî de qedehkirinê û nivîsa Qur'anê bi zîmanê tirkî da serbestkirinê û dînê dewletê da rakirin⁽¹⁰⁾

Qurbanên Tûrantiyê!

Ji ber ku Tûrantî zaroka sîonîstiyê ye yanê sîonîstiyê ew afirandiye, wî rûyê xwe yê nîjadperestiyê da nîşan bi birekî rengan û yekem qurbana wî bû împaratorî Osmanî û gelên ku ji cur bi cur nîjadan di nav de dijîtin. Di 1909an de îtihad tereqiyê Ebdulhemîd wergerandin û dest bi tevkujiya gelê Ermen kirin. Dijwariya wan li pey hev domand, hetanî ku derbasê ba tirk kirina gelê Ereb kir çû pêşiya serbest raman Erebîyê û nehîşt ku kesekî ji eraban bêjin em ereb in û dix-

9- Dîsa çavkaniya pêşîn 8. Rûyê veşartî ji bo înzilaba tirkîyê Mewlanazade Rifat.

10- Tûrkiya nû Muhammed Elî Dirûze.

wazin serbest bijîn. Di belavokekê de ku Şerîf di 5 ê meha adarê de di sala 1917an de belavkiribû de tê bang li mîsilmanan dike û dibêje Hemî kesên musulmanên di welatê tirkên de, bi taybetî leşker û serleşker li hember desthilatdariya tûraniyan a kafir rabin, ji bo ku hûn welat ji destê çeteyên tûraniyên sionistî û cihûyên Donmet rizgarkin.

Dema ku Ermen û Ereb bûne qurbanên tûraniyan di destpêkê de, nemaze gelê kurd di dema Kemaliyê tûranî de, kete ber êrişên li peyhev û li serhev û bûne qurbanên vê rejîmê û hatine kokbirkirin û li ser wan cengên hovane hatine meşandin, bi mebesta tovgelandina vî gelî ji bin ve di navbera salên 1925an û 1931an û 1937an de qurbanên gelê kurd gehîşte sed hezaran û dest bi înkarkirin hate kirin û xwestin wan bihelînin bixine tirk û vî gelî bi navê tirkîyê bi navkirin û gotin (tirkên çiya).

Dawî li tûraniyan nehat herwekî tevgereke nîjadperesên tirk man û roj bi roj di ramana xwe de pêşve çûn. Di destpêka cenga cîhanê ya yekem de, di sala 1944an de bi zelalî eşkeretî perde ji ser Tevgera nîjadperesta tirkî rabû rûyên wanên nîjadî xûyâkir, armanca vê tevgerê jî her ev bû ku tirkên Asyayê rizgarkin û bi dewleta tirkî re yekîtiyeke mezin avakin ji xwîn û tûrantiyekî saf. Vê

tevgera tûranî dixwest ku tirkîyê bikêşe nava cengê, ji bi destxistina van armancên xwe yên yekîtiya tirkên, nemaze di dema ku nazîyan sitalingirat dorpêç kiribûn ji bo ku ew jî bibne alîkarê nazîyan di êrişên li dewleta Sovyetî û cî ji xwe re ber bi Asyayê firekin bigehîjine armancên xwe yê împaratora tirkî, di asya navîn de.

Divê dema ku em tê de ne û piştê jihevda ketina Sovyetê, dîsa mebestên tûraniyan eşkerebûn û derketine holê û hevalbendî bi cihûyan re pevxistin û tevgera bi navê Gurê gewr xwe diyarkir û got keskî wekî nîjadê tirk di cîhanê de tune ye û serdestê hemû kesên di cîhanê de ye.

Di sala 1973an de Yenîhal Etsêr di nivîsa xwe ya bi navê Tûrancilik⁽¹¹⁾ de wiha dibêje: Tûrantî armancake pir pîroze li çem me, do dora Hatayê bû (wilayeta Îskenderûnê) îro dora Qibrisê ye sibe dora rojavayê Tiraqya û Kerkûkê ye, di pêşerojê nêzik de dora Ezirbêcan û yên din e.

Bi van daxuyaniyan dîrokan Mîxayîl Yatentşiyoyê kirinên tûraniyan dide serhev û di nivîsek xwe de di sala 1989an de⁽¹²⁾ dibêje: Tûranîti niha siyaseta dewletê fermiye.

Her wisa ev dîrokzan diyar dike dibêje: Rîşên tûraniyên tirkên nû di nava cenga bi qirkirin, koçberkirin, wêrankirinê de, ya ku li hemberî gelê kurd tê meşandin di kurdista-

na bakûr de, gelê kurd bi hesin û agir bide gerkirinê û li ser welat û warê wî (Kurdistanî) bide tirsandin û bêzar bike.⁽¹³⁾

Digel van ramanan Dr. Yehya Curcanî di sala 1995an de bi sernivîsa Tûranî di derbasbûna qonaxên dîrokî de wiha dibêje: Li ser her kurekî welat bênebê û ferz e, hem jî li ser herkesê xudan rûmet û xwenas, ji her netewî ku têkoşînê li hember vê ramana dijminahiya wekî vê ravê bikin, heta ku carekî dinê tevkujiyên wiha neyêne dubarekirin, di hinekî gavên din û cîhên din de.

Dawî li tûraniyan nehat

herwekî tevgereke nîjadperestên tirk man û roj bi roj di ramana xwe de pêşve çûn. Di destpêka cenga cîhanê ya yekem de, di sala 1944an de bi zelalî, eşkereyî perde ji ser Tevgera nîjadperestên tirkî rabû, rûyê wan ê nîjadî xûyâkir, armanca vê tevgerê jî her ev bû ku tirkên Asyayê rizgar bikin û bi dewleta tirkî re yekîtiyeke mezin ava bikin ji xwîn û tûrantiyekî saf.

11- Heman çavkanî

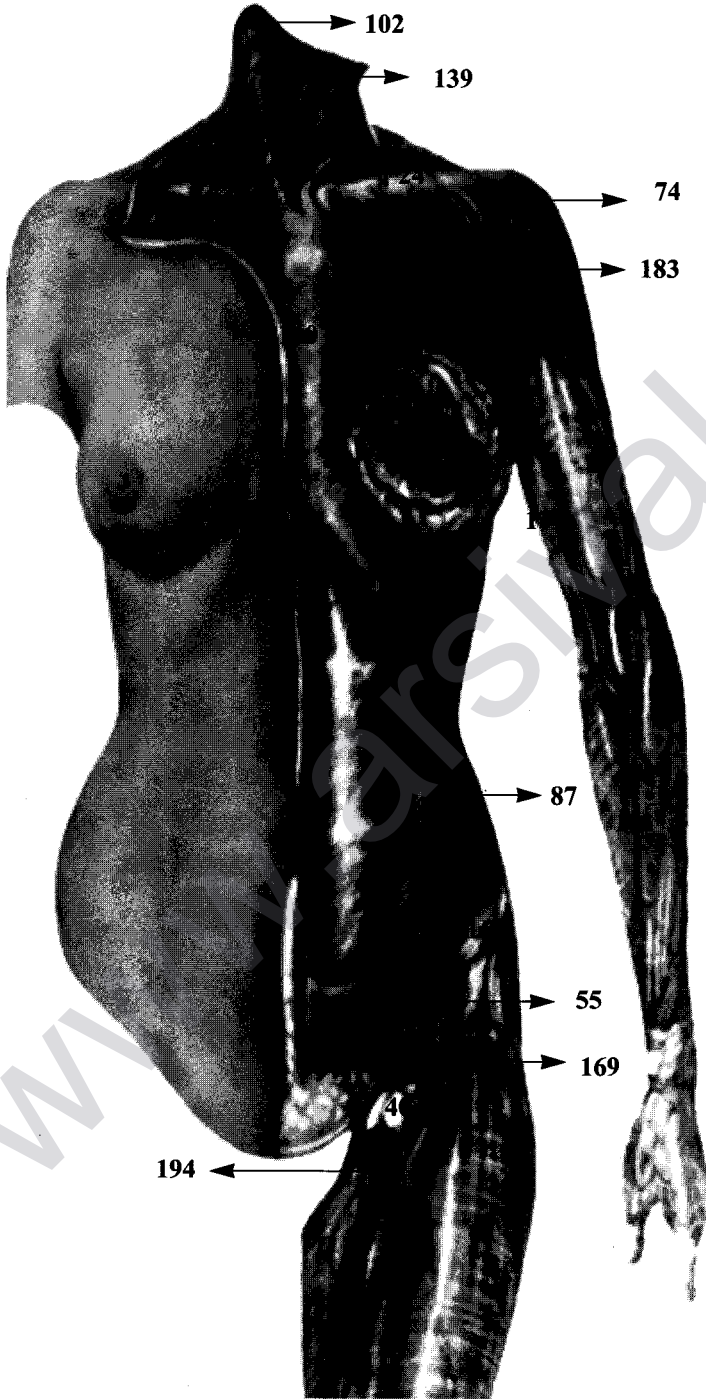
12- Heman çavkanî.

13- Heman çavkanî.

ANATOMIYA JINAN

Beşa 1.

AMEDEKAR: GÜLSEREN DENİZ

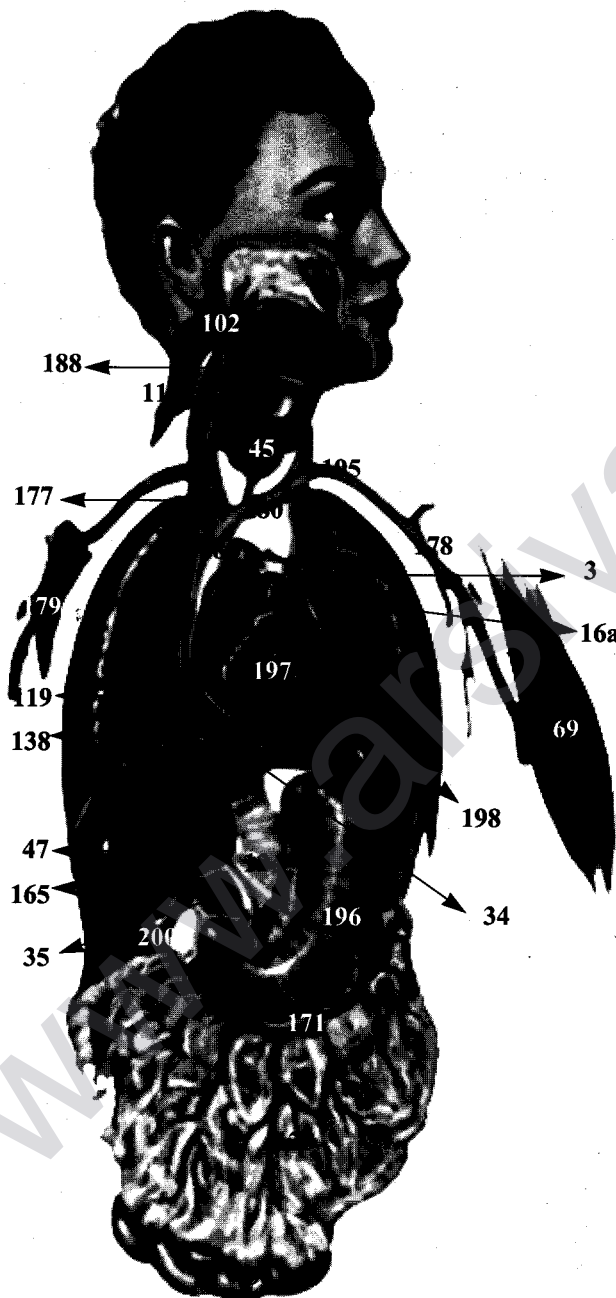
- 24- Sergirk, pirda mil, kolana navpîl
 40- Hestiyê kodikê, korta ber ran
 55- Gurzê jihên golimê û ran
 57- Xeza jihên gewr (kejî)
 59- Xeza jihên kevanê
 74- Masulkeya jorpîl (deltoit), masulkeya kolanê
 87- Masulkeya kujê, lêvê sê alî
 91- Masulkeya singê / mezin
 102- Masulkeya stûkur, pêleguhê, sergirkê û hestiyê sing
 139- Masulkeya çermê stû
 159- Hestiyê kemaxê (qîtê pêşin)
 160- Depa singê
 169- Xwîngerên pilikê / ser
 179a- Xwînhênarê (xwîncivanda) mil
 183- Xwînhênara (xwîncivanda) kolanê (ser mil) xwînhênara qorê (hêtan)
 194- Xwînbera qorê/mezin

Beşa 2.

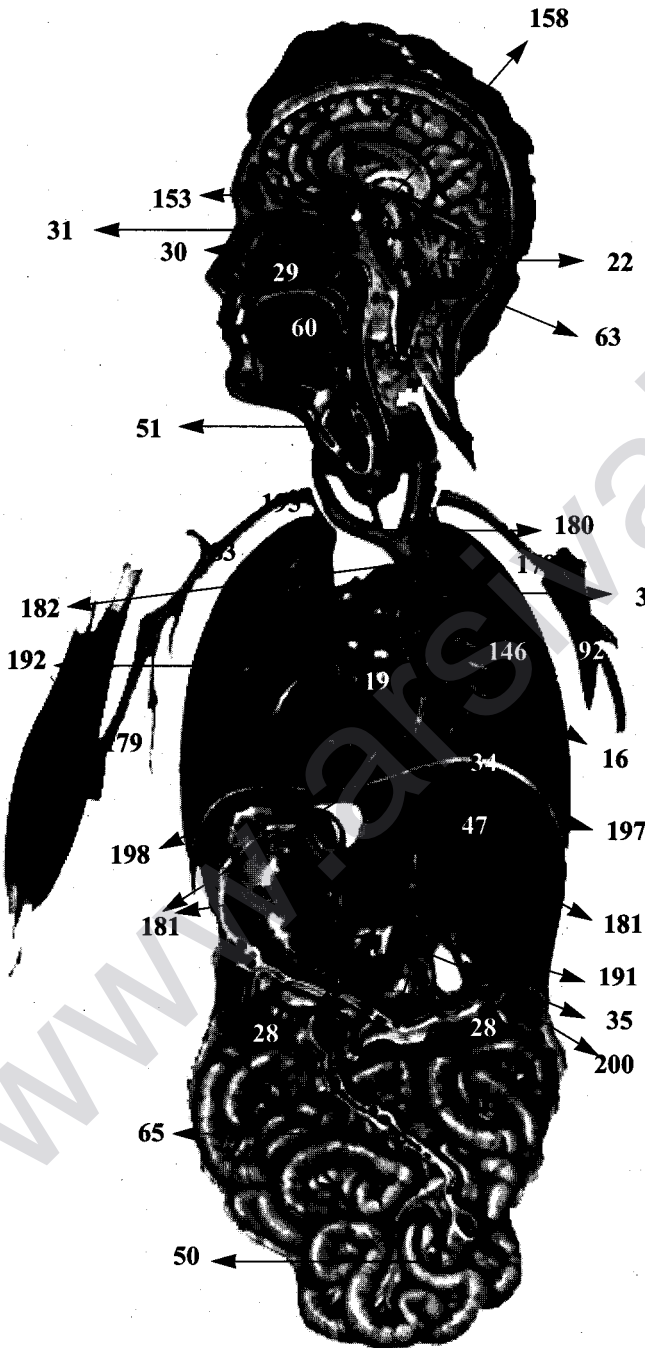
- 24- Sergirkê (kolan) pirda mil
 34- Betanê zik (diyafram)
 47- Kezeb (cerga reş)
 53- Gurzê jihên kezebê / Qilç
 56- Gurzê jihên kezebê / glover
 59- Xeza kevane
 74- Masulkeya jorpîl (deltoit)
 kolanê
 84- Masulkeya nav parxanê
 89- Masulkeya hestiyê zimê û
 bêrikê
 91- Masulkeya sing mezin
 92- Masulkeya sing piçûk
 99- Masulkeya pizî û junî
 102- Masulkeya stûkur peleguhê -
 sergirkê û estiyê sîng
 103- Masulkeya hestiyê sîng û
 hestiyê zimên
 104- Masulkeya kirtika tiroîd û
 hestiyê sing
 110- Masulkeya sîng serberî
 124- Şilava piçûk
 125- Hestiyê pasrû (parxan)
 139- Masulkeya çermê stû
 142- Tewên (lifên) navikê keviya
 hundir
 143- Tewên (lifên) navikê keviya
 navîn
 160- Depa sîng, kapasing
 169- Xwînbera pilikê/bin
 177- Xwîngerên sîng (hundir)
 183- Xwînbera kolanê / navpilê
 194- Xwînbera qorê / mezin

Beşa 3.

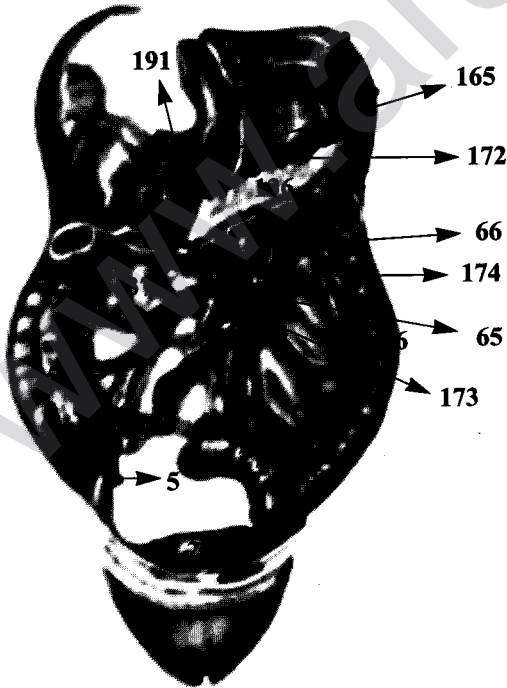
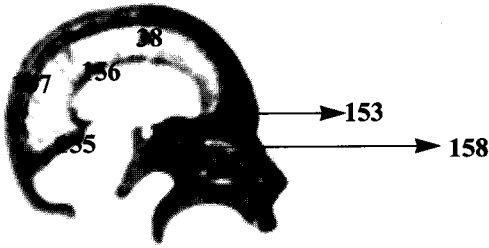
- 3- Şehdemar (Aort)
 16- Xwînbera pişikê
 34- Betanê zik
 35- Qenala zehfranê (sereke)
 45- Tila tiroîd
 47- Kezeb(serga reş)
 50- Rûviya berik
 69- Masulkeya pîl / du serî
 75- Masulkeya kujê (berdev) sêkevî
 107- Masulkeya rageşîna nixumandina hestiyê hêtan
 111- Masulkeya kovik hestiyê patikê û hestiyê sergirkê
 113- Masulkeya hinarikê
 119- Rehên betanê zik
 123- Şîlava mezin
 124- Şîlava piçûk
 138- Parêzerê dil (perikart)
 146- Pişik
 165- Xwînbera zik/serete
 171- Xwîngerên şîlava gedek
 177- Xwîngerên sing/hundir
 178- Xwînhênara bin çeng
 179- Xwînhênera (mexanî) pîl
 180- Xwînhênera serî û pîl
 182- Xwînhênera jor / sereke
 188- Xwînhênera Stû / hundir
 195- Xwînhênera bin pirda mil
 196- Gedek (hûr)
 197- Malikên dil (rastê)
 198- Malikên dil (çepê)
 200- Kîsikê zehfranê (zirafikê)

Beşa 4.

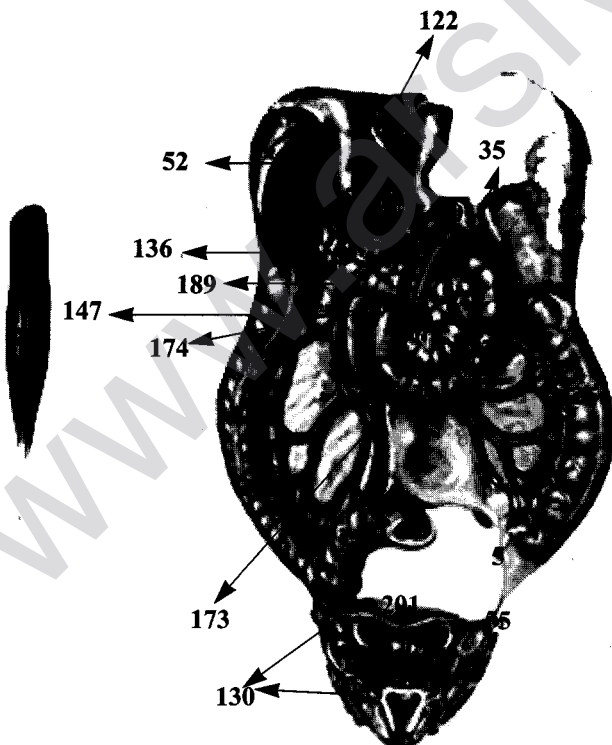
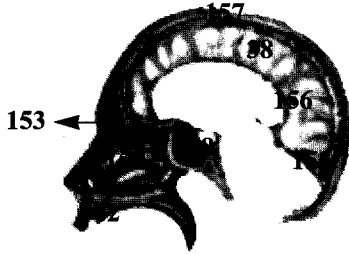
- 3- Şahdemar
 16- Xwibera pişikê
 19- Guhika dil/çepê
 22- Mejikok
 23- Mejî
 28- Loxle serberî
 29- Kepûya poz / binî
 30- Kepûya poz navîn
 31- Kepû poz / ser
 32- Corpus colosmus
 34- Betanê zik
 35- Qenala zefranê
 45- Tila tiroid
 47- Kezeb (cerga reş)
 50- Ruyiya berik
 51- Qirpik (gewrî) zimanê zenglorê
 60- Ziman
 61- Hestiyê çengelê / jêr
 62- Hestiyê çengelê / jor
 63- Pizavoka mejî
 65- Gurzê sûnciqa roviyan
 66- Gurzê sûnciqa loqlê / bewrarî
 69- Masulkeya pîl / du serî
 92- Masulkeya sîng piçûk
 124- Şilava piçuk
 144- Pons pirike mejî
 153- Giçika (Sînûsê) enî
 158- Giçika hestiyê sipanê
 161- Pergiya mejîkok
 170- Xwîngerê gedek (Hûr)
 178- Xwînhênarên bin çeng
 179- Xwînhênêra (mexanî) pîf (mil)
 180- Xwînhênêra serî û mil
 181- Xwînhênêra mexaniya sereke jêr
 182- Mexaniya sereke / jor
 183- Mexaniya sereke navpîlê
 191- Mexaniya sereke/guçikan du niçik
 192- Mexaniya sereke pişikê
 195- Xwînhênêra bin sergirkê
 196- Gedek (hûr)
 197- Malkên dil / rastê
 198- Malkên dil / çepê
 200- Kîsikê zefranê

Beşa 5.

- 5- Apandîst
 26- Loqleya stûr ber bi jêr
 27- Roviya sîmoît
 38- Mêjî ,bûjeyê spî
 55- Gurzê jihê golimê û ran
 65- Gurzê sincûqê rûviyan
 66- Gurzê sincûqê rûviya stûr
 122- Sorîcih
 136- Firşik (pankreas)
 152- Navberika poz
 155- Giçika rast
 156- Giçika tirekî / bin
 157- Giçika tirekî / ser
 158- Giçika hestiyê xençerkî (sipanê)
 159- Giçika tirekî kemaxê / qîtê pêşin
 165- Xwînbera zik (serete)
 172- Xwîngerên sipilê
 174- Xwîngerên Gurzê sincûqa rûviya
 191- Xwînhênera gurçikan derîçeya duniçik

Beşa 6.

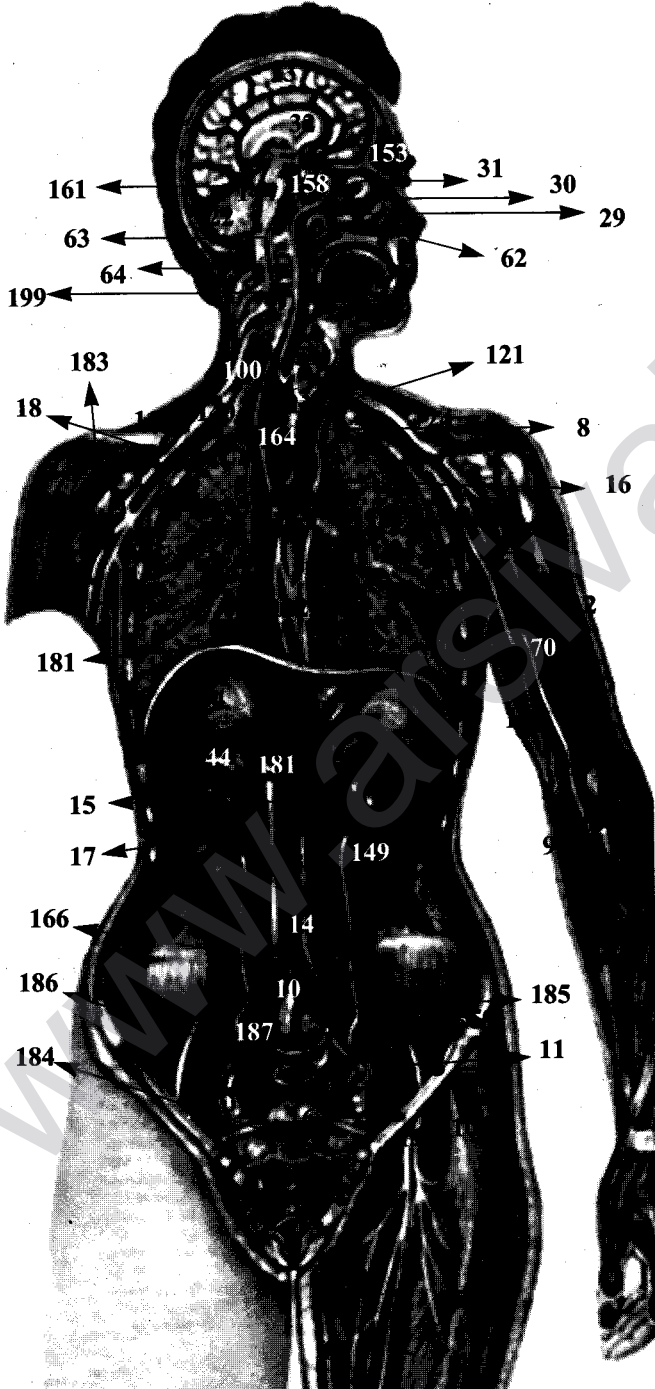

- 5- Apandisit
 25- Ruvira stûr (loqle) / bervi jor
 26- Ruvira stûr (loqle) / serbi jêr
 27- Loqle ruviya stûr (simoît)
 35- Qenala zefranê serete
 37- Ruviya devazdeh girê
 38- Meji / bujeyê sipî
 49- Îleum
 52- Spil (patereşik)
 62- Hestiyê çengela jor
 136- Firşik
 147- Devê hûr
 152- Nav berika poz (bêvil)
 153- Giçika enî
 155- Giçika (rast)
 156- Giçika tîrekî / bin
 157- Giçika tîrekî / ser
 158- Giçika hestiyê xençerkî(sipane)
 172- Xwînbera sipilê
 173- Xwînberê sincûqa ruviyan / bin
 174- Xwînberê sincûqa ruviyan / ser
 191- Xwînênera gurç"kan deriçeya duniçik
 192- Xwînênera pişikê
 194- Xwînênera qorê(heta)mezin
 195- Xwînênera bin sergirkê/navpilê
 197- Malikên dil / rastê
 198- Malikên dil / çepê
 199- Marîpişt (pirûsk)
 201- Mizdank (kisikê mîzê)

Beşa 7.

- 3- Şehdemar (aort)
- 6- Xwînbera binçeng
- 7- Xwînbera mil
- 8- Xwînbera sereke
- 9- Xwînbera heta
- 10- Xwînbera tengalê serete
- 11- Xwînbera tengalê / der
- 12- Xwînbera tengalê / hundir
- 14- Xwîngerê gurzê sincûqa loqlan / ser

- 15- Xwîngerê gurzê sincûqa loqlan
- 17- Xwînbera gurçikê
- 18- Xwînbera sergirkê/bin
- 20- Qaqircîg
- 22- Mêjîkok
- 23- Mêji
- 29- Firmikên poz / bin
- 30- Qula poz / navin
- 31- Qula poz/ser
- 32- Corpus colamus
- 44- Tila ser gurçikê
- 51- Qirik zimanê zengelorê
- 63- Pizavoka mêji
- 64- Mêjiyê marîpiştê
- 70- Masulkeya pîl (mil)
- 71- Masulkeya pîl û enîşkê
- 73- Masulkeya ser bêrikê û pîl
- 77- Masulkeya zend rastkirinê
- 78- Masulkeya zend der ve anîn
- 79- Masulkeya tilorê navîn
- 81- Masulkeya tenik
- 82- Masulkeya kemaxê û kunhestî
- 93- Masulkeya pîl ve anîn hundir/ glor
- 94- Masulkeya navpiştê / mezin
- 96- Masulkeya navpiştê / çarkevî
- 100- Masulkeya parsû (parxan) / pêş
- 107- Masulkeya nuxumandina hêtê/rageşin
- 112- Masulkeya pîl / sêserî
- 114- Rehên hêtan (ran)
- 117- Rehê pîl / navîn
- 120- Rehê enîşkê
- 121- Rehên vagus
- 122- Sorîcîk
- 135- Xezdan (hêkdank)
- 144- Pirika mej (pons)
- 148- Rûviya berik
- 149- Gurçîk
- 158- Giçika hestiyê xençerkî (sipanê)
- 161- Pergiya mêjîkok
- 163- Zengelor
- 164- Xwînbera serî / mil
- 165- Xwînbera zik serete
- 166- Qenala mîzê
- 167- Malzarûk
- 168- Quz
- 175- Xwîngerên xerzdankê
- 181- Mexaniya (Xwînhênara) serete / jor
- 183- Mexaniya kolanê (navpilê)
- 184- (Mexaniya) Xwînhênara heta qorê
- 185- Xwînbera bergolimê/serete
- 186- Mexaniya golimê / der
- 187- Mexaniya golimê / hundir

Çavkaniyên Anatomiye

- 1- Ana Britanîka 12, Cilt
- 2- Kovara Enstîtuya Kurdî ya Parisê
- 3- Ferheng Îzoli
- 4- Zimanê kurdî herêma Dersimê

KÊŞEYA KURDÎ

FEHMÎ HUWEYDÎ

(Ji erebî werger: MELE REŞÎT IRGAT)

xwe pirsî ma qey pêwîstir ne-bû ku civata misilmanan vî karê hêja hildabana ser milên xwe? Ji ber ku gelê Kurd misilman e û ji ola îslamê re jî xebatên bêhempa kirine. Pêwîst bû ku civaka misilmanan bi kurdan re biratiyê bi cih bianîna. Gava di derd û tengasiyan de li rex birayên xwe yên kurdên misilman nerawestin, alîkarî nedin wan, ma wê kengê biratiya misilmanî bi cî bê? Ji xwe bîr û baweriya îslamê jî ev destgirtin û piştevaniya biratî ye. Di ola îslamê de ji bo parastina mafên mirovan radeyek bilind û hêja heye.

Lê belê gava min serhatiya penaberiya kurdan di rojnemeyên Brîtanyayê de, xwend, şermî û xemgîniya herî mezin li min peyda bû. Ew Kurdên ku ji welatê xwe koç bûbûn, revîbûn Îngiltereyê û dixwestin ku Hukumeta Îngilîz mafê penaberiya ramiyarî ji wan re nas bike. Agahiyên ku bi dest ketin, hejmara wan penaberên kurd gihiştiye 4 hezaran. Sosretek mezin e çawa yek ji wan penaberên belengaz nexwestiye ku xwe bispêre welatek îslamî an jî Erebi. Ev rewş dilêş û balkêş e. Paşê jî min bihist ku ev mijara penaberiya Kurdan li Îngiltereyê bûye, şede-

Gava min di çapemeniyê de xwend ku hevala serokê Frensî Brêz Danyal Mîterand Xatûn li Parîsê civînek ji bo parizîna mafê Kurdên penaber ên misilman li dar xistiye û bixwe jî serokatiya vê civînê kiriye, ji alîyekî ve şa bûm û ji alîyekî ve jî gelek xemgîn û şermende mam.

Min got: Wey gelo dil cih û êwarên misilmanan ew çend teng maye heya ku kesên ewrupî dest davêjin alîkariya Kurdên misilman. Di pêşengiya vê helwesta mirovanî de jî ev Xatûna Frensî, em bivên an nevên divê ku ji ber vê xebata wê ya qenc rêz û rûmetên xwe jê re diyar bikin. Min ji

ma gengeşiyek mezin. Ji ber ku Hukumeta Îngilîz ne amade bû ji bo cihkirin û dayîna mafên penaberîya ramiyarî ji bo wan Kurdên şeridî û şeqitî. Li gorê agahiyên ku ketin destê min, Hukumeta Îngilîz 200 kes ji wan Kurdan girtin û avêtin zindanan, yên ku mayîn jî xwest ku wan raqewirîne derveyê Brîtanîyayê.

Di vê navberê de du penaberê Kurd yên girtî xwe şewitandin. Yek ji wan bi navê Şasiwar Aygûn (26 salî) jiyan xwe ji dest da. Yek jî bi navê Doxan Arslan laşê wî ji sedî 40 şewitî û rakirin nexweşxaneyê. Bûyerek pir balkêş e, van herdu xortan mirin û şewatê bêhtir pejirandine ji vegera bi aliyê wê zor û çewşîna ku jê revîbûn welatê biyaniyan li Ewropa.

Dibêjin ku sazgeheke Brîtanî heye xwerû ji bo dadî û mafan xebatê dike. Vê sazgehê berevanî û parastina mafên kurdên penaberên misilman hilda ser milên xwe. Serokatiya vê sazgehê Birêz Daynîs dike. Wî gotarek dabû Rojnameya Obserfer a 8 Kewçêrê (jimar 8 October) û gotibû ku Brîtanîyayê û tevlê hinek dewletên Ewropî derbarê pirsgerêka Kurd û penaberîya wan de gunhkariyek mezin dikin. Nîvê wan dajon bi aliyê mirin û întixarê ve, nîvê din jî ji Brîtanîyayê diqewirînin. Ji vê sedemê tewanbar in. Di gel vê rewşê welatên Ewropî li koçberîya Elmanîyên rojhilat gelek germ dinêrin. Gelên cîhanê jî di ek-

ranên televîzyonên xwe de vê piştgiriya dibînin û seyr dikin. Ev kiryar bi rastî durûtiyek berbiçav e û ji bo mirovaniyê kirêt e.

Lê di heman demê de berpirsyarê Komela Mafên Koçberan ê Giştî li Brîtanîyayê birêz Anoyzer jî mîna birêz Daynîs piştgiriya birêz Mîterand Xatûn kir û got ku; rayedarên Îngilîzan pêşberên Kurdan nîjadperestiyê dikin, ev kiryar kirêt e û ew jî gunehkar in. Lewra ji bilî kurdan xwestina mafên penaberîya ramiyarî li Brîtanîya gelek hêsan e. Ev maf ji her kesê re tê dayîn, derveyê Kurdan di vî warî de tu pirsgerêk dernakevin pêş mirov. Gava ev dabaş li Îngil-

Dibêjin ku sazgeheke

Brîtanî heye xwerû ji bo dadî û mafan xebatê dike. Evê sazgehê berevanî û parastina mafên kurdên penaberên misilman hilda ser milên xwe. Serokatiya vê sazgehê Birêz Daynîs dike. Wî gotarek dabû Rojnameya Obserfer a 8 Kewçêrê û gotibû ku Brîtanîyayê û tevlê hinek dewletên Ewropî derbarê pirsgerêka Kurd û penaberîya wan de gunhkariyek mezin dikin.

tereyê dom dikir divîya ji bo çareserkirina pirsê Kurd û alîkariya wan di pêşengiya misilman û Ereban de xebatek hatibûya kirin. Lê mixabin ew bi tevayî di vî warî de dûr, ker û lal mabûn. Lê bi devkî jî be piştgiri ji bo reşikên Başûrê Efrîqa, Nîkaragua û Şîlî dikirin. Di wan rojan de vexwendek ji bo beşdariya civînekê li Kolîna bajarê Elmanyaya Rojava ku çêdibû girt. Ev civîn ji hêla Girêdana Îslamiya Kurd (Rabîdedul Îslamîyetul Kurdiye) ve hatibû lidarxistin. Bernameya civîne, pirsgerêka Kurd li gorî ray û dîtina îslamê bû. Vê civîne gelek lêkolîner, lêgerîner û zanvarên kurdan yên li Ewropa, Yekîtiya Emrîqa û li Qanada ku dijîn, dixebitin û dixwînin civandibûn hev. Min ji vê civîne re bi erênî bersîv da û pejirand. Dîsa ez kûr û hûr ponijîm ev civîn li Kolîn li Elmanîya çima ne li Misrê ne li Riyadê, li Bexdayê û ne li welatê îslamî an jî Erebi? Min ji ber du sedeman biryara beşdariya vê civîne da.

Ev civîn dibe fersendek mezin ji bo hevdîtin û bi hev re peyivîna min û Kurdên belave û beşkirî li nav pênc dewletan ku ev Tirkîye, Îran, Îraq, Sûriye û Yekîtiya Sovyetê ne. Ew kurdên ku ji ber zordarî û çewişinê revîne Ewropa an jî ji bo jîn, xwarin û xebatê û xwendinê çû bûn. Ji vê yekê min ev biryar da. Mebesta min ev bû ku ez bi Kurdan re rû bi rû bikaribim biaxivim, derd, kul û keserê wan ji devê

wan guhdarî bikim. Lewra di vê civînê de cûr be cûr xort, ciwan û zanyarên Kurdan ji her deverê dihatin rex hev. Hinek ji wan bi rengê nûneriya komeleyan amade dibûn, di vî warî de fersendek dîrokî ji min re derket holê.

Sedema duwem cara yeke-mîn bû minê di civînek bi vê rewşê de wê guhdariya ray û dîtina Îslamê li ser kêşeya Kurdan bikira. Nîqaş û guft û go û pêşniyarên beşdarvanan li ser vê mijarê raçev û nîşe kirine. Pêşiya ez derkevîm rêwîtiya wê civînê dosya kurdan a ku di nav gencîneyan

Gelê Kurd B.Z. bi salan xwedî dîrokeke kevnare ye li Asya Navîn û li Mezopotamyayê. Ew gelê ku di wê demê de xwedî desthilatdar û xwedî şaristanî bû. Ew gelê ku bi cengawerî pêşberê Aşor û Persan şerên dijwar kiribûn û paşê jî hêza xwe ya lehengî derbasê artêşa misilmanan kiribû. Ew gelê weke îro jî piştewaniyek ji welatên birayên xwe yên misilman dixwaze, lê vê biratiyê ji wan nabîne. Ew gelê ku îro hewceyê êwirgehê e, da ku ji bin zilm û zordariyê bifilite, lê dîsa jî vê hêviyê ji wan nabîne.

dike qurana pîroz(sûreta Hod ayet:42). Piştê daçûna Kurdan bi destê Împaratoriya Farisan Kurdistan pelişi, ji hev bela bû û ma mîna mîrîtiyên biçûk. Ola îslamê di dema Xelîfe Omer Binî Xetab de ket nav axa Kurdistanê. Ji wî şûn de Kurd di gel Tirk, Ereb û Farisan bi hev re jîn. Kurdan piştê îslamiyê jî gelek dugel damezirandine. Mîna dewleta Merwanî, Eyûbî, Hesnewî, Dostikî, dewleta Kirmanxanê Zendî û hwd. jî. Ev rasteqîniyeke dîrokî ye. Çavkaniyên dîrokê, Selahedîne Eyûbî tenê mezinê Kurdan ewê bi nav û

Gelê Kurd B.Z. bi salan xwedî dîrokeke kevnare ye li Asya Navîn û li

Mezopotamyayê. Ew gelê ku di wê demê de xwedî desthilatdar û xwedî şaristanî bûn. Ew gelê ku bi cengawerî pêşberê Aşor û Persan şerên dijwar kiribûn û paşê jî hêza xwe ya lehengî derbasê artêşa misilmanan kiribûn. Ew gelê weke îro jî piştewaniyek ji welatên birayên xwe yên misilman dixwaze, lê vê biratiyê ji wan nabîne.

(Xezanetu enzanil Mislimîn) de bû di nûsingeha (bûro) min de min derxist ber dest. Di belgedanga Kurdan de gelek nîqaş, wêne û lêkolînên ku bi rewşa Kurdan ve girêdayî bûn, hinek rûpel jî ji dîroka kurdan çak xemilî bûn, hinek jî mixabin bi xwînê mewilîbûn, sor bûbûn. Bi komkuji, kuştin û qirkirin û perçiqandîne rûpel tijî dibûn. Ev dîmenên tal gava dihatin ber çavê mirov bivê û nevê dilêşî û xemgînî di laşê mirov de peyda dibûn, mirov diket nav pêlên xeyalan.

Kurdistan navê welatê kurdan e ku îro tê de dijîn û tê de nîştêcî ne.

Çavkaniyên dîrokî radigihînin ku Kurdistan B.Z gelek fermanwarî damezrandine. Mîna hukumeta Lolo (B.Z. 2500) 140 sal dom kiriye.

Dîsa Gotî navê hukümetek kurdan a bi nav û deng e. Gotî tê gotin ji çiyayê Cûdî re. Ew îro di nav sînoren Tirkîyê de ye. Dîroknas dibêjin navê wî cihî, di qurana pîroz de derbaz dibe. Di serhatiya Nuh Pêxember de "keştiya wî li ser Cûdî rawestiyaye" ferman

deng, ewê ku leşkerên xaçperestan poz kutayî paş ve da û Qudsa şerîf ji dest wan paqij û rizgar kir nas dîkin. Lê belê Kurd çawa dibêjin em neviyê Selahedîne Eyûbî ne, wisa jî dibêjin ku di rûpelên Kurdan ên Îslamî de, ji bilî Selahedîne Eyûbî Kurd navê gelek zanyarên xwe di warê dîrok û edebiyatê de dijmêrin, mîna Îbnî Esîr, Îbnî Şîrîn, Îbnî hacîb û Îbnî Xelkan û hwd. Dîsa ewên nûdem mîna Îbnî Teymîyê Îmam, Mihemed Ebduhu û dawî jî Dr. Mehemed Seîd Remezanê Botî.

GELO KURD ÇIMA

JI DÎROKA XWE FÊR NABIN?

Dr. KEMAL SÎDO KURDAXÎ

Di salên 1831-33 de “Mesala Şerqî”, wek me di gotarên berê de jî behskiribû, careke din tûjbûbû û çarenûsa Dewleta Osmanî ketibû rojeva siyasiya dewletên ewropî yên mezin. Di wan salan de, waliyê Misirê Mehmed Elî dixwest ji Dewleta Osmanî veqete û ji bo pêkanîna vê armancê leşkerê xwe heta bi Sûriyê û Kurdistanê dişîne. Rewşa Dewleta Osmanî gelek alozbûbû û loma nikaribû xwe li hember Mehmed Elî ragire û mecbûr mabû alikariyê ji dewletên mezin bixweze. Di wê demê de tenê Rûsya amade bû “alikariyêke” çalak bide Dewleta Osmanî. Rûsya derfet ji bêhêzbûna Dewleta Osmanî girt û peymanana Unkiyar Iskele di 1833 an de, bi Dewlete Osmanî re îmzekirin. Çavdêrên siyasî yên wê demê ve peymanê wek alikariyêkê ji Dewleta Osmanî re nabînin, ji ber ku Rûsya dijminê serekiyê Dewleta Osmanî bû û bi vê peymanê, tirkan xwe kiribûn bin rehma Rûsan. Îmzekirina peymanana Unkiyar Iskelê pêşketinên leşkerê Misrî dan

rawestandin.

Mîna ku me li jor jî diyarkiribû baweriya tirkan qet bi Rûsan nedihat û dewletên ewropî yên din jî nedixwastin ku bandora Rûsya li Dewleta Osmanî xurt bibe û loma tirkan ji Rûsan xwest ku ew keştiyên xwe ji Bosfor û Dardanelan bikşînin. Ew ji aliyekî ve, ji aliyekî din ve Fransa jî dixwest bi riya Mehmed Elî bandora xwe li Dewleta Osmanî bihêz bike. Di demêke wisa de, Mehmed Elî careke din fersend dit û di salên 1839-1940î de, leşkerê xwe

Loma Înglistanê bi

hemû hêza xwe piştgiriya Dewleta Osmanî kir û ew ji têkçûneke temamî parast. Bi vê têkçûna dewleta Osmanî re fersendeke zêrîn ketibû destê kurdan ku bi hev re serî hildin û xwe ji nîrê tirkan rizgar bikin.

Lê wek hercar kurd dîsa bihevketin û fersendeke din a dîrokî ji destê xwe berdan.

kire riya Konstantînopolê. Di pûşpera 1839 an de artêşên tirkan li Nizîbê bi temamî têkçûn. Berî ku ev nûçe bigihîje Kostantînopolê sultanê Osmanî Mehmûdê II miribû. Li şûna Mehmûdê II, sultan Abdulmecîdê şanzdeh salî hat ser textê padîşahiya Osmanî. Ji sultanê nû re dewleteke bê artêş û bê keştî mabû. Mehmed Eliyê Misirê Sûrî û perçeyek ji Kurdistanê xistibû bin destê xwe û riyên paytexta Osmanî li pêşiya Mihemed Elî mabûn vekirî. London ditirsiya ku Osmanî, weke 1833 an ji bo parastina paytaxtê, xwe bavêjin ber deriyê Rûsan. Loma Înglistanê bi hemû hêza xwe piştgiriya Dewleta Osmanî kir û ew ji têkçûneke temamî parast. Bi vê têkçûna dewleta Osmanî re fersendeke zêrîn ketibû destê kurdan ku bi hev re serî hildin û xwe ji nîrê tirkan rizgar bikin. Lê wek hercar kurd dîsa bihevketin û fersendeke din a dîrokî ji destê xwe berdan. Bi vê helwesta xwe kurdan zirar ne tenê bi xwe kirin, lê belê bi Misir û gelên din jî kirin. Dema ku beşekî mezin ji kurdan alikariya Dewleta Osmanî dikir û li dijî birayên xwe, kurdên azadîxwaz, şer dikirin, hevalbendên tirkan

ên kurd hêza Misirê jî qels dikirin. Weku H. Von Moltke dibêje, nivê leşkerê Osmaniyê Torusê ji kurdan pêkdihat⁽¹⁾ herçiqas wan ne ji dil de şerdikir.

Îro em di 1997an de, di dawiya sedsala 20 an de dijîn û 150 sal di ser bûyerên ku me li jor behskiribûn re derbasbûne, ma gelo îro rewşa kurdan çawa ye? Gelo ma kurd ji bo kuştina birayên xwe hîna dikevin pêşiya leşkerên tirk an na? Ma projeyeke kurdan a neteweyî heye an nîne? Divê mirov li kurdan wek neteweyekê mêze bike an gerek e em kurdan wek komeke ji êl û eşîran binirxînin? Ez bersiva van pirsan ji xwendavanên hêja re dihêlim.

Ji bo ku mirov bikaribe rewşa îro ya kurdan bide ber rewşa wan a berî 150 salî, werin em bi hev re bibînin ka Helmuth von Moltke piştî ku biqasî du salan li nav kurdan digere û di şerê li dijî kurdan de, beşdar dibe û ji nêzik ve herdu aliyên kurdan, ên bi tirkên re û yên li dijî tirkên, nasdike çi dinivîse.

Ez dixwazim ji xwendevanên birêz re tenê vê yekê bidim ronîkirin, ku Moltke ev gotar di bin serdêra “Gel û welatê kurdan” de di sala

1841an di di rojnameya almanî “Augsburge Allgemeine Zeitung” de weşandiyê. Bi dû re, ew di pirtûka bi navê (*Gesammlete Schriften und Denkwürdigkeiten Bd. 2*) de careke din hatiye belavkirin.

“Di demeke wisa de, ku di hate bawerkirin ku bi alîkariya destêwerdana çar dewletên ewropî yê mezîna rewşa Dewleta Osmanî serast bûye,

rihet hîştin. Niha dema ku topxaneyên Înglîz û nemsawî (austirî) ji *bab alalî* re rê li Asya vekirine, dê hukimet (tirk) dîsa weke berê ji kurdan bacê û leşkeran bixwaze, ev yek dê bibe sedama nerazîbûnê di nav kurdan de, eger ew hîna bédeng bin jî, ew dê ese (île) di demekê de dîsan serê xwe li dijî tirkên hildin. Ev fênomên⁽³⁾ wek aveke xurt

birûseyên (îşae) hîna ne piştrastkirî li ser serhildanên nû li Kurdistanê gelek kesên ku bala xwe didin tracêdyaya rojhilatê şaşdihêlin. Bi beregeha Nizîbê re hukimdariya padişah⁽²⁾ li ser gelê kurd, ê ku di şerê dawiyê de wînda kiriyê, lê serê xwe ji tirkên re qet netewandiye, “de facto” bi dawî hat. Tirkên nema dikarîbû hukimdariya xwe li kurdan bikirana, loma wan kurd

û lezgîn e, ya ku zû bi jêr de diherike, hêz û çelengiya wê avê jî bi temamî tenê wê demê diyar dibe, dema ku zinar û lat derdikevin pêşiya wê. Wîlayetên dewlata osmanî êdî di bin destên tirkên de nemane, her hewldanek ji bo bi şûn ve veğerandina vê pêvajoyê, dê bi xwe re hêrs û kîneke nû derxe holê.

Eger em wênayekî biçûk ê vî gelî û welatî çêbikin, ê ku

1- R-397

2- Padişahê Osmanî

3- Diyarde, zahîre.

4- Xenophon

niha bala Ewropa dikşîne ser xwe, em dê nexwazin ji Ksênofon⁽⁴⁾ dest pê bikin, û em her weha naxwazin bi nêzîkayî behsbikin çawa “*kardoxên bedxwaz*” heta roja îro ji her cûre dagirkeran re tirseke pir mezin in; ewên he-ta roja îro xaniyên xwe bi bir-cine biçûk ava dikin, ên ku fermandarê Yonanî behsa wan dike; em naxwazin dîroka vî gelî ya dirêj û tarî ronî bikin û li wir rawestin û bêjin: ka ev gel qebileyeke Teteran e û hatiye vê heremê, yan ew bêtir nebî û torinê Mêdiyên kevna û Xaldan e, yên ku zimanê wan di pirtûkên pîroz ên gundên Xirîstiyân de, yên li ser sînorê dewleta Farisî dimînin, hatiye parastin. Em dixwazin bêtir behsa kurdan wisa bikin, çawa ew û welatê wan niha ji baldaran ve xuya dibin, ew baldarên ku derfet ketibûye destên wan ku li nav wan gelek bimînin û bigerin, baldarên ku zimanên welêt nizanin û yên ku di riyên Bedlîs û Çolemêrgê, yên asê û ji metirsiyên rast û nerast tijî, re derbas dibûn.

Kurd yek ji wan miletan e, yê ku bi erd û zevîyan ve girêdayî ne. Wek mîrasvanên ferhengeke çandinya pir kevna, ew di newalên çiyayên ermeniyên⁽⁵⁾ biçûk de dijîn, ew xwe ji çol û deştan, ên ku tê de av û cogeyên çiyayên

wan bi dawî dibin, dûr dixin; herçiqas zivistana wan dijwar be jî, ew bi havîna xwe ya dirêj û bedew gelek dilxweş in. Koçer di nav kurdan de pir hindik in, hema ew gişt bi çandiniyê ve mijûl dibin û bi vî rengî ew miletekî xwedî ferhengeke çandiniyê ya dewlemend in, koçertiya wan jî tenê wisa ye ku ew pezên xwe pileyeke bilindtir, li gor dijwarbûna germê di newalên nizim de û li gor ku tîrêjên rojê rûyê çîyan ji berfê paqij dikin, dibin, di wê demê de ew malên xwe bi cih dihêlin û li şûna wan di konine ji hiriya reş a bizinan de rûdinin.

Ji ber vê şewza jiyane, mirov li herêma ku tê de kurd dijîn tenê rastî gundan tê; li wir mirov tu bajarên mezin nabîne. Bajarên mezin ne li Kurdistanê ne, ew li derdora Kurdistanê dimînin. Eger mirov xetekê ji *Diyarbekirê* di Mêrdin, Nisîbîn, *Cizîrê*, Wan, Mûş, Palo, *Derindeh*, Mereş û *Adiyamanê* re bikşîne, dê ew xet sînorê Kurdistanê pêk bîne. Di hundirê vê herêma sînorkirî de mirov rastî bajarine biçûk, wek Zaxo, Bedlîs, Sêrt, Heskîf, *Şîro*, *Pêrtêk Îroglu...* tê, yên ku bi piranî kurd lê dijîn; tenê li deştên Xerpût û *Meletiyê*, lê ne di wan her du bajarên de, kurd dimînin. Di van herdu bajarên de û di bajarên din ên hej-

martî de, mirov rastî mozayî-qeke bedew ji gelan, zimanan û olan tê, Xirîstiyân, beşê xekekê yê herî kevin, torinê asurî û xeldan in, û ew tevlî ermeniyên ku didûre hatine deverê bûne. Asûrî bi piranî Yakobî û suryanî ne, yên ku bi hev re ne baş in û nakokî di nav wan de heye; xên ji hinek Proselûtan,⁽⁶⁾ (.....) yên dawiyê gişt endamên kilîseya Yonanî ne. Dû re kurdên cîran tevlî wan bûn û piştê *sarazên*,⁽⁷⁾ yên ku bi xaçilgiran re ketibûn şer, li heremê wek lehiyê belavbûne û şopên serketinên xwe yên biçûk û mezin li her deverê hîştin. Li dawiyê tirk hatin û hukumdariya xwe pêkanîn; kurd jî, yên ku pir dibin û herêma wan zû fereh dibe bê beş namînin.

Welatê kurdan bi taybetî ji aliyê başûr ve bi çîyan sînorkirî ye. Lê belê li başûrê wan çîyan ereb radigerin, û li wir ne gund û ne jî hişînahî heye, û tenê bajarên ku bi dîwaran bilind, ên ku wan ji ereban diparêzin hene. Weku palgeheke⁽⁸⁾ hingavtî⁽⁹⁾ kurd tenê li ser çiyayên Şengalê, yên mîna dîwaran şengoye û tûj, di çola Mesopotamyayê de, tên dîtin. Li beramberî vê, li bakur û rojhilat xelkê kurd û ermenî dikeve navhev, tenê li cihên bilind, ji Palo û jor ve, li çiyayên bi dar ku heta roja îro ne leşkerekî tirk û ne jî rêwi-

5- Ev nav ji aliyê Ewropiyân ve hatiye efirandin.

6- Di zimanê Yonanî de ji wan kesan re dibêjin proselytos, ên ku ola xwe ber didin û oleke din dihebînin.

7- Tenê xaçilgir behsa vî miletî dikin, lê di rastiye de tukes nizane ev çi milet e.

8- Nobedargeh

9- Bitenê

yekî dîtinxwaz ew bi çavan nedîtine, kurd dîkê di salekê de ne. Hafîz Paşa⁽¹⁰⁾ dagerkirina vê goşeya dawî ya azadî û serxwebûna kurdan ji xwe re kiribû armanc, lê şerê tirkan li dijî Misirê ji bo kurdan bûbû alîkariyeke mezin û bi vî rengî ev dever ji lêkolînên ewropîyan re jî, diyare ji bo demeke dirêj, hatiye girtin.

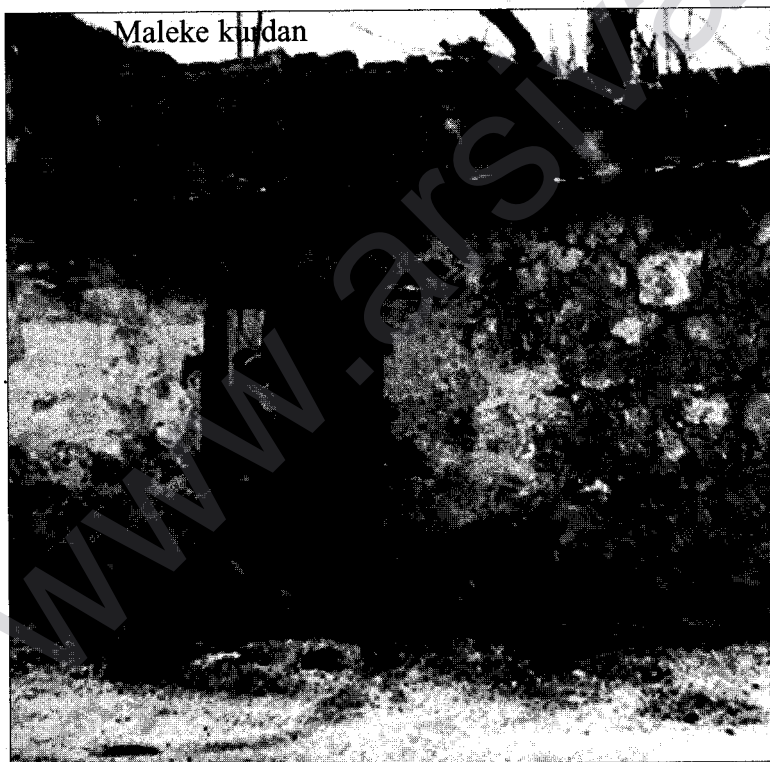
Di çarçovaya devera ku me li jor diyarkiribû de, kurd li herêmên bilind ên darên merx û palûtan û heta bi herêma darên zêtûn û henaran bicîdibin; ji zinarên dîwarî de, ji berf û kaniyên ku cogeyên avê jê diherikin, heta bi deşt û nawalên hêşîn û zeviyên birincê, yên ku tê re

xarcogeyên avê hêdî hêdî dikeşin. Tenê di vê kemberê de kiştûkal (çandinî) heye, ji ber ku di vê demê de, li derveyî vê kemberê li jor hîn berfê girtiye û li jêr jî roja germ şînahî gişt hişkiriye.

Gundên kurdan dîmenekî xweşik pêşkêş dikin. Gava ku mirov ji wan nêzîk dibe, hîn ji dûr ve komek ji darên gûzê yên ciwan xuya dibin, di bin siya wan a fereh de mal xwe vedişêrin. Li ber kanî û cogeyên avê, bê wan tu gund nîn in, her dem daristanokeke (şaxik) ji spîdaran heye û bêyî darê wan xanî ava nabin. Ew dar baş avê vedixwin û li bin roja germ di demeke kurt de, gelekî bilind dibin; ew

her wisa wek bedenên zad di tenêşt hev de ne û mîna qamûşan tenik û zirav dibin. Li gor bilindî û nizmiya gundan, li kêleka wan rez û darên zêtûnê, bax û bistan an jî zeviyên zad hene; lê li gundên kurdan mirov pir kêr rastî minareyên mizgeftan tê, yên ku li her gundekî tirkan ê piçûk jî hene.

Dîwarên xaniyan bi cûre kerpîçekî ji herf û kayê û bê dar hatine avakirin, li şûna penceran di bilindiya dîwêr de, quline piçûk tîn çêkirin, yên ku vekirî dimînin, çimkî ne cam û ne jî kaxet hîna negihîştine van çîyan. Derî jî ji darê gûzê yê xurt tê avakirin. Ser xaniyan jî bi dîrekên darên gûzê tîn girtin; dîrekan wisa didin berhev ku di navbera wan de, bi qasî 9 zolan⁽¹¹⁾ hebe, û dû re qorekî ji pel û şaxên daran didin ser wan û pişt re bi herf û rijalê tîn pirkirin (qepatkirin) û kutan; qalîngiya wê jî ji 1 heta 1^{1/2} pèyî heye. Di havînan de, malbat li ser wan banên xaniyan radikevin û loma ew ji her çar alîyan ve bi qasî 4 pèyan bilind kirine, ji bo ku tu kes di jêr wernebe. Xaniyên dewlemendan duqatî ne û pircaran ji keviran e û ji aliyekî ve bi bircine çargoşeyî hatine avakirin. Xanî wisa hatine avakirin ku di dema şerên nav xwe de, rûniştîyên wan dikarin xwe bi hêsani biparêzin.

Maleke kurdan

10- Hafîz Paşa, wek me li jor jî gotibû, di salên 1838-1839an fermandarê hêzê tirk li Kurdistanê bû û di şerê Nizîbê de windakiribû

11- Her zollek 2,23 sm in.

Di hundirê malê de, xên ji odayên biçûk ewên ku ji bo jinan hatine terxandin, mirov rastî odayeke mezin tê, ew jî *selamlîka* tirkan e. Li dawiya wê odê agirdank xuyadike, ew jî bi erdê ve dûz e; li herdu aliyên odê jî behlîv danîne û li malên dewlemendan jî xalîçe raxistîne. Raxeya (teçhîzat) malê gişt ev e.

Gund di navbera hev de, bi rêçikine gelek dijwar girêdayîne, mirov li ser piştê hêstiran jî nikare bi hêsanî di wan re derbas bibe û ew tirs û xofeke mezin dixin dilê her siwarekî bêgane. Xelkê her gundekî debara xwe bi xwe dikin, pêwîstiya wan bi gundên din nîne û ew çûn û hatina gundên din naxwazin jî. Jin ji pembû û nîvkejekî kurtikan (qemîs) çêdikin, ji cawê sor ku bi rengê reş hatiyê hêlkin (xetkirin) jî şilwaran didrûn, ji hiriya reş a bizinan jî mantoyan (perdesûnan) çêdikin; tevî solên rengîn û kumên kulavî, cil û bergên mêran ji van tiştan pêktên. Jinên kurdan bi tevnan (cawjen) xalîçene ciwan çêdikin û ji wan luksusa (keşxeye) serreke ya malan pêk tê. Mêrên kurdan jî yan li zeviyan kar dikin, an li ber pezê xwe ne û titûnê dikşînin an jî bi şer û pevçûnan mijûl dibin.

Gelek zehmet e ku mirov serjimêra xelkê kurd bi teqrîbî jî bide, lê bi her şeweyekî serjimêra wan ji nîv milyonê zêdetir e. Piraniya kurdan musulman in, li ser sînorê Dewleta Farsî jî kurdên Xiristiyân

dijîn û li çiyayên Şangalê jî yêzîdî dimînin, tirk we difikirin ku yêzîdî *Şeytanperest* in û loma tirk destûra kirîn û firotina wan wek koleyan dikin. Serjimêra ermeniyân jî ewên ku di nav kurdan de dijîn, ne hindik e û ew bi ola xwe Xiristiyânê, kiliseya Yonaniya Ortadoks in. Kurd di xesletên xwe yêneteweyî de, wekhev in. Rengê çermê kurdan ji cîranên wan ên tirkmen û ermenî ne mortir e; bejna kurdan jî bilind û xurt e, bêvila (poz) wan jî xiloze (xar) ye û çavên wan wek çavên mirovên ku xar mêze dikin, di berhev de ne.

Zanebûneke kurdan a taybetî, di warê avakirina erqên

Zanebûneke kurdan a taybetî, di warê avakirina erqên avê de heye. Bê pêwengên topografî, kurd dikarin xetên avê ji kanî û cogeyên avê ji jor heta deverên pêwîst bikşînin û dar û barên xwe pê avbidin. Kurdan li ser piştên çiyân wek sewkiyan, zevî avakirine û wan bi vî rengî rûberê zeviyên xwe ferehtir kirine. Şanayîbas e zeviyên wisa, li welatên me ewên ku bi ferhenga çandîya rezan dewlemend jî hene

avê de heye. Bê pêwengên topografî, kurd dikarin xetên avê ji kanî û cogeyên avê li jor heta deverên pêwîst bikşînin û dar û barên xwe pê avbidin. Kurdan li ser piştên çiyân wek sewkiyan, zevî avakirine û wan bi vî rengî rûberê zeviyên xwe ferehtir kirine. Şanayîbas e zeviyên wisa, li welatên me ewên ku bi ferhenga çandîya rezan dewlemend jî hene; çandîya zevî û darên fêkiyan û avakirina erqên avê taybetmediyeke kultura gelê kurd e.

Welatê kurdan wisa xweşik e û ezmanê wan jî wisa geş e ku e ew bi dil û canê xwe pê ve girêdayî ne. Dema ku Hafîz Paşa di sala 1838 an de, xelkê çiyayê Xerzan bi şûr û êgir ji cî û warên bav û kalan derxistin û ber bi çiyayên asê ve ajotin û wexta ku kurd li wan çiyân bê nan û av man, serokên wan hatin ber deriyê konê serwer (yê biserketî) û daxwaza rehm û dilovaniyê ji wî kirin. Paşa, xên ji koçkirina kurdan ji çiyayên wan ên asê û bicikirina wan li deştên dîz, tu rûkên baştir nasnedikir ku vî gelî bi temamî têxe bin destê *bab alalî*. Paşa soz da ku eger kurd bi vî yekê razî bibin dê ew bi deh qatan bêtir zevî bide wan (di rewşeke wisa de pêşê sozê her tiştî dida); paşa her weha soz da ku kurd dê sê salan ji bacê bîrîz garkirin; paşa ji kurdan re diyarkir ku ew dê li şûna çinîna darên tûyê û xudkirina pez, herîr û hespan xudî bikin û bi vî yekê ewê gelek

dewlemend bibin. Ev sozên Hafîz Paşa ji kurdan re mîna sozên ku tu bidî masiyekî û jê re bêjî ji avê derkeve û here li ciyekî bilind hêlînekê ji xwe re ava bike û tê de bijî. Mezinên kurdan bi dilekî xemgîn li ezmanê hêşîn temaşe dikirin û pesna her tiştêkî ku ji wan re dihat gotin didan. Piştî ku tirkan gelek diyarî dan wan, ew vegeerîn û çûn û ji xelkê xwe re behsa tiştê ku bihîstine kirin. Gava ku kurdan gotina koçberiyê bihîstin, jin û zarokên wan jî dest avêtin çekan û dest bi berxwedanê kirin; tenê piştî dubarekirina kuştin û wêrankirinê û serkutkirina serhişkan şer bi dawî bû, lê projeya koçkirin û bicîkirina kurdan li deştan bi serî nebû û tirk mecbûr man ku dest ji vê yekê berdin.

Kurdistan komek ji gund û cîwarên jihevbelayî ye û hîç giredanek di navbera wan de nîn e. Pir kêr mirov rastî kelayeke kevin a birckirî û asê li ser pozê ciyayekî an li newalê te. Ew jî ji bo rabûn û rûniştinê bikar tên, lê belê ji bo xweparestinê di demên metirsîyê de, tên bikaranîn. Tu kes ji van mîrên biçûk desthildariya xwe li ser perçeyekî biçûk jî li vî welatî nake; tenê di demên destengî û tengasiyê de peyayên mîna begê Rewandozê, Bedirxan beg Seyîd beg dikarin bi zehmetî tîreyek ji hevvelatîyên xwe di bin ala xwe de bicivînin. Ewên ku dicivîn jî zû ji hev belav dibin

û ji bilî xaniyên xwe ew tiştêkî din naporêzin. Sedema qelsbûn û bêhêziya vî gelî jî her ev e. Eger yekîtiya kurdan hebûya, dê tu kesî zora kurdan nebira, lê kurdek tu carî naçe hawara kurdê din; dema ku Reşîd Paşa û Hafîz Paşa devereke kurdan dager dikirin, kurdên devera din tenê bi roja xwe difikirîn û kêfxweş dibûn ku tu pêwendîya wan

minekî xeternak. Waliyên Bexdad û *Diyarbekirê* tenê wê demê dikarîbun zora kurdan bibin, dema ku leşkerekî ji 50 000 peya li dijî wan dikete şer, di demeke wisa de pêwîstiya tirkan bi wî leşkerî li cihekî din hebû, yanê li dijî Îbrahîm paşeyê Misirî. Tirk ji her kesî baştir dizanin çiqas qurbanî ji peyan, bûjen û peyeyan pêwîst e, ta ku ew bika-

Mezinên kurdan bi dilekî xemgîn li ezmanê hêşîn
temaşe dikirin û pesna her tiştêkî ku ji wan re dihat gotin didan. Piştî ku tirkan gelek diyarî dan wan, ew vegeerîn û çûn û ji xelkê xwe re behsa tiştê ku bihîstine kirin. Gava ku kurdan gotina koçberiyê bihîstin, jin û zarokên wan jî dest avêtin çekan û dest bi berxwedanê kirin.

bi yên din re nîn e, lê di demeke kurt de, tirkan dajote ser wan jî.

Li beramber ereban, ewên ku bi temamî berevajî vî gelî ne, kurd digihîjin sînorê xwe yê sirûştî, li wan deşt û dûziyan cîwarên kurdan ji alî siwarên ereban ên gerok ve tene talankirin. Ne şerê ereb dikare zirarê bi bazê kurd di hîvên wî yên çiyayî de bigihîne û ne jî bazê kurd dikare zora şerê bibe, eger ew di deşt û dûziyên xwe de bimîne. Eger rewşa hundirîya Dewleta Farişî başbûya, ew jî ji ber nêzikahiya wê ji kurdan ve, dikarîbû ji kurdan re bibe dij-

ribin tenê çend salan Kurdistanê di bin zora xwe de bihêlin û talan bikin. Lê dîsa jî tirk mecbûr mabûn van qurbanan bidin, çimkî bê xêr û berên Kurdistanê wanê qet nikarîba barê *statusko*⁽¹²⁾ yê giran heft salan hilgirin. Dema ku topxaneyên tirkan, li ser piştê hêştiran an jî bi destên mirovan digihîste newalên çiyayî, tu çekeke kurdan a dijber tunebû ku ew li dijî wê topxanê bidin xebitandin, lê dîsa jî hin kelayên kurdan ku di hundirê wan de tenê 40-80 peya hebûn 32 heta 40 rojan tevî hemî zahmetiyan li berxwedidan.

Di nav kurdên dorgirtî de, nexweşî û birçîbûneke dijwar destpêkiribû, lê dîsa jî hemlêya Hafîz Paşa tenê ji ber wê yekê zû gihîştibû armanca xwe, çimkî wî kurd bi kurdan dabûn kuştin.

Her ew mêrên ku li deştê yên ku di bin alên tirkan de bêdil diçûn şer, berê senger, gund û çiyayên xwe li dijî tirkan bi mêrxasî diparastin. Merema kurdên ku hevalbendiya tirkan dikirin dizî û talan bû, û merema kurdên din jî hezkirin û evîna welêt e.

Sirûştê welatê kurdan kêr derfetê dide wan ku ew bi hespan biçin şer. Siwarên kurdan bi hespên xwe yên rewan û pir baş hîna bi tîr û kevanan an jî bi darê xizêranê çekdar in; dawiyên rîman jî bi perên serperzikan xemlandî ne; siwarên kurdan her wisa mertaline gilover ji selean ku eyar jî kişandine ser, hildigrin. Li beramber vê yekê şûrê ji hesinê Şamê yê dirêj, xweşik û xemilandî, di destên peyadeyên kurdan de sîleheke pir bi tirs e, bi taybetî li wan deverên çiyayî û asê. Ji bilî vê, di neteweya kurdan de, hêzeke berevanî û parastina sirûştî jî heye û eger Rûs hewldana dagîrkirina welatê kurdan bikin, ewê rastî berxwedaneke mezin bîn. Rûs dê

rastî ser wê serhişkî û dijwariyên şerên çiyayî bîn, ên ku ew li Qefqasê dibînin, her çiqas li wir nêzikahî û derya ji wan re dibin alîkar.

Ligor vê nêrînê jî, tişteki din derdikeve holê, ew jî ew e ku kurd di êrişê de, gelek qels in. Dibe ku bajarên ku li derveyî herêma wan in ji wan re

leta Osmanî re ne wek a Misirê xeternak e; divê mirov li qetandina Kurdistanê wisa binêre wekî çawa tepilek (perçe) ji bedenêkê tê qetandin, a ku berê jî gelek tepil jê hatine birîn.

Niha wisa diyar dibe ku hêza leşkeriya tirkan a ku li Asya vala maye, dê dîsan

Di nav kurdên dorgirtî de, nexweşî û birçîbûneke dijwar destpêkiribû, lê dîsa jî hemlêya Hafîz Paşa tenê ji ber wê yekê zû gihîştibû armanca xwe, çimkî wî kurd bi kurdan dabûn kuştin.

Her ew mêrên ku li deştê yên ku di bin alên tirkan de bêdil diçûn şer, berê senger, gund û çiyayên xwe li dijî tirkan bi mêrxasî diparastin. Merema kurdên ku hevalbendiya tirkan dikirin dizî û talan bû û merema kurdên din jî hezkirin û evîna welêt e.

mîna gefş û sistiyekê bin, ji ber ku leşkerên dagîrker dikarin her dem wan bajarên talan bikin û di nav dîwarên wan de, xwe ji roja germ biparêzin û haziriyên xwe ji êrişên din re bikin. Mûsil û Bexdad wek mînak, bi temamî li derveyî bandora kurdan in. Loma ez di vê serhildana nû de, tu metirsiyê ji Dewleta Osmanî re nabînim. Kurdistan tu caran nebûbû beşekî sirûştî ji bedena Dewleta Osmanî, ew tenê bi şeweyekî mîkanîkî bi herêmên din ve hatibû girêdan. Ji ber vê yekê zirara qetandina Kurdistanê ji Dew-

têkeve kar û deşt û newalên xweşik, zad û dexlan têxe bin solên xwe û gundan bişewitîne û weke carên berê, dê ew hin deverên kurdan bi zorê têxe bin destên paşayên xwe. Ev rewş jî wisa dide diyarkirin ku herdem, wexta tirk kuştin û wêrankirin jî ji bo pêkanîna vî karî pêwîst dibe, ev jî rewşa vê împaratoriye bi temamî tîne ber çavan; ev împaratoriya ku Ewropa ewqas dixwaze biparêze û gelek hêzên xwe yên bejehî û derveyî ji bo vî karî terxan dike.⁽¹³⁾

ŞEREFNAME

ÇWAR SEDE YE

NEMIR E

Dr. ÇEBAR QADIR

(Ji erebî: A. Babekir Pijderî)

Emsal salê 1997 Kurd bi honey têperbûnî 400 sal bi nûsînî yekemîn kitêbî mêjûyî derbarey Kurd û Kurdistan a-heng dicêre, ke ta ku êsta gi-hîştî ta detî ême. Le rastî da le gelê kitêbî mêjûyî tir da a-maja kirawa bo hendê nûsînî dîke le pêş kitêbekey Şerefxanî Bidlîsî da ke be heq be

bawkî mêjûyî kurdî dîzanirêt. ibnel Nedîm le kitêbî Fehres de namey nûserî kurdî zîrek le sadey nuhem de be Ebû Henîfe El Dînûrî(820-896) hênawe ke be nawî Ensabul Ekrađa. Lem kitêbe pir girînge ke be tenya êsta nawekey gehîştote destî ême. Her mirovekî Şareza le ser reşî Kurd û Kurdistan li mêjûwa tenha

dizanet ke wa mêjûyî şaristanî em gele çown têkdirawew xirabkirawa ke yek ke li xewanî şaristaniye here konekanî navçeka. Le ayînde de rastî zortir le sernûsrawî mejûyî derbarey Kurd derdekewê. Beher hal ta êsta Şerefname yekemîn kitêb e, ke le ser mêjûyî Kurd nûsrabêw, kewtibe destî ême. Em kitêbe le du beş pêk hatûwe; beşî yekemyan: Şerefname be giştî basî mêjûyî îmarete kurdiyekanû malbate be nawbangekan û serkirde û serokeşiretkanî Kurdistan deket le niyanî 400 sal da ke li sedey şazdehem de kotayî pê dêt. Em heşey le nawerastî mangî gelawêjî salî 1597 kotayî pê hênawe. Yekser destî be nûsînî beşî duwem kirûwe be nawî "El Hatîme." Emeş taybet e be basî rûdawe be nawbangekanî nêwan herdû dewletî Osmanî û Îranî le miyanî ew çend sale da û le rezberî 1598 da kutayî pê hênawe.

Le nêw kurd da tenya beşî yekemîn kitêbekey navbangî heye. Zorbekemî basî beşî duwem deken, her çende zor giring e û zanyarî, girîngî têda ye le ser kesayetî kurd, le nêw ew du dewleta mezine da. Nawî Şerefxanî Bedlîsî le serçawe mêjûyekan da, be gelê çeşm hatiwe; Wekû Emîr Şeref yan Şerefedîn her çende Xan yan Emîr ewane leqeb in, belam, em mêjûnûse be nawî Şerefxanî Bedlîsî nawbangî derkirduwa. Gişt serçawekanîş her wayan naw birdûye. Emeş lêre da her bew

core nawî debeyn. Be rastî ew bixoy le pêş herkesekîtir da basî jiyani siyasî û zanistî xoy kirduwa. Le kotayî beşî yekem da, basî rûdawe girîngekanî jiyani xoy dekat.

Şerefxan le 25'î Şubatî salî 1543 le şarî Grîhrûd nîzikî şarî Qûm le Îran le dayik biwe. şemseddeînî bawkî le eşiretî Rojekî biwe le layen Osmaniyekanewe 7 sal le pêş le dayîkbûnî Şerefxan le paşayetî Bedlîs (Bakûrî Kurdistan) ladirawe, le ber ewe bo Îran ronîstewew pişgirî le Sefewiyekan kirdiwe le dijî dewletî Osmanî lewêş jînekî le emîrekanî bayîndorekan hêna bawkî daykî Şerefxan piyawî Hasan Tawil bû ke benawbangtirîn Sultanî Akkoyunlo bû. Emîrî Tokat bû, paşaniş Erzîcan. Şerefxan basî bapîrî xoy dekat ke le erzîcan qutbxanew, mizgewt û cêgey asay zorî le paş becé mawew ta nûsinî Şerefname her mabûn. Şerefxan mindalî û beşêkî gencêti xoy le Îran le nêw dewletî Şahînşahî be ser bird. Ke gihîşte temenî 9 salî, le 1552 çuwe koşkî Sefewî biwe hawrêy kurekanî paşaw, emîrekanî ew dewlete.

Lem bareyewe Şerefxan delê ke şah gewretirîn zanaw mamostay bo hênawin bo fêrbûn û qedexey kirdiwe ke têkelî xelkî reş û rût bin. Mindalekan le sereta da fêrî zanistî ayînî, quran xîwêndin debûn. Paşaniş fêrî siwarçakîw şerkirdin û jiyani serbazî dewlet berêwebirdin dekan. Şerefxanî mindal paş sê sal

xwêndin lew qutabxaney Şahînşahiye tewaw dekat û hendêk karûbarî dedene dest ke le gel temenî ew naguncê. Le salî 1555 da bawkî destî le kar berdaw le mal danîşt. Piyaw maqûlanî eşiretî Rojekî dawayan le Şa kird ke Şerefxan le ciyatî bawkî bikata emîrî eşireteke. Ewîş be qesey kirdinû Şerefxanî kirde emîrî Rojekî her çende, temenî ew duwazde sal bû. Le heman kat da Şah kirdiye emîr le ser Slêman û Mahmûd Abad le Nawçey Azerbaycan. Le ber ewey temenî biçûk bû, bawkî emîrî eşiretî Bîlbasî Kurdî le gel nard ta we kû le Berêwebirdinî nawçekan da harîkarî bekat. Belam emîrî Bîlbas le salî 1558 da mird û Şerefxanî biçûkîş neytiwanî be tenya karekey xoy encam bida. Çi-

Wa diyare malî

Şerefxan le layen daykiyewa ziyatir deselatdartir bûn. lewê keçî em xaley xoy hênaw bo mawey sê sal le Hemedan mayewe.

Ke nêwanî impiratoryetî Osmanîw Sefewî xirap bû. Bawkî Şerefxan bang kire bo paytextî Qezwên kirayewa serokî Rojekîw hakmî Grîhûrd le nîzik Qum.

Belam wekû Şerefxan basî dekat bawkî hezî bem karane nebû.

we lay Şah daway lêkird bînerêt bo cêyekî dîke. Şah nardî bo Hemedan ke le kati xoy da paytextî impiratorî Medekan bû ke be bapîre gewrey Kurdî êsta dejmêdirên. Ew demîş Mehmed Begî xalî Şerefxan hakmî ew şare bû.

Wa diyar e malî Şerefxan le layen daykiyewe ziyatir deselatdartir bûn. Lewê keçî em xaley xoy hênaw bo mawey sê sal le Hemedan mayewe. Ke nêwanî Impiratoryetî Osmanîw Sefewî xirap bû. Bawkî Şerefxan bang kire bo paytextî Qezwên kirayewa serokî Rojekîw hakmî Grîhûrd le nîzik Qûm. Belam wekû Şerefxan basî dekat bawkî hezî bem karane nebû. Çünke bawkî deywîst carêkî dîke emîrayetî Bedlîs bigirêtewe dest. Belam Şerefxan ke le Îran le dayik bibûw her le wêş gewre bibû gelêk arezûmend nebû bigirêtewe bo Bedlîs. Ke bawkî destî lew karane berda le salî 1566 da Şerefxaniyan le ciyatî dana. Ew pareyey dekewte destîw le ser piyawekanî xoy serfî dekird le Îsfahanewe boy dehat, belam xoy bo mawey dû sal le paytext mayewe. Le salî 1568 da Şah nardî bo serkut kirdinî ewaney le beramber deselatî dewlet da le nawçey Geylan helgerabûnewe. Bêguman em kareş helêkî behadar bû bo Şerefxan ta wekû Ciwamêrî Zîrekîw zanayî serbazî xoy bo Şa biselmênê. Şerefxan basî azayetîw ciwamêrî xoy le beramber helgerawekan

dekat û têyda basî karî kuştinû birînîş dekat. Bêguman ew karaney biwe cêgay rezamendî Şaw namey supasû stayşî xoy bo rewane kirdiwe, paş be serbirdinî 7 sal le Geylan, Şah, Şerefxan dênête lay xoy bo şarî Qezwînû biryar deda lay xoy bihêlêtewe. Belam zû be zû Şerefxan hest be kêşew naxoşî nêwan serkirde Qizilbaşiyekan dekad le beramber Şa'daw belam Şa le ber gewreyî temenî natwanê çareserêkî ew barûdoxe bika. Boye Şerefxan dawa le Şa dekat rewaney cêgayekî dîkey bikat, ewîş deykate emîr le ser nawçey Şîrwan le Azerbeycan. Paş 8 mang Şa Tehmasîb demirêw textî paşayetî ran dekewête dest Îsmailî dûhem,

Serçawekanî Şerefxan

birîtîn lew zaniyarîyaney ke destî kewtubûn û le ser çawe rojhelatîyeka. Ew derfetî ewey hebû ke lêkolîneweyekî wird lem bareyewa bikew sûd le pirtûkxanekey binêmalekey werbigirê herweha lew çîrok û be ser hataney ke piyawew pîrekan deyan gêraweya, ew zor bayaxî bewa deda ke le rastgotirîn kes zanyarî werbigirê.

ewîş Şerefxan dênête paytextû deykate emîrî gişt Kurdanî Kurdistan û loristan û Goran. Wate Şerefxan debête deselatdarî hemû ştêkî taybet be gelî Kurd. Şa fermanî da ke her ştêkî taybet be şwênane hebû bixrête ber çaw Şerefxan û ewcar ew. Em kare biwe cêy dilreşî hendê le mîre Qizilbaşiyekan, boye pîlanêkyan dirûst kirdû çûne lay Şa û pêyan got ke Şerefxan be harîkarî hendê le mîre Qizilbaşekan deyanewê kûdetayek be ser Şa da biken û Sultan Husên Mîrzay biray bikene Şay Îran. Şerefxan basî emey kirdiwew delê ke Şa mirovêkî sadew nefam bû be gişt diroyek bawerî dekird, boye bo razîkirdinî mîre Qizilbaşekan Şerefxanî le paytext derkirdûew kirdûyete mîrî Naxçewan.

Her çende gelê deselatî xoy le dest da belam ew em kare be helêk dezanê bo ewey le cêy baw kû bapîranî xoy nizîk bêtewew carekî tir bigerêtewe bo Bedlîs delê paş salêk û çwar mang Xesrew Paşa ke emîrî nawçey Wan bû, be nawî Sultan Muradî Osmanî bangî deka bo Bedlîs û delê sultan bîryarî dawe bigerênêtewe bo serokayetî emaretî Bedlîs Osmaniyekan wîstiyen dîrxîstnewey Şerefxan û tûreyî şa bikene behaneyek û Şerefxan bo lay xoyan rabikêşîn le kêşey nêwan ewan û dewletî Sefewî da. Çünke Kurdistan le nêwan ew dû dewleta da, cêgay cografiw strayeji girîngî hebûw a-

zayetî eşîrete Kurdekan le şerda rolekî mezinî hebû lew kêşane da. Şerefxan bas dekat ke xoy û 400 piyaw le serretay kanûnî yekemî 1578da le Nexçewanewe berew Kurdistan berê kewtîn. Lewê da zor begermî le layen Xesrew Paşaw mîrê Kurdekanewe pêşwaziyen lê kira. Xesrew Şa nameyekî bo sultan nardû basî hatinî mîrî Kurdan dekat û sultanîş kirdiye mîrî Bedlîs û şîmşerêkî zêrinî be diyarî bo nard. Herweha Sadîrazam Muhammed Paşaw serokî giştî leşkirî Osmanî Mustafa Paşa silaw û rêzî xoyan bo emîrî Kurd rageyand. Diyarê em silaw û rêzlênane cêgey girîngî Şerefxan bo lay Osmaniyekan derdexat. Wekû delên Şerefxan lew rojewe ta 10 sal palpiştî Sultan Mu'radî sêhemî kirdiwe le beramber hêriş û deselatî raniyekanû herweha bo dagîr kirdinî nawçey Qefqas. Harîkarî mîrî Kurd cêgey rezamendî Sultan biwe çünke le namekanî da be "Hevalî hêja Şerefxan "nawî deba. Hemû katê be Şerefxanî degot: Hiç katê dilsozîw wefadarî ew le beramber dewletî Osmanîda le bîr nakat û pêwîs te bizanê ke herdem cêy rêzû xoşewîstî Sultane. Sebaret bo hêrşekanî bo ser Qefqas le salî 1852 da nawçey Mûşî'şî xiraye ser emaretekey û manganekey biwe 410 hezar Akçe ke hiç mîrekî dîkey dewletî Osmanî ew pi lew pareyey nebû.

Hêndey pêneçû Şerefxan le temenî 53 salî da destî le

mîrayetî berdaw bo Ebulmelî Şemseddînî kurî cê hêştû xoy rûy kirde xoşewîstekey ke mêjîwe be giştîw mêjûw Kurde be taybetî. Be tewawî nazanîn Şerefxan çî salêk mirdiwe, belam yek le newekanî ke Ziya Şerefxan e delê le salî 1603 yan le 1604 da mirdiwe. Şerefxan be pêy ewey ke derbarey xoy nûsiwe, her le mindalyewe takû temenî 60 salî zor arezûy xwêndinewew têkelawî bûn û nizîkbûnewey le xelkî zanaw nûseran biwew hîç katêk lewan cûda nebotewe. Le hemû zanistekan ziyatir hezî le mêjû kirdiwe, her katêk hestî be narehetiw diltengî bikirdaye pertûkî mêjuy jiyani serkirde konekanî dexwêndewe. Her wekû wîzman le katî jiyani xoy da be baştirîn şewe xwêndûyetîw baştirîn pertûkxaney ew katey le ber destada buwe. Ke hêzekanî Osmanî le salî 1676 da hêrşeyan kirde ser Bedlîs pertûkekanî Şerefxan bo Estenbûl gwêzirenewew gerokî Turkî benawbang Ewliya Çelebî Serjmêrî pertûkekanî Şerefxanî kirdiwe bu ewey bo Estenbûl bigwêzirênewe. Be pêy witey ew pertûkxanekey Şerefxan ziyatir le hezar pertûkî tê da bûn û birîtî bûn le 6 barî huştir. Herweha pertûkekanî be şeweyekî ciwan le berg dirabûnû pîrbûn le wênew neqşî ciwan. Ew pertûkane derbarey ayîn û mêjûw ziman û zîndewerzanîw riwek nasîw anatomîw e-

deb û helbestewe nûsrabûn, herweha pertûkekanî wêney zor ciwanîşiyani têda bûn.

Şerefxan le salî 1588'ewe hewlî dawe zaniyayrî bo kitêbekanî kobikatewe. Şerefxan ew hoyaney ke hanîdan bo ewey kitêbekey binûsê bem şeweye basî deka: "Le ber ewey taku êsta mêjûnûsekan hîçyan derbarey Kurd û Kurdistan nenûsiwe, boye biryarim, da pertûkek benawî binûsim. Hîway min ewey ke swênearî binemale benaw bangekanî Kurdistan win nebê." Derbarey em pertûke rojhelatnasî Rûsî Vasîliwîya ke Şerefnamey bo zmanî Rûsî wergêrawe delê: "Bayexî zanistî kitêbeke be şeweye ke pêwîst be lédwan naka. Be hoy Şerefnamewe cêgay girîngî belam piştgwê xirawî gelî Kurd le rûdawekanî rojhelatî nawerastda detwanirê diyarî bikirê".

Şerefxan katê ke biryarî dawe pertûkêk derbarey mêjûy Kurd û Kurdistan binûsê ewe nîşan deda ke

Şanazî bewewe kirdiwe ke eslî kurde, herçende barûdoxî kurd lew serdema zor xirapîş biwe Şerefxan le pertûkeda zor car tekîd le ser ewe dekat ke Kurdistan hîç katêk serî bo dagirkeran sor naka. Herweha yekem kes biwe ke hewlî dawe sinûrî cografî bo Kurdistan diyarî bika ke le Malatya we taku Bendawî Farsî dest nîşankirawe.

Şerefxan le Şerefname hewlî dawe ke tenha xoy be e-

mîr û fermanrewayekî Kurd danenê belku xoy wekû mêjûnûsêkî Kurd danawe ke le nawber hîç kesêk weku ew em core karey encam nedawe Bem şeweye nawî ewîş eçête mêjûwewe. Berastîş selmandî ke le mêjû şarezayew le dargayekî dawe ke le mewber kes lew dergayey nedawe, çünke hemû pirtûkekey bo mêjûy Kurd terxan kirdibû.

Le layekî tirewe girîngî kitêbekey Şerefxan bo ewa dagerêtewe ke xoy be şeweyekî çalak beşdarî le zorbey rûdawekanî ew nawçeyî kirdiwe ke le sedey 16 da rûdawewe. Lew sedeye da bû ke Kurdistan bo yekem car le nêwan dewletî Osmanîw, Îranî da beşkira. Em sedeyew nîway yekemî sedey ayînde rûberûbûneweyekî tundî bo deshelat sepandin be ser Kurdistan da le nêwan ew du dewlete da bexoyewe bîni. Nûser her çende le zurbey rûdawekanda layanêk biwe belam legel eweş da le baskirdinî rûdawekanda be şeweyekî bêlayan basî kirdûn.

Bo nimûne Şerefxan be heman şewe basî Şah Tehmasib û Sultan Muradî sêhem deka be mercêk ew dîwanî zor dujminî yektirî bûn.

Serçawekanî Şerefxan birîtîn lew zaniyariyaney ke destî kewtubûn û le ser çawe rojhelatîyeka. Ew derfetî ewey hebû ke lêkolîneweyekî wîrd lem bareyewa bikew sûd le pirtûkxanekey binemalekey werbigirê herweha lew

çîrok û be serhataney ke piyawe pîrekan deyan gêraweya, ew zor bayaxî bewa deda ke le rîstgotirîn kes zanyarî werbigirê. Le ber ewe bîrûrakanî ew pesind kiraw bûn û dûr bûn le helkêşan û pêwenan le ber ewe le serçawe rojhilatiye kilasiyekan cuda dekirayewa. Her le ber ewe Vîliyaminov Zîrnov pertûkî Şerefnamey be ştekî nayab danabûw bem şeweye wesfî deka: "Mawey 300 sal e le rojhelat nûserêkî tir dernekewtuwe ke munafesey bika."

Bew lêkolîneweyey derbarey mêjûy xêlû eşîret û bînemal Kurdiyekan boşahiyeke gewrey le mêjûy gelanî Asya pir kirdewe. Kitêbî Şerefname be serçaweyekê girîng

dejmêrirê bo lêkolînewey mêjûy Rojhilatî Nawerast be taybetî le serdemî hêrişî Tatar û Tûrkmanekan û lenawçûnî dewletî Ebbasîw peydabûnî Ak koyunlow kara koyunlû. Lew serdemî mêjûwe da bêrge le Şerefname serçaweyekî tirî rêkûpêk derbarey mêjûy Rojhelatî Nawerast û dûrdest nakewê.

Hacî xelîfe ke nasrawe be Katib Çele bîw Ewliya Çele bîw beşekî zor le nûsere benawbangekanî Osmanî pertûkî Şerefname sûdiyan wergirtûwe.

Pitûkî Şerefname her le ziwewe serincî gelek rojhelatnasî Ewrûpayî benawbangî rakîşawe. Emes egerêtewe bo pênasekirdinî Mîrbîlo ke le

salî 1776 da le pirtûkî "Pertûkxaney Rojhelat" da bo Şerefname kirdibûy. Herweha Sîr John Malkolmî Îngiliziyekem kes bu ke destnûsî Şerefnamey destketibûw zaniyariyekî zorî lê wergirtibû lew pertûkey ke derbarey mêjûy Îranewe daynabû bekarî hênan Mîsyo Katirmîrî Frensîş bo pertûkî "Mêjûy Mexolî Îran" Sûdî le Şerefname wergirti bû.

Le Rûsya jimareyek le rojhelatna-

san weku Volkov û Firîn le pirtûkî Şerefnameyan kolfiwetewew sûdiyan lê wergirtiwe, pêş ewey Vîlyanov Zîrnov le salî 1860 da la şarî Sant Peterusburg da be pêşekiyekî Ferensî le çapî bida Şayanî wîtinke ke Şerefname pertûkey be Farisî nûsiwew bo zorbey ziman wergêrîrawe. Yekem car bo Turkî le salî 1667-1668 da be şeweyekî kurt le layen Muhamed Beg kurî Ahmed Begî Mîrzawe wergêrîrawe. Wergêranî dûhemîş her bo Turkî biwe belam be şeweyekî dûr û dirêj biwew le salanî heştakanî sedey 17 da le layen yekêkewe kirawe ke nawî Samî biwew bo emîrî Kurdî Mustafa kirdûyetî. Ew wergêrîwane çap nekirawin belam êsta çend nuxxayekî destnûsî le pertûkxaney San Peterusburgî gîştî.

Herweha Mele Mahmûdî Beyazîdî zanay Kurdî be nawbang le salî 1858-1859 da Şerefnamey bo zimanî Kurdî wergêra, ewîş le ser dawakarî Aleksander Japay Rojhelatnasî Rûsî biwe, ta ku êstaş destnûsî wergêrîrawe Kurdiyeye le Pertûkxaney Sant Petersburg'î daye.

Le heman kat da H. Barb le Viyanna Şerefnamey bo Zmanî Elmanî wergêraw le nêwan Salanî 1853-1859 da be pêşekiyekî puxtawe bilawî kirdewe.

Profesor F. Şarmua'y Frensîş ke le hemû rojhelatnase Ewrûpayî yekan zimanî Farisî baştir dezanî, Şerefnamey bo zimanî Ferensî

Wergêraw le çwan berg da le nêwan salanî 1868-1875 da bilawî kirdewe. Be gwêrey serçawe mêjûyî yekan wergêr le mawey 30 sal da ew pertûkey wergêrawe.

Şerefname du car bo zimanî Erebi wergirawe yekemyan le layen Cemîl Rojbeyanî zanay Kurd le Bexda le salî 1953 w duwemiyan Muhammed Alî Ewnî zanay Kurd le Qahîre le salanî 1958-1963 da kirawe.

Wergêrîrawî Kurdî Şerefname le le salî 1973an da le Bexda le layen Şaîrî Kurdî benawbang Hejar Mukriyaniyewe kirabû. Lêkolerewey Kurd doktor Mihîrdat Îzadîş çend salêke xerîke be wergêranî Şerefname bo îngîlîzî.

Le pertûkî Şerefnameda ew serçawe rojhelatîyaney ke nûser sûdî lê wergirtûn be bê ewey ke be ser ew serçawane da biçêtewew rexney lê bigirê, bikarî hênawin. Belam ew ştaney ke le xelkiyewe werîdegirtîn zor be wirdî le rastiyekeewew diway ewey ke tekîdî le rastî ew beserhatû gêrane we dekird, bo pertûkekey be karî dehênan.

Mêjû le lay mêjûnûse rojhelatîyekan birîtî bû le mêjûy taqmî deselatdar û mîr û binemale nawdarekan. Belam xelkî jêrdestew hejar tenha debwaye gwêreyalî ew taqme deselatdarane bê. Diyar e ew

şîteke bo nûserî Şerefnameş herwa biwe ke xoy mîrî kurî mîr biwe.

Şerefxanî Bedlîsî beşî yekemî pertûkekey ke be Şerefname nasirawe, bo mêjûy Kurd û Kudistanî terxan kirdiwe. Ewîş herwekû mêjûnûsanîtir pertûkekey be supas bo xwaw stayîşkirdinî Pêxember û Sultanî Osmanî dest pê kirdiwe. Paşan amaje bo zanistî mêjû dekaw le sery hemû huner û zanistekanî dadenê, herweha basî peywendî xoy bew zanistewew xwêdînewey zorî lem babetew ew honaney ke palî pêwenawîn bo nûsînî pertûkeke deka.

Le pêşekî pertûkeke da basî esl û resenî Kurd dekaw hewil deda sinûrî cografî wîlatekey bikêşê, dway ewe basî binemale Kurdiye deselatdarekan dekaw bo çîwar grup dabeşyan deka.

Grubî yekem ewa nen ke dewletû hikûmetîyan damezrandiwew alay taybetîyan hebîwe wekû Eyûbiyekan le Misir û Şam û Hûsnewiyekan le Diyarbekir û Cîzrew, Şarezûr û Fezlewiyeke le Loris-tan.

Grubî dûhem ewanen ke daway serbexoyîyan nekirdiwe belam hendêkiyan paryan le çap dawew rojanî îni le katî niwêjî îni da nawyan le mîmberî mizgewt da hatiwe wekû mîrî Erdelanî û Hekarîw Badînan û Botan. Ew ka-

tey ke Şerefxan kitêbekey nûsîwe wa biwe. Belam hindik lew îmaratane dway ewe daway serbexoyîyan kirdiwew lew pêname da hewliyan dawey. Grubî sêhemîş ew fermanrewaw emîranen ke le Kurdistan da mawinetewe wekû fermanrewayanî Mîrda-sîw sason û Klês û Şêrwan û Zîrkîw, Swîdî. Belam çiwariyekî ew beşey bo grubî çwarem terxan kirdiwe ke brîtiye le jîyanî fermanrewayanî Bedlîs wate bawk û bapîranî nûser, îfir beşeke be jîyanî xoy kotayî pê dênê.

Belam beşî dûhem ke be kotayî nasrawe bo baskirdinî Sultanekanî Osmanîw, Şayekanî Îranî cûda kirdotewe le salî 1278we takû ew rojey ke xoy têda dejya. Le peydabûnî binemaley Osmaniyewe le ser şanogerî rûdawe mêjûyîyekan le Rojhelatî Dûr, destî kirdiwe be baskirdinî mêjûy nawçeke. Lew beşe da amaje bo hêrekanî Cengîzhan û Holako w Teymurleng û Karakoyunlo w Akkoyunlo deka. Lew beşe da basî rolî mîre Kurdekan deka le kêşekanî nêwan Osmanîw Sefewiyekan. Herweha basî hendê le raperîne Kurdiyekan deka wekû raperînî Botanî yekan le Ergûş. Le ber ewe şitekî zor pesindû le cêy xoyetî ke kurd le Kurdistan û le dûrre wîlat aheng be boney salî Şerfxan Bedlîsî we pertûkî Şerefnamewe bigêrê.

* Le eslî wîtarekeda amajeman bo çape çiya çiyakanî. Şerefname kirdiwe be taybetî be zimanî Kurdî û Rûsî ke le amadekirdinî em wîtare da sûdman lê wergirtiwe ke le esil da be zimanî Holandî nûsrawe. Le ber ewe be pêwîstman nezanî ke carêkî tir le pašmawey nûsînekan da amajey bo bikeynewe.

ŞAHIDEKÎ KOMKUJIYA

GELİYÊ ZÎLAN

Bûyera Geliyê Zîlan û bûyera serhildana Agiriyê bi hev re ne. Di sala 1930'î de, dema ku bûyera Agiriyê dest pê kir, ev serhildana li bakûrê kurdistanê di demeke kin de belav bû. Gelek cih hildane bin tesîra xwe. Kurdên ku ev serhildan dibihîstin, diçûne alîkariya Îhsan Nûrî Paşa. Ji Erdîşê, ji Patnos'ê, ji aliyê çiyayê Sîpîn(sîpan), kurd pê de pê de dihatine cem wî.

Wexta ku merivên Huseyn Paşa hatin ku herin Agiriyê di nava Geliyê Zîlan re derbas bûn. Leşkerên Tirkan bihîstibûn ku ewê werin û di wir de derbas bibin, pêşiya wan

Hacı Heyder

dibirin. Di nav leşkerên Tirkan û merivên Huseyn Paşa de şer derdikeve. Di encama vî şerî de leşker bi piranî têne kuştin. Yê din jî dîl dikevin. Merivên Huseyn Paşa wan leşkerên ku dîl girtine, tînin di nava gundên Geliyê Zîlan de belav dikin. Dilê wan di leşker kuştinê de nîne. Gundiyên Gelî wan leşkeran xwedî dikin. Nêzîkî du mehan xwedî dikin û dibin teslimê qereqolê dikin. Muxtarên gundan dema ku diçin teslim dikin û dizivirin şûn de îcar leşker li leşker bi ser wan de digirin. Bi gotinên şahidan serleşkerekî bi navê Dewrêş Beg hebûye. Di nava gundan de çiqas mirov hebin berhev dike. Jin, zar, kal û ciwan tevan tînin, di nava Gelî de li çar çiyayê berhev dikin. Li wir qirkirineke giran pêk tînin.

Emîn Karaca derbarê Gelyê Zîlan de, ji rojnameya Cumhuriyeta 16ê tîrmaha 1930'î sûd werdigre ji bo pirtûka xwe ya bi navê "Ağrı Eteklerinde Ateş û wiha dinivîse: "Ew gundên ku nêzîkdayîna wan bi "eşqiyan" re heye bi tevayî hatine şewitandin. Gundî jî bi tevayî koçî Erdîşê kirine û li wê derê hatine bi cih kirin. Ewê ku li Gelyê Zîlan hatine tune kirin, ji 15.000î zêdetirin. Bi tenê yên ku ji ber mûfrezeyekê revîne û hatine kuştin bi texmînî 1000 hebe. Pênc hebê ku ji gelî revîne, dawî ew jî hatine teslim bûne. Herba wir pir giran bûye û Geliyê Zîlan bi cendekan tijî bûye."

Di vê nivîsarê de behsa herbeke pir giran dike; lê xwendevanên delal hûnê jî bibînin ku ji ewê ku hatine kuştin hema bêje tu kesî ji wan li hemberê tu kesî şer ne kirine. Bi piranî

jin û zar in. Heta tevkujî dest pê dike jî hê kes bawer nake ku wê werine kuştin. Dema ku tevkujî dest pê dike hinek ji wan direvin, xwe davêjine daristanê. Hinek wan jî di binê cendekan de dimînin, wisa xilas dibin.

Piştî bûyera Geliyê Zîlan bûyer ne qediyane. Cih bi cih di gundên derûdora Gelfî de dewam kiriye. Yek ji wan qewmînan jî kuştina şanzdeh mêrê Pêrtaxê ye. Di vê nivîsarê de xwendevanên delal, hûnê vê jî bibînin. Me navê wan ji Hecî Heyder pirs kir, lê nehate bîra Hecî Heyder. Wextê me jî tune bû ku em wan navan ji kesekî din bipirsîn. Ji bo vê yekê em lêborînê dixwazîn.

Hecî Heyder li vê derê behsa fermana Geliyê Zîlan dike. Diya Hecî Heyder jê re gotiye. Hecî Heyder bi xwe jî, di pêçekê de bûye. Singoyek li piştê wî dane, bi serê singo ve kirine, avêtine. Lê nemiriye...

Tajdîn, birê min ê mezin bû. Li Hese Evdalê dixwend. Wextê ku ji Hese Evdalê tê diya min dibêje:

– Ezê ji te re karekî serjê bikim.

Dibêje:

– Na dayê, karekî serjê neke, ji min re xurekekî din çêke.

Diya min radibe jê re keşkê çêdike. Diya min got:

– Min dan bir çû mala Baylo kuta, ez hatim. Min dêhna xwe dayê ku du heb cendirme di nava gund de sekinîne. Pirsê mala muxtar dikirin. Sêniya min jî hê ser destê min e. Wexta çav bi min ketin, ji min mala muxtar pirsîn.

Em li Mirşûtê diman. Cendirme pirsê muxtarê Mirşûtê dikin.

Muxtar dîtin, jê re gotin, ku çiqas muxtarê gundan hebin, hemûyan berhev bikin, bila werine cem Alay Komutanî. Alay komutanî jî li jorê Xirabê Mirşûtê ye.

Got muxtar birin çûn. Tacdînê birê min jî bi muxtaran re birin. Ew kizîr bû. Birin çûn, li muxtaran hinekî nesihet kirin. Her

muxtarekî hinek cixare danê. Eskerek li pişt wan sekinîbû. Wî eskerî got: “Alay komutanî çiqas cixare li muxtaran bela kirine, wê ewqasî diya muxtara..., ewqasî mêr ji wan bikuje.”

Wexta ku muxtar dizivirin tên, Tacdînê birê min dibêje, hal mesele ev bû.

Tu hema devê xwe ji hev hildî, ku her du gund birevin, ez bikevime destê hukumatê, ezê te bikujim!

Got, wî deng nekir. Wexta ku wî deng nekir, Tacdînê birê min gote xalê min î Ahmed, ew direvin dikevîne dehlê. Daristan hebûye, dikevîne nava daristanê, xwe vedişêrin. Esker careke din dizivirin tên; çiqas mêrên gund hene, hemûyan berhev dikin. Destê wan bi coban, bi werîsan girê didin, dibin diçine Çaxirbegê, pêşberî Mirşûtê, xefîf makîne li wan dibarînin. Wan li wê derê dikujin.

Wexta ku ew kuştin îcar careke din ketine nava me, em bi hêsîrî top kirin.

Bi gotina diya min, qedera 60 heb hebûne. Wexta ku wan em hêsîrî kirin, berê me dane Milkê. Milk jî, gundê Oskaya ye. Ku wan em birin çûn kef hebû. Wan em dane wê guherê. Hêsîrî 25 gundan li wê derê mevcut bûn. Jin, zar, zarê pêçekan, em temam dane wê derê. Berê xefîf makîneyan dane me. Gotin bila kes netirse emê çend guleyan bi ser wan de biavêjin. Kalek rabû got: “Bercemalî Nûrî Mihemed selewat, kuro birevin ewê we hemûyan bikujin!! Di bin we re dehl heyê, birevine dehlê!”

Wexta ku ew wisa dibêje, nezîkî 200 mêr revî. Nifsîcîhana xwişka min û Zeynoya xwişka min wî çaxî zarok bûne. Ew her du jî li pey wan mêran revîbûn, xelas bûbûn. Ji wan mêrên ku revîbûn, zehfê wan hatine kuştin, ên din jî xelas bûbûn.

Diya min got, bûka min ser diyarê kendal bû. Jina Tacdînê birayê min û qîza wê jî di pûşê de bû. Min got, lawo were cem min. Were kendêl rûne belkî tu xelas bibî.

Got:

– Dayê ez çawa bême cem te? Dê kurê te

bibin bikujin, ezê jî werime cem te xelas bim? Welehî ezê hema li vê derê bim.

Diya min got min kir nekir nehat. Waxta ku nehat li wê derê em man. Alay komutanî emir da, emrê êgir da. Onbaşiyek li ser xefif makineyê bû. Wexta ku emir da wî onbaşiyî, devê xefif makîne hevraz kir. Atêşî nava me nekir. Yuzbaşî hat li ber sekinî, sîleyek ku lê da onbaşî pekiya. Wî bi xwe atêş kir. Ku atêş kir me êdî xwe nedît. Serî ji cendekan diqet-yan, me digot zîpik bi ser me de dibare. Lê da tamam safî kirin, kuştin. Wexta tamam safî kirin kuştin, esker bi çiyê ket çû. Qedera mangeyek, dudiyan di nav de hîşt. Got heçiyê birîndar ên ku serê xwe rakirin lêdin bikujin. Diya min sond dixwar digot, îcar hatin, heçî yên bi pere bûn, ser piştê diavêtin, pereyê wan ji bêrika wan derdixistin. Ku sax bûya, lê dixistin dikuştin.

Got, min jî di erqê de xwe dirêj kir. Şera serê xwe di xwinê de kir, kişande ser çavê xwe. Min pêçeka te jî girt avête wî aliyê coyê. Min dêhna xwe dayê du cendirme hatin şera ser serê min bilind kirin. Yeki got sax e, yekî got miriye. Ew ê ku got miriye:

– Heyran de bes e, me hinde xwîna van

misilmanan vexwar, kuro hema bila yek dudu jê sax bimînin, wê çawa be qey?

Yê din “Min dîn û mezhebê wan ...!”, got û kifrî kirin. Li ser min re sekinîn, bi qûnda-xa tivingê çawa li min dan diranên min ên pêşiyê yek nema. Diya min got wexta ku ji min derbas bûn qareqara te bû. Tu digiriyayî. Ewê ku wisa li devê min neda, hema hat singo li pišta te da. Tu careke din avêtin aliyê min. Hema tu dengbirî bûyî. Min dêhna xwe dayê kalekî serê xwe bilind kir. Stûyê kalê jî hema wisa xefif makîne lê dabû, ser rehekî mabû. Dêhna xwe dayê ku ez li ser xwe rûniştî me got:

– Xuşka min, tu bidî xatirê Xwedê tu qurtek av bidî min.

Diya min gotiye “Ka ezê çawa avê bidim te. Coyek di navbera me re derbas dibe, tamam xwîn e.” Ez rabûm min sola xwe derxist, bir çû tijî av kir, min lê da hatim. Min ew av da kalê. Qederekî sekinî, kalê jî mir. Min dêhna xwe dayê jinek li wir sekiniye, berî xeberdana me û kalê bû, du hev cendirme lê zivirîn. Singo li zikê jinikê dan. Zaroka jinikê bi serê singoyê ve rabû. Got wexta ku rabû wê jinikê got:

– Elhemdulillah şikir ku pêşiya mirinê, min zaroyê kurîn bi çavê xwe dît. Min heta niha zaroyê kurîn li ber çavê xwe nedîtibû.

Ew jinik jî qasekî bi şûn de ket mir. Em man. Ew esker jî ji nav me derketin çûn.

Şev hate nivê şevê. Ez rabûm, min dêhna xwe dayê ku tu esker mesker tune. Min got ka ez teseliya dergûşa xwe jî bikim. Ez rabûm min dêhna xwe dayê ku hê ruh li ber te heye. Min got ka ez teseliya bûka xwe jî bikim. Min dêhna xwe dayê ku bûka min cihê ku lê rûniştiye eynê li wê derê mîna berê rûniştîye. Dergûşa wê jî li pêşiyê

Ewê ku xilas bûne yek ji wan jî diya Hecî Heyder e. Ew jî di pêçekê de di destê diya xwe de bûye. Ev bûyerên hanê diya Hecî Heyder paşê jê re gotine. Wî jî ev bûyer ji me re got. Dewsa ku di pêçekê de sungik lê dane hê niha jî kifş e. Wêneyê vê hovitiyê jî, me ji bo xwendevanên hêja kişand.

ye. Min got elhemdulillah bûka min sax e. Ez çûm pê ketim min gazî kirê, kir nekir dengê wê tune bû. Tavehîv bû jî. Min kincê wê tamam jê xistin, min dêhna xwe dayê ku tu derb merb lê tune ne. Hema pirtî xwîn li vê dera wê, li kêleka devê wê hatiye. Ew jî, dergûşa wê jî bieçibûn.

Xwedê qebûl neke, lawo. Em çawa bikin. Wexta ku ez rabûm min dêhna xwe dayê, zarek ji wir ve hat, deh panzdeh heban dane pey min, em ji nava cinazeyan derketin. Em hatin. Gundekî Şêxan hebû, em hatine wî gundî.

Ev Mihyedîne xalê min, Xatûna xwişka muxtar tamam pê re bûne. Mihemedê Behlûl ew jî pê re bûye. Îcar got em hatin Sarkoyê deriyê malekê. Me dêhna xwe dayê deriyê malê vekirî ye. Em çûne hundir. Wexta ku em çûne hundir, min dêhna xwe dayê jinikek nanê xwe çêdike. Nan dipêje. Girikên xwe çêkirine wisa li ber tenûrê mane. Jinik hildane birine. Ew jî kuştibûn. Ez rabûm min çira wan vexist. Ketime kîlera wan. Min hinek rûn anî xwar. Tendûra wan dada. Hinek arxavk çêkir. Min da zarokan. Qet zarok dixwin?! Ji tirsan wisa dilerizîn. Ji ber wê tirsê tu tişt nexwarin.

Em careke din rabûn, ez bi pêşiya zarokan ketim. Wexta ez hatime wê derê, min dêhna xwe dayê çiqas hêsîrên aliyê Hese Evdalê hene tamam top kirine li Kanya Mexso sekinîne.

Diya Hecî Mecîd, Pîrika Zeynê, pîrika min Eyşo, pêş diya min ve diçin. Diya min got, gotîne me:

“Tu bidî xatirê Xwedê, tu nekevî nava me. Dewrêş Beg binihêre ku birîndarî hatî, ketî nava me, wê serê me hemûyan lê bixe. Wê me tevan bikuje.”

Diya min gotiye:

“De werin zaroyên xwe hildin, ezê lê bidim herim.”

Min zarê wan teslîmî wan kirin, ez bi jor de berjêr bûm, hatim. Ez hatim min dît ku ew pompeya mala Seyit tune, ez hatime wê derê. Min dêhna xwe dayê merivekî wiha kal di

devê rê de rûniştiye, şemsek li ser serê wî ye, şeş heft pale jî li wir in, ketê didirûn. Qareqara te ye. Tu digirî. Min dît wî merivî gazî min kir, got:

“Xwişka min ew zarok çima wisa digirî?”

Min got:

– Bavo wele çî ji te veşêrim, çî ji xwedê nayê veşartin. Zaroka min birîndar e. Em hêsîrê Geliyê Zîlan in. Hal û mesele wiha çêbûye. Wan em wiha kuştine. Serê me wiha lê dane. Ez û zaroka xwe wiha xelas bûne. Niha ji ber birîna xwe, zarezara wî ye.

Wî merivî gazî min kir. Ez çûm li kêleka wî rûniştim. Gote min:

– Xwişka min, ezê pirsu du merivan ji te bikim. Ka tu nas dikî, nas nakî.

Min got:

– Tu bipirse. Ku gundiyên me bin, ezê nas bikim.

Got:

– Xelqê Mirşûtê Ahmedê Elî, Reşîtê

Got ku min wisa got, min dît ku kalê giriya. Destmala xwe derxist hêsîrên xwe paqij kirin, Gazî wan pala kir, anî hat. Pale hatin, wî desmala xwe raxist, gote paleyan Li cem we çiqas pere hene biavêjine ser vê desmalê.

Her yekî du mecîdî, sê mecîdî avêtine ser desmalê. Paşê desmala min pêça, da min.

Got:

Xwişka min, de lêde here. Waxta ku ez ji wir hinekî dûr ketim, carake din gazî min kir, “Xûşka min were vira!”, got.

Min got, wele êdî ewê min bide destê hukumatê. Îcar loma gazî min dike.

Rostem heye. Tu wan nas dikî?

Min jê re got:

– Bira wele Reşît kurê apê min e; Ahmed jî birê min e. Ez nizanîm hatine kuştin, nehatine kuştin. Haya min jî wan tune.

Got, ku min wisa got, min dît ku kalê giriya. Destmala xwe derxist hêsirên xwe paqij kirin, gazî wan paleyan kir. Pale hatin, wî desmala xwe raxist, gote paleyan

– Li cem we çiqas pere hene biavêjine ser vê desmalê.

Her yekî du mecîdî, sê mecîdî avêtine ser desmalê. Paşê desmala min pêça, da min.

Got:

– Xwişka min, de lêde here.

Waxta ku ez jî wir hinekî dûr ketim, carake din gazî min kir, “Xûşka min were vira!” got.

Min got, wele êdî ewê min bide destê hukumatê. Îcar loma gazî min dike. Ez tirsiyam. Min got:

– Birawo tu çi dibêjî?

– Xwişka min tu nenas î. Tê herî çarşiya Erdîşê, tu ne riya dokorekî zanî, ne merivekî te yê pak heye. Ez tiştêkî bibêjime xwişka xwe, tê bi gotina min bikî?..

– Birawo, ku gotineke di rê de be ezê bikim. Çima nekim?

Got:

– Were mala birayê xwe. Jineke doktor heye. Navê wê Meyrem e. Jê re dibêjin Meyrema bavfile. Cîranê me ye. Ezê te hildim bibim cem wê, heqê wê bidimê, bila li vê zarokê binihêre.

Min got, bi Xwedê ev rind dibêje. Min gotê baş e.

Wî ez hildam birim. Ez heft rojan mame li mala wan. Jinik diçe gihayê çolê berhev dike. Ji wî gihayê re digotin gihadewk. Jinik wê gihadewkê tîne, tê ber tavê hişk dike. Hûr dike, di laçikê re derbas dike, diavêje birîna te.

Di nava heftêkê de, birîna te qenc bû. Wextê ku birîna te qenc bû, Min got:

– Birawo gere êdî tu destûra min bidî ez herim.

Got:

– Xwişka min ezê herime çarşiyê werim. Merivekî bi te re bişînim, tuyê ku de herî bila te deyne wê derê, bizvire.

Çû çarşiyê. Nivro bû hat. Min dêhna xwe dayê, boxçeyekî tijî kiriye. Mesrefa min êdî heta sola min, gora min, çi hebû kiriye jî min re aniye. Destek kinc jî, jî te re aniye.

Got:

– Xwişka min, de îcar êdî lê bide here.

Anî merivek da pêşiya min, got:

– Tuyê bi vî re herî mala Silê Lorik. Kurê wî li wê derê ye.

Diya min got, wexta ku ez hatime mala Silê Lorik, ew meriv zivirî. Min dêhna xwe dayê Beşîr nehat, belayeke xwedê hat!. Ji min re da xeberan.

Got:

– Tu çima hatî vira? Tuyê me bidî kuştin.

Wan berdane min, ez jî wê derê derxistim. Wexta ku wan ez jî wê derê derxistim, min lê da, hatime Pêrtaxê. Min zanibû ku bavê te hatiyê Pêrtaxê.

Îcar ez meseleya bavê xwe jî te re bibêjim. Ew çawa xelas bûye. De wexta ku mêr birine ku bikujin, ew jî tevê wan bûye. Xwe veşartîye, jî mêran qetiyaye. Du cendirme pê hisiyane. Girtine, anîne ber zinarekî, li mintiqeya Qoçkopriyê ku li wê derê bikujin.

Wî digot; her duyan tivingên xwe rastî min kirin. Wexta jenîn, tivingan hilneda. Tivingên wan fişeng hilnedan.

Hema hêrsa wan hat, berê tivinga dane zinêr, bû reqereqa tivingan, ew pênc hev fişengên wan hemû çûn. Paşê hatin ber min sekinîn, pehînek li min dan, jî min re dane xebera, berdane min. Ji min re gotin:

– Ecelê te nehatiye! Yan me tu wisa sax bernedida. Zû lê bide here hê ku me fikra xwe neguhertiye.

Min lê da, hatim.

Diya min got. Min wisa zanibû ku bavê te li Pêrtaxê ye. Ez hatime Pêrtaxê, ev Gozêya jinapa te û Karê, her du hatine pêşiya min gotin:

– Wele tu di gund de nemayî! Em nahêlin ku tu li cem me bimînî.

Min got:

– Pî! Heyran ezê îcar bi ku de herim?
Bihêlin ez li gund bimînîm.

Ev Resûl tune? Dostê mala Mistê Eco ye.
Ew di gund de bû.

Got:

– Welehî ez nahêlim ku jina Mele Enis bi
cihekî de here. Heyran we xêr e? Ka wê bi
ku de here? Wê here asîmanan?

Wî ez hildam birime mala xwe. Çend roj bi
şûn de çû pêşiya bavê te ew dît, hilda anî.
Min û bavê te piştî birîna Gelî, me li wê derê
hev dît.

Piştî Gelî, îcar em rastî wan mêrên ku li
Pêrtaxê hatine kuştin, hatin. Dîtina min bavê
te hê hefteyek nekete navê ev qewmîna
Pêrtaxê dest pê kir.

Silê Lorik, Axayê Pêrtaxê bû. Çû giliyê
mêrên wan kir. Got:

– We serokê Geliyê Zilan hiştine yên din
birine. Esas yên ku kirine ev in!

Ew jî, ji bo ku Evdiyê Muxtar hatiye gund
bigire. Bi wê tirsê çûbû wisa gotibû.

Piştî wî esker tên mêrên Pêrtaxê dicivînin,
hildidin dibine Erdîşê. Destê sibê bû. Wexta
ku zivirîn, êdî emrê kuştina wan dabûn.
Sawcî gotibû:

– Herin wan bikujin!.

Qet dernexistibûne mehkemê jî. Hildan a-
nîn, li hemberê gund kaniyek heye. Wan
destnimêj girtin. Lê nehîştin ku nimêj bikin.
Wê êdî nimêja nivroyê bikirana. Nehîştin.
Hildan birine pişt topê mêra, (ev nav ji wê
meselê tê) ew jî li wê derê kuştin.

Navê ku têne bîra min, yek Deyştiyê
birayê min bû. Deyştî, wê demê bi dergistî
bû. Ev Helima dergistiya wî bû. Ji ber ku ez
di wî çaxî de di pêçekê de bûme, nayê bîra
min. Ev tiştan diya min ji min re gotine.

Ewên dinê yên ku têne bîra min, yek
Ahmedê Horê bûye, yek Ahmedê Silo bûye.
Ahmedê Temo bûye. Kalikê mala Emer. Yek
jî Evdiyê bavê Hecî Silhedîn bûye. Yek
Keremê Qulo bûye. Yek Selmanê Elo bûye.
Yek Musayê Zeyno bûye.

Axirî donzdeh hebên Dirbasî bûne, du heb

sê heb jî yên xerîb bûne. Van li wê derê diku-
jin.

Piştî kuştina wan êdî bi ser me de nehatin.
Êdî safî kirin loma. Em li wê derê, ji kuştinê
wisa xelas bûn.

Diya min digot:

– Piştî meseleya Geliyê Zilan sê meh
derbas bûn. Em çûne wê derê. Me got, emê
herin cinazeyê xwe hildin. Cinaze li
Çaxirbegê bûn. Em wexta ku çûn, me dêhna
xwe dayê ku cinaze hemû li erdê mane. Bêhn
ketiye wan. Wisa bûye meriv nikare bi ser
wan de here. Derman lê kiribûn, agir
berdabûnê. Wexta ku em çûn, heçiyê kinc
mincê wan li ser wan mabûn, me ew nas
kirin. Hildan birin defin kirin.

Em çûn dehlek derkete pêşiya me. Me
dêhna xwe dayê zarokê çawa çav bi me ket
revî, çû kete wê nav dehlê. Em pey ketin, di
nav dehlê de me ew dît. Me dêhna xwe dayê
cinazeyek li erdê ye, em çûn me gote bavê te.
Me got, dêhna xwe bidê ka ev cinazeyê hanê
yê kê ye. Bavê te go ev cinaze yê yekî
Sarkoyî ye. Jina filan şêxî ye. Teniştî jinikê
ya aliyê erdê, kinc mincê wê hinekî rizî bû.
Ew zarok diçû dikete çiçkên wê digirt, careke
din diçû dikete nava dehlê.

Îcar diya min û bavê min wê jinikê
hildidin, tînin erdê dikolin, eynî di wir de
binax dikin.

Mesela Gelî bi vî awayî dizanim: Pêşî
kurê Huseyn Paşa dest pê dike. Wexta ku ew
têne mala Şukrî Axa. Dibêjin ku em bêjin,
emê îro li qereqolê bixin. Ew û Surû Axa,
Husê Sofî Silo têne pey Reşîtê xalê minê Ah-
met. Wexta ku ew têne malê, dibine çardeh
mêr. Têne ser qereqolê bi başçawîş, bi heşt
eskerî ve dikujin.

Ew qaçax bûn, wan digot, kurê huseyin
Paşa hatiye kuştin. Ji ber vê yekê bûne qaçax.

Li gor ku ez dizanim, ev mesele, di sala
1930'î de qewimiye. Xwedê nişanî kesî neke.
Zor e.

ZIMAN Û SIYASET

ZEYNEL ABÎDÎN ZINAR

Ziman û siyaset du tiştên ji êk cuda ne ku her yekê wan li ser bingehê taybetî hatiye daniştin. Diyar e ku ziman li ser bingeha nijadî digel folklor û toreya bapîran cihê xwe girtiye. Siyaset jî li ser îdeolojiyêke taybetî rûniştiye. Ziman jî bo her neteweyekî giyan e, rewan e û rih e.

Eger em netewe bi gewdeyê mirovekî bişûfnin ziman jê re giyan e, folklor û tore jî, jê re xwîn û goşt in. Gava ku ziman jê re giyan e, folklor û tore jî jê re xwîn û goşt in. Gava ku ziman jî wî neteweyî cuda bibe, her wekî ku rih ji gewdeyê xwe cuda dibe, wisa ew gewde êdî mirî tê hesabandin.

Lê rewşa siyasetê ne wisa ye. Siyaset li ser îdolojîya xwe li jiyane didomîne û li gor dem û rewşê jî xwe diguhirîne. Bê guman e, ku siyaset jî bo xweşî û şadiya jiyana mirovan tête damezirandin. Nexwe jî bo xweştirin jiyana û şadimaniya wan, siyaset bi hêsanî dikare rengê xwe biguhêre, awayekî nû bide bingeha xwe û kirasê xwe bi meqesa lewlebaziye li gor bejn û bala xwe bibire, bi makîneya nexşemendiyê bidirû li xwe bike.

Nimûneyên vê yekê pir in û li diyarî çavên me gişan in ku xasma jî di dawiya vê Sedsala Bîstemîn de, me tevan dît ku çewanê siyaset, îdelolojî û baweriyên cihê xwe guhartin û

kirasine pirtexlît li xwe kirin.

Cudatiyêke din jî ya balkêş ku di navbera ziman û siyasetê de heye, ev e: Ziman li ol û çîn û îdeolojiyên cihê nanihêre. Mesela kurdekî Misilman jî bi kurdî dipeyive, kurdekî Fileh jî bi kurdî dipeyive, yekî Zerdeştî jî bi kurdî dipeyive, yekî dewlemend jî bi kurdî dipeyive, yekî jar û belengaz jî bi kurdî dipeyive... Lê siyaset ne wisa ye, ew li ol û çîn û îdeolojiyên cihê dinihêre, firq û cudatiyêke mezin dike û li gor destûr û rojeva xwe didomîne.

Ev yeka han jî rastiyeke e ku neteweyek bê zimanê xwe nikare bi navê xwe bijî, lê bê siyasetê xwe ew netewe dikare bijî. Çi neteweyê gava ku zimanê xwe winda bike, ew hebûna xwe ya nijadî jî pê re winda dike. Lê gava ew netewe siyasetê xwe winda bike, ew pê re hebûna xwe ya nijadî winda nake.

Wek nimûne: Îro di nava sînorên Komara Tirkîyê de ji bîstî zêdetir xelkên cuda hene ku ji Kurdan pê ve, wekî din tevan zimanên xwe winda kirine û pê re hebûna xwe ya nijadî jî winda kirine. Kurd jî weke wan çendî ku ne xwe-diyê siyasetê xwe ya nijadî bûne jî, lê xwedîtî li zimanê xwe kirine û kultura xwe parastine.

Mixabin di van salên dawîn de, ew dek û dolabên Komara Tirkîyê yên ji bo asîmîlekirina Kurdan jî, pir xedar û mexon

in û gihane radeyeke wisa ku êdî pêdivî ye her kurdek lê bisêwire. Lewra îro li bakûrê Kurdistanê ji hezarî bêtir kanalên televizyonan, ji sêsedî bêtir kanalên radyoyan, ji sedî bêtir kovar û rojnemeyên bi tirkî li qada welêt cirît didin ku Kurdan zû asîmîle bikin û ew bi hev û du re ketine şîqalê: Alîkariya diravî ji hikûmeta Enqerê werdigirin û qelema xwe bi navê “perwerde”kirinê tûj kirine. Ji wan ew qas bûjenên asîmîlasyonê zêdetir, ji xwe em gava li dibistan û xwendegên bi tirkî dinêrin, her wekî ku li zimanê kurdî bûye “Roja Reş.”

Tiştêkî din jî heye ku bala mirov pir dikişîne û mirov çu wateyêke din jî jê dernaxîne ev e ku îro bakûrê Kurdistanê heçika kesên welatparêz in, rewşenbîr û zana ne, tevek bi zimanê tirkî dipeyivin. Lê heçika Parêzgerên Gundan in, ne kesên siyasî û rewşenbîr in, tevek bi kurdî dipeyivin. Gelo sedemê vê yekê çi ye û çima wilo çêbûye? Bersiva vê pirsê hêsan e, lê pêdiviya gotinê li vir nelê ye.

Îcar madem ku rewş ev e û her birewerek jî van tiştan çêtir dizane, nexwe pêdivî ye ku rewşenbîr û siyasetmedarên me tevek li deme pêş a neteweyê xwe bifikirin û xemxwariyê bikin. Eger jî bo vê yekê tevdir neyêtine girtin, dema ku em bi nasnavêkî din û bi zana-vekî cihê têkevin Sedsala Bîst û Yekê, bila kes şaş mebe.

DI PÊVAJOYA PÊŞVEÇÛNÊ DE

ÇANDA KURDÎ Û

REWŞA WÊ YA ÎROYÎN

MEMET BAYRAK

(Ji tirkî Memed Serhedî)

Çanda ku Xwedî Raburdûyeke Hezar Salf ye

Raburdûya çanda kurdî xwediyê miraseke hezer salf ye. Bi nimûneyên devkî û nivîskî ve, bi awayekî kîtekit nirxandina ve çandê babeta lêgerîneke din e. Lê em dixwazin li ser berhemên nivîskî yê wêjeyî hin agahiyên kurt bidin.

Rehên wêjeya kurdî ya nivîskî xwe digihînin sedsala heftemîn. Di lêkolînên ku li Hezermêrdê hatine kirin de, helbesteke kurdî ku li ser çerm hatiye nivîsîn, hatiye dîtin. Di helbesta navborî de, qala bûyerên hovanê yê ku di dema dagirkirina Kurdistanê de ereban kirine dike. Helbest wiha ye:

Perestgeh hilweşandin, ocax temirandin.

Mezinê mezinan hate înkarkirin

Erebên hov hetanî şarezûrê

Hemî gund wêran kirin

Jin û keç dîl girtin.

Kêsên gernas di xwîna xwe de

Hatin xeniqandin.

Baweriya Zerduşt bêpiştgiri ma.

Di roja îroyîn de wekî ku tê zanîn helbestvanê pêşîn ê kurd Baba Tahir e. Ev helbestvanê ku hemdemê Îbnî Sîna ye, di navbera 935-1010 an de jiyaye. Baba Tahir li gor qonaxa ku tê de jiyaye, bi têgihîştineke gelekî pêşverû û nûjen, li sîstemê rexneyan digire û aligiriya bindestan dike. Her wiha ew ne bi tenê helbestvanê kurd ê herî kevn e, di heman demê de destpêka kevneşopa helbesta kurdî ya pêşverû û gelparêz e.

Di helbesteke xwe de wisa dibêje:

Ku destê min bigihê

Çerxa felekê,

Ez dê bêjimê:

Pir şerm e ev karê te

Tu sed texlît nîmet

Didî hinan...

Hin nanê ceh

Bi dest naxînin,

Ji bo xwarinê

Baba Tahir xêynî zaraveyê Lûr, zaraveyên Soranî, Bohtî (Kurmançî) zimanên erebî û farisî jî dizanibû. Hin helbestên xwe bi zimanê farisî jî nivîsîne.

Çawa ku di dema Osmaniyan de Nefî û Nabitîyan ku bi eslê xwe kurd in berhemên xwe bi Osmanî nivîsîbin (Tê gotin ku ji xêynî dîwana farisî, Nebî bi kurdî jî helbest nivîsîne.) Helbestvanên kurd ji ber ku xwedî feraseta çanda

serdest in, berhemên xwe piranî bi erebî farisî û osmanî nivîsîne. Mesela Elî Emîrî di antolojiya xwe ya bi navê Tezkîreî şûarayî Amîd (Antolojiya Helbestvanên Amedê) de, cih dide sedan berhemên bi vî rengî.

Esad Paşayê ku, di Antolojiya navborî de cih digire û di 1264 (Z. 1848) an de, walîtiya Eyaleta Kurdistanê dike, weha dibêje:

“Tu fêm nakî ey bilbil zimanê min î kurdî.

Ez dagirkirina wan û Amedê ji te re dibêjim”.

Ew berhemên xwe bi zimanê Osmanî dide.

Yek ji helbestvanê sedsala 16. Şukriyê ku bi şeş zimanan dizanî, bi kurdî, tirkî, farsî, erebî, ermeniyî û hindî helbest nivîsîne û ji ber bandora modaya demê ji Bedlîsê diçe Stenbolê helwesta xwe bi vî rengî diyar dike:

Ez bi tirkan re tirk, bi kurdan re kurd im.

Li mal berx, li derve gur im.

Divê neyê ji bîr kirin ku Diyarbekir di qonaxa Osmaniyan de piştî Bûrsa û Stenbolê bajare herî girîng ê şaristaniyê ye.

Wekî ku min got kesên ku bi çanda serdest berhem afirandine aliyekî, helbestvanên ku tevayî dîwan û berhemên Mensûr bi kurdî nivîsîne li jêr hatine rêzkirin:

Elî Herîrî, Elî Termûxî	Sedsala XXI
Mele Ehmedê Batê	14171491
Melayê Cizirî	14071481
Feqiyê Teyran	Sedsala XV
Selîm Silêman	Sedsala XVII
Ehmedê Xanî	Sedsala XVII
Xaris Bedlîsî	Sedsala XVIII
Pertev Begê Hekarî	Sedsala XVII
Şêx Xalid	Sedsala XIX
Siyahpûş	Sedsala XIX
Cîgerxwîn	19031984
Osman Sebrî	?
Qedrîcan	1917?
Kurdî	18091849
Nalî	17911855
Hecî Qadirê Qoyî	1815?
Şêx Riza Telebanî	1842-1910
Edeb Evdila	1832-1912
Mela Mihemed Qoyî	1876-1945
Wefayî	1838-1902

Xerîq	1891-1987 (?)
Bêhûd	1875-1948
Sebrî	1875-1944
Selam	1892-1959
Selîm	1805-1889
Qane Muzher	1894-1906
Ehmed Muxtar Beg	1896-1935
Pîremêrd	1868-1950
Evdila Goran	1904-1962
Dildar	1918-1948
Bêkes	1905-1949
Remzî Mela Marîf	1902?
Hejar	1902-1991
Emînê Evdal	1906
Eskerê Boyik	1941....
Di civaka Osmanî de sazûna Çandî.	

Her wekî ku tê zanîn civaka Osmanî civakeke pir çînî, pir neteweyî û pir olî ye. Em li vir li ser taybetiyên civaka Osmanî bi awayekî kîtekit ranawestin. Ez dixwazim ku bi tenê ji layê sazûna civakî û çînî ve nêzîkî gelsê bibim.

Wekî ku tê zanîn şoreşa Burjûva ya frensî li gel civakên din, civaka Osmanî jî di bin bandora xwe de hiştiye. Gelên di nav Osmaniyan de, di sedsala 19. de, di bin bandora pêlên neteweperestî de mane û ji Osmaniyan veqetiyen. Gelên ku ji layê erdnîgarî û olî ve nêzîkî Ewrûpayê ne, di zûtirîn katê de, ji vê lehiyê para xwe standine û bi dayîna têkoşîna serxwebûnê re ji Osmaniyan veqetiyane. Pêlên bandora navborî wekî tirkan, ermen, kurd, ereb û hwd jî rapêçane û li ser vê şopê heman gel, di plansaziyên xwe yê ramanî û livbazî de ketine hewldanên cur be cur. Di serî de, di nav gelên ku bi eslê xwe misilman in de “Îslamparêzî” û di nav gelên ku bi eslê xwe misilman an jî xiristiyen in de jî “Osmanîparezî” ferasteke hevbeş bû. Lê di nav pêvajoyê de, bi rûdana zanebûna netewî û daxwaza serxwebûnê re, ev feraset û bîr û bawerî bandora xwe winda dikan û bîr û bawerîya netewî derdikeve pêş. Di nav gelên Rojhilat de, Ermen him jî ber taybetiyên xwe yê dînî û him jî ji ber pewendiyên bazirganî bi gelên Ewrûpî re bêhtir, di nav dan û standinan de bûn.

Heskif

Gelê Ermenî ne tenê di warê pêşeyên

destan, bazirganî û sanayiyê de, di warê jiyana çandî de jî, pêşengiya giştî kirine. Çawa ku Şînasî û Namik Kemal rojeva neteweperestî naskirin û wekî neteweperestiya tirk ev feraseta netewî di nav civaka Osmanî de belavkirin, ronakbîrên gelên din jî zanîna neteweyî li gelên xwe barkirin. Dîsa çawa ku tevgera tirkparêziyê li şûna tevgera jontirk û “Îslam parêziyê” cih girt, gelên wekî kurd û ereb jî ji vê ferasetê dûrketin û nasnameya xwe ya netewî derxistin pêş.

Lewre jî di civaka Osmanî ya sedsala 19. de, bi Rûm û Cihûyan re pêşengiya gelek nûbûnan kirin. Ne tenê di warê pêşeyên destan, bazirganî û sanayiyê de, di warê jiyana çandî de jî, pêşengiya giştî kirine. Çawa ku Şînasî û Namik Kemal rojeva neteweperestî naskirin û wekî neteweperestiya tirk ev feraseta netewî di nav civaka Osmanî de belavkirin, ronakbîrên gelên din jî zanîna neteweyî li gelên xwe barkirin. Dîsa çawa ku tevgera tirkparêziyê li şûna tevgera jontirk û “Îslam parêziyê” cih girt, gelên wekî kurd û ereb jî ji vê ferasetê dûrketin û nasnameya xwe ya netewî derxistin pêş. Bi van hest û ramanan sedsala 20. de dest pê dikir. Tevgera Meşrûtiyetê ya diwemîn a ku di 1908'an de ha-

te pê, di vê babetê de, bû wekî pêngavekê. Birexistinbûnên netewî û weşan di vê heyamê de gelekî bi rêk û pêk û belav bûn. Em bibêjin tenê di vê qonaxê de deh rêxistinên kurdan hatin damezirandin (Partî, Komel hwd.) û nêzîkî bîst weşanên periyodîk (kurdî, tirkî û bi zimanên rojava) hatin weşandin, em bawer in em dê hin fikr û ramanan bidin we. Ev tenê ne ji bo kurdan, ji bo celeb bi celeb gelan wisa ne. Dîsa di qonaxa Osmaniyên ku em bi despotîzmê tawanbar dikin de, gelek pirtûkên bi kurdî hatine çapkirin. Di nav van de, pirtûkên ku piştî 60-70 salî bûne mijara domê jî hene. (T.Z. Tûnaya ji van rêxistin û weşanan tenê navê çand heban wekî mînak destnîşan dike)

Tevgera tirkparêz û îslamparêz bi hevkarîya mîlîtarîzma elmanan re kete nav şerê cihanê yê yekemîn. Lê di encama vî şerê ku elman û tirk têk çûn de, di jihevûna neteweyî de, qonaxeke nû hate pê. Tevgera Îtîhat û terakî ya ku li ser bingeha tirkparêziyê hatibû saz kirin, di vî şerê ku ji bo karê xwe ketibûyê de, têk çû. Lê gelê ermen ê ku pêrgî “koçberî û qirkirinê”

bû û gelên tirk û kurd ên ku bi renekî girseyî ketin nav êş û keseran berdêla vî şerî dan... Dewletên împeryalîst gelê kurd bi tevî welatê wî firotibûn dewletên di bin destên xwe de. Van salên bi xezeb û bi agir reaksiyon nakokî û dijberiyên li dijî vê tevgera dagirker û tirkparêz a neteweperest bêhtir gur kirin. Gelên kurd û ermen ên ku bi hezeran salî li ba hev jiyane, çî ji ber dek û dolabên Evdilhemîd û çî jî di dema şer de û piştî şer ji ber antîpropagandeyên birevêberên wê demê, ji hev dûr ketin. Nemaze têkoşîna neteweyî ya ku xwedî ferasetê dijî împeryalîst bû li dor yekîtiya Îslamî û berjewendiyên, piştgirîya kurd û tirkan a nîbû rojewê.

Van gotinên Înönü bingeha ramanên piştgirîya navberî didane der: Bi peymana Sewrê re kurdan jî wekî tirkan welatê xwe di bin metirsiyê de dîtin. Lewre li gor peymana Sewrê li Rojhilatê Enadolê li tenîsta tixûbê Ermenîstanê, dewleteke kurdan dê bihata avakirin. Kurdan dizanibû ku welatê tirkan jî dê li gel wan nemaze, li Rojhilat pêrgî metirsiya erme-

niyan bibe. Lewre jî bi can û bi xwîn beşdarî têkoşîna neteweyî bûn. Pişt re dema ku hevdîtinên Lozanê pêk dihatin, dîsa kurdan wekî welatparêzan li cem tirkan cihê xwe digirt. Kurdan wekî ermeniyên nehatin li Lozanê serî li me nedan. Heta di axaftinên xwe yê Lozanê de me dozên xwe yê neteweyî wekî neteweyê “kurd û tirk” parast û da pejirandin (4)

Piştî ku ev şerê li dijî împeryalîzmê yê çeteyî dest pê dîke M. Kemal û hevalên wî, di ser Samsunê re, derbasî Enadolê dibin û vê têkoşîna ku dest pê dîke organîze dikin. Hîn dema M. Kemal derbasî Enadolê dibe li herêma Hewzayê gotineke wî heye ku pirsên hevalên M. Kemal û bersivên wî wekî kakilê polîtîkayên pişt re ne. Hevalên wî vê pirsê arasteyî M. Kemal dikin. Pirs wiha ye: Dema ku hûn dibêjin “Neteweyê îslam û tirk” qesta we çî ye? (Bi rastî ew jî dizanin ku kesên bi eslê xwe tirk in kî ne, ji vir bi rê derdikevin û dipirsin) M. Kemal pirsên hevalên xwe bi vî rengî dibersivîne: “Neteweyê ku em qesta wî dikin, em dê biafirînin...” Belê ev gotin kakilê konevaniyên ku dê werin meşandin in. Lewre em dizanin ku di serî de, di “Gotara” M. Kemal û pirtûka Kazim Karabekîr a bi navê “şerê me yê serxwebûnê” de û di hemî berhemên hevalên M. Kemal ên şer de, diyar dibe ku têkoşîna neteweyî bi tevayî li ser bingeha “îslamî” hatiye sazîkirin. Lê diyar e ku ev aliyê bûyerê yê “Zahirî ye”. Aliyê “batinî” jî nêzîktêdayîna li jor e. Ev bi rûdanên pişt re zelal e...

Em hevdîtinên Lozanê û salên têkoşîna neteweyî ku him bendewariyên hevbeş û him jî bendewariyên cuda jê hebûn li paş dihêlin. Bendewariyeke bi hêvî, di her wateyê de sloganên wekhevîxwaz, lê ji rojevê dûrketina van hêviyan... Û tevgera 1925'an a ku li dijî vê helwestê wekî reaksiyon hatiye birêxistinkirin. Piştî têkçûna vê tevgerê li dor bernamayeke diyarkirî meşandina “Plana Başkirina Rojhilat”, bingeha planê li ser pişavtin û tengavkirina çanda gelê kurd, gelên din û komên etnikî yê din hatibû sazîkirin.

Her wiha li dû vê planê M. Kemal digot ku: “Em rasterast gelperwer û neteweperestên

Piştî ku ev şerê li dijî împeryalîzmê

yê çeteyî dest pê dîke M. Kemal û hevalên wî, di ser Samsunê re, derbasî Enadolê dibin û vê têkoşîna ku dest pê dîke organîze dikin. Hîn dema M. Kemal derbasî Enadolê dibe li herêma Hewzayê gotineke wî heye ku pirsên hevalên M. Kemal û bersivên wî wekî kakilê polîtîkayên pişt re ne. Hevalên wî vê pirsê arasteyî M. Kemal dikin. Pirs wiha ye: Dema ku hûn dibêjin “Neteweyê îslam û tirk” qesta we çî ye? (Bi rastî ew jî dizanin ku kesên bi eslê xwe tirk in kî ne, ji vir bi rê derdikevin û dipirsin) M. Kemal pirsên hevalên xwe bi vî rengî dibersivîne.

tirk in". Hêmana komara me civata tirk e. Gelê vê civatê çiqasî bi haveynê tirkperestiyê ve mişt û tijî be komar dê ewçendî xurt û bi hêz be." Di navbera gotinên Îsmet Paşayê ku bi eslê xwe kurd e û sozên ku li Lozanê dabûn de nakokiyê mezîna xwe dida der: "Peywira me ew e ku em hemû kesên ku li vî welatî dijîn bikin tirk." (Binêrin. Tekin Alp Türkleştirme İst. 1928)

Em dibînin ku ev tetbîq gelekî berevajî "Me têt! tayînkirina çarenûsa neteweyî" ya Lenîn ku wan rojan di rawacê de bû û prensîbên serokê DYA yê Wilson e. Çi ye ev konevaniya nû? Asîmîlasyona ku bi "Zagona Takrîrî Sukûn" re, bi darê zorê bingeha wê hatiye danîn bi navê xwe yê wê demê polîtîkaya nîminandinê ango temsilê.

Ev ne wekî ku demekê kesinan digot "pişavtina siruştî" ye, gelek caran bi darê zorê, bi pest û pêkutiyên polîtîkaya pişavtinê ye. Ev koçberiya bi mecûbîrî ye (Koçberkirin ango bi çoyê zorê şandina Rojava) Navendên hilberînê yên ku xwe dispêrine kanên xwezayê yên herêmê, bi vekirina sazîyên pişekarî re, bi darê zorê koçberkirina mirovên bêkar. Bi rêbazên cur be cur koçberkirina li Rojava û hwd.

Polîtîkaya Çandê ya Birêveberiya Komarê

Divê em bipejirînin ku bi rastî jî M. Kemal derbare kurdan de, polîtîkayê balkêş meşandiye. Hîn di dema Osmanîyan de, dema li Amedê peywirdar bû yekîneyê taybet ku bi cil û bergên kurdan xwe pêçabû, pêk anî. Dîsa di dema têkoşîna neteweyî de, ji kurdan re got ku: Ez dê we ji axa û began bifilitînim. Bi vî rengî alîkariya kurdan stend. Dîsa ji kurdan re di her warî de, jiyaneke wekhev wad kir.

Hîn di dema kongreyan de, bi giregirên kurdan re tîkiliyê germ danî. Bo nimûne: Serokê eşîra Mûtîkî bîyî ku were Enqereyê me-

bûsî kir. Ji Tamîma Emasyayê ya ji bo ku kurd mafên xwe yên neteweyî û demokratîk bistînin, guherîna Teşkilatî Esasîyê diparast. Dîsa li Lozanê Îsmet Paşa got ku: Em di her warî de wekheviya kurd û tirkan û "mafê tayînkirina çarenûsa gelan" diparêzin. Li Îzmitê ji kurdan re Otonomî wad kir û ji bo ku bîna meclîsê bangî kurdên ku cil û bergên neteweyî li xwe kiribûn kir û bi riya wan ji Lozanê re telgraf şand.

Zagona "Takrîrî Sukûn" ne tenê mafên neteweyî yên kurdan, herweha birexistinbûna sosyalîst û mafên çîna karkeran jî qedexe dikir.

Zihni T. Anadol di nivîsekê de wiha digot: Bi zagona Takrîrî Sukûn, mafên karkeran ên bingehîn wekî, sendîqa, karberdan hatine qe-

Yılmaz Güney çî di çîroknivîsiya filman de, çî di warê seneryo, derhênêrî û lîstîkvaniyê de, di sînemaya tirkî de raperîn aniye pê û sînema ji cîhanê re vekiriyê; Ruhî Sûyê ku di warê mûzîka tirkî de zor şarezaya hunermend e; Orhan Aseneyê di warê şanogeriya civakî ya îroyîn de herî navdar e. Ehmed Arîfê di helbesta hemdam a civakî de, herî bi bandor û bi nav û deng e.

dexekirin û bi regekî eşkere hatiye diyar kirin ku di Qapîtalîzma dewletê de, cihê van mafan tune. Heta di salên 1932 yan de, di kovara "Kadro"ya ku berdevka bîrdozîya birêvberên wê demê bû de, hatibû gotin ku "Li gel azadiya neteweyî azadiya kesaniştêk nîne." "Ez û tu tune ye, em hene; em girseyê bê çîn û resen in". Bûrjûwaziya tirk a nû ku bi zagona Takrîrî Sûkûn Partiya komunist a tirk û cejna 1'ê gulanê ya karkeran qedexe kir, bi girêdayî vê zagonê û "Plana başkirina Rojhilat" mafên kurdan ên demokratîk înkâr dikir...

Di nav tixûbên komara tirk a nû de mafê çand û weşanê yên kurdan piştî vê dîrokê tê birîn. Li pêşîya kurdan û çanda wan dîwarên astengiyê tene lêkirin. Polîtîkayê înkârê dest pê dike... Ev serdanpê polîtîkayê har e.

Divê di destpêkê de, ji bo ku civak birêveberiya nû ya bûrjûva bipejirîne çandê li dijî çanda Osmanîyan wekî ku di afirandina neteweyî de were afirandin. Înstîtuya Tirkîyatê, konservatûar di 1920 an de hatine sazîkirin, Halkevi (malên gel) ên ku di 1932 yan de li dêla "Türk Ocağı" ve hatine sazîkirin, saziya zimanê tirkî, saziya Dîroka Tirkan û saziyên wekî wan cih bi cih bi tetbîqên ku riya nîjadperestiyê vedikin, di hewldanê de bûn ku çandê alternatîf ku li dijî çanda Osmanîyan e, biafirînin. Lê belê dema ku ev polîtîkayên çandê meşandine hin caran raste rast rê li ber çanda kurdan û çanda gelên din girtine. Çawa?

1) Di berhevîkirin û lêgerînên her warî de, çandên gelên din di piştguh re hatine avêtin.

2) Di berhemên çandî yê devkî yê tirkî de pêşî mijarên ku şop û xêza çanda kurdî vedihewînin bi mecbûrî hatine berhevîkirin, lê pişt re ji navê hatine rakirin. Bo nimûne: Strana bi navê "Keça Tirkmen" di berhevokên pêşîn de, bi navê "Keça Kurd" tê zanîn. (Çawa ku gotina lêxîn lawên kurd veguheziye lawên tirk) Di berhevokên stranên pêşîn ku Qonservatûara Stenbolê, di 1926 an de berhevîkirine de, di vê mijarê de nimûneyên balkêş hene. Di kar û barên civaknasî yê warên din de, ev rastî pêşî hatine nîşandayîn, lê pişt re hatine înkarkirin. (Di "Qatologa Listîkên Welêt" de, di vê mijarê de nimûneyên balkêş hene.) Di van berhevoکان de, stranên Elî Şêrê ku bi kurdî û tirkî helbest nivîsîne û yek ji îdologê serhîldana Qoçgiriye ye jî, hene.

3) Piştî ku çand û mûzîka kurdî hate qedexekirin, kesên ku di warê hunera kurdî de, karê xwe dimeşandin ji bo ku berê xwe aresteyî hunera tirkî bikin, hatin kişîşandin. Ji dema Atatürk heta roja îroyîn kesên di warê mûzîka gel de navdar in, hema bêje hunermendên kurd in. Wan "mûzîka gelerî ya kurdî ku tenê gotin tirkî ne" îcra kirine. Navdarên qonaxekê: Celal Güzelsesê Diyarbekirî, Mukîm Tahîrê Rihayî, Kel Hemzayê Rihayî, Cemîl Cankatê Rihayî û hwd... Di nav kesên ku berhemên çandî yê dejenere bûyî îcra dikin de, Fexriyê Meletyeyî, Xelîlê Zarayî, Salihê Erzînganî û

Şerîf dikarin bîne hejmartin.

Wekî ku tê zanîn ev rewş îro jî bi awayekî belave didome: Nuri Sesigüzel, İbrahim Tatlıses, Atakan Çelik, İzzet Altınmeşe, Bedri Ayse, Selahattin Alpay, Husemettin Subaşî, Mahmut Tuncer, Burhan Çaçan, Hülya Süer... û hwd. heman kevneşopîyê didomînin. Di 15 Avrêla 1989 an de, di kovara "Tempo" hejmarê 18. de, em rastî hin nimûneyên vê rewşê dibin. Kovara "Tempo" ev rewş wiha navandiye: "Kakil kurdî, gotin tirkî" an jî Kurdîbesk. Bêguman kurdên ku di hunera tirkan de, lehî rakirine tenê kesên di vî warî de nînin. Dîsa rûmeta romana tirkî romannivîsê bi navê deng Yaşar Kemal, Orhan Kemal hwd. Yılmaz Güney çî di çîroknivîsiya filman de, çî di warê seneryo, derhênêrî û listîkvaniyê de, di sînemaya tirkî de rapêrîni anîye pê û sînema ji cîhanê re vekirîye; Ruhî Suyê ku di warê mûzîka tirkî de zor şareza û hunermend e; Orhan Aseneyê di warê şanogeriya civakî ya îroyîn de herî navdar e. Ehmed Arîfê di helbesta hemdam a civakî de, herî bi bandor û bi navê deng e; Aşîk İhsaniyê ku wekî pêşengê helbesta hemdem a civakî tê pejirandin; şefên orkestirayê yê navdar Hikmet Şimşek û Güner Aysal ev hemî domderên vê pêvajoyê ne.

Lê tiştê girîng bêguman esl û binyada van nivîskar û hunermendên ku me navên wan li vir rêzkirine nîne. Tiştê girîng ji bo me; van kesan bi huneran xwe ve "çî xizmet pêşkêş kirine an nekirine" ye. Dîsa arîşeyeke ku di serê me de aloziyan tîne pê ev e:

Li gorî rastiya pedagojîk mirov tenê dikare bi perwerdebûna zimanê xwe yê zikmakî bi ser bikeve. Ev hunermendên di gel ku piştî zimanê xwe yê zikmakî tirkî hîn bûne û berhemên ew çend hêja afirandine, ger bi zimanê dayîka xwe perwerde bibûna yê berhemên çiqas hêja bidana... An jî bi herdu zimanên ku dizanin berhem bidana...

4) Piştî ku hilberîna berhemên nivîskî û weşandina wan hate qedexekirin, adaptasyona berhemên wêjeyî yê nivîskî û li wan xwedî derketin bêtir hêsan bûye. Qedexeya li ser govend û dilokên gelêrî aliyekî konevaniya

çandê yê ku tê şopandin bi rengekî pir zelal di-de der. Mantalîteya vê konevaniyê ev e: Divê govendên gelêrî yên kurdî pêşî ji taybetiyên xwe yên gelêrî bêne dûr xistin û paşê lê were xwedî derketin. Lê belê reqsên ku gel afirandine ger bi taybetiyên xwe yên otantik ve bêne îcra kirin dikarin bigihêjin mebestên xwe û bedewî jê bifûrin. (Di gel vê tê zanîn ku govendên gelêrî yên kurdî ku bi navê lîstikên rojhilatê Anadolê têne navandin di dema 12'ê Rezerbê de, bi egerên "cûdaxwaziyê" hatine qedexekirin.)

Bêguman beşek ji govendên gelêrî wek berhemên çandên cîran ku têkildarî hev û din dibin û di bin bandora hev û din de dimînin, têne pê. Lê ji bilî van lîstikan, îro jî gelek lîstikên ku nasnav û têkûziya xwe diparêzin hene. Di berhema Prof. Dr. Metin And a bi navê "Lîstik û sêr" ku di encama berhevkirin û lêgerînan de hatiye pê de, hûn dikarin derbarê vê de lîsteyeke berfireh bibînin.

5) Şaxek ji çanda kurdî ya ku hatiye qedexekirin û ji bo pişavtinê li ser hatiye lîstin (ji ber tunebûna derfeta wêjeya nivîskî) jî wêjeya devkî ya gelêrî ye. Bi taybetî ji stranên gelêrî ne. Di vê qonaxa ku bi rêbazên zanyarî berhevkirina berhemên zargotina gelên rojhilat dest pê dike de, hewldana afirandina çanda tir-

kî ku li dijî çanda Osmanî ye tê pê, bi vê armancê li ser berhemên çanda kurdî ya nivîskî gemarkirin û li ser berhemên dîtbarî û devkî jî qedexekirin xwe dide der. Bêguman li hemî berhemên ku di encama têkilbûna çandan de, derketine pê, lê xwedî hatiye derketin.

Di van salên destpêkê de, ji ber hin sedeman di pirtûkên lîseyê de ji Nazım Hikmet re cih veqetandine. Lê cih nedane berhemên tirkî yên ku xêz û şopên kurdan di xwe de dihebînin. Di berhevokên stranên ku Qonserevatûarên Stenbol û Enqereyê bi radyoyan re bi rengekî organîze kirine de di vê babetê de nimûneyên balkêş hene. Mesela wekî me li jor jî diyar kir, di berhevokên Qonservetûara Stenbolê de, sê berhemên Elî Şêr ku xwedî helbestên kurdî û tirkî ye wekî plakên kevir (Taşplak) hatine amade kirin. Her wekî ku tê zanîn Elî Şêr Îdeologê Tevgera Gel a Qoçgirî (1919-1920) û Tevgera Dêrsimê (1937) ye. Ez bawer im ku di mijara berhevokan de çavdêrî û çespanandinên balkêş ên Macar Bela Bartokê ku wekî mûzîkoleogekî Rojavayî beşdarî berhevkirinan bûye, hene.)

Herwiha di demên berê de Celal Güzelses Diyarbekîrî û gelek hunermendên ku navê beşekî ji wan li jor derbas dibe bi amûrên xwe yên xweser, lê bi tirkî mûzîk îcar kirine. Ev

Ji bajarê Huriyan Nuzê Gulvefêk

mûzîka kurdî ya gelêrî ye ku tenê gotin tirkî ne. Lê dûv re komek di bin serkêşiya Muzaffer Sarısözen de bi navê sazkirina mûzîka tirkî riyeke din dişopîne. Koma Sarisozen, bi baweriya însturmana tirkan a rastî “Qopûz” ê, di mûzîka gelerî de tenê cih daye cureyên wê. (Saza dîwanê, tembûr, cûra). Ma mûzîka gelerî bi rastî jî tenê bi van tê îcrakirin? Bêguman. Îro ji bilî cureyên tembûrê cumbuş, keman, kemane, tar, dahûl, zirne, def, zîl, kaşik, klorinet, sîp, mey hwd. beşdarî mûzîka gelerî dibin. Ev jî dîpeyitîne ku ev tişteki bedilhewa nîne.

Mûzîka gelerî ya ku roja îroyin tê îcrakirin ku jêderka wê Rojhilat e: Ji tevlihevî û tengiya “Dengên ji welêt” (Yurttan sesler) ku deh tembûr bi hev re bi kar dianîn filitî lê îcar jî kete nav aloziyeke din... Dema ku gotinên stranên kurdan ên gelerî tîn guherandin û tirkî tîne îcrakirin, gelek caran an ji naverokan xwe tîn dîrxistin an bi awayekî çewt tîne wergerandin an jî hin baneşan û dîsgotinên ne pêkane bo tirkî werin veguhertin ji mecbûrî wekî xwe dimînin. Hin jî di radyo, tv û cihên din de

Wekî hemî civatên mirovan, gelê

kurd jî xwedî mafê parastina mîratên xwe yên çandî û bi regekî azad derbirina nasnameya xwe ye. Çanda kurdî ya ku xwedî rabirdûyeke hezeran salî ye beşek ji çanda gerdûnî ye. Ev çanda ku berhema pêvajoya sedan salan û berhema nîfşê jin û mêran e jî wekî hemî çandên din hêjayî rêz û parastinê ye. Lewre jî di bin rêberiya pîrensîbên ku peymanên navneteweyî yên derbarê mafên mirovan de, Beyanameya Gerdûnî ya Mafên Mirovan û peymana Neteweyên Yekbûyî danasandine, li dijî her cûreyên digirsî, pêşdarazî û cihêkariyê em bi dad û demokrasiyê ve giredayî ne.

pêkan e ku em leqayî gelek mînakên van bibin. Di rastiya xwe de çewtiya pêşîn ne ya kesên bi haydarî an jî nezanî van stranan îcra dikin e. Çewtî di polîtîkaya Tirkiyeyê ya çandê de ye.

Divê dewlet dev ji van polîtîkayên ku ne li gorî rastiya Tirkiyeyê ya civakî û zanîstê ye berde û gelşê bi regekî mirovî û demokratîk çareser bike.

Roja Îroyîn

Me beşek ji nivîseke Ziya Gökalp ku di germî û coşiya Meşrûtiyeta diwemîn de li ser navê Cemiyeta Îtîhad û Terekiya Diyarbekirê di rojnameya “Peyam” de hatiye weşandin girt: Ev dê derbarê tevgera Meşrûtiyetê ku pêla ramanî û azadîxweziyê anîbû pê de hin rawanan bide.”Tenê derdekî kurdan heye, ew jî nezanî ye. Dermanê vê êşê xwendin, nivîsîn û têngihîştina cihanê ye. Ji îro pê ve pirtûk û rojnameyên kurdî dê werin nivîsîn, kurdên di dibistanan de bi zimanê xwe zanist û merîfete hînbibin. Wê çaxê kurd jî dê zengîn û dilgeş bibin. Wê şeweyê jiyaneke baş fêrbibin.”

Gelekî berî qonaxa ku ziya Gökalp ev tişt digotin li welatê Rojava bi awayekî zanyarî li ser Kurdologiyê xebat dihatin kirin. Ziya Gökalp piştî Meşrûtiyeta diwemîn a 1908 an bi hin rewşenbîrên kurdên wekî Xelîl Xeyalî re li ser Elfabaya kurdî, Rêziman û Ferhengê dikeve nav liv û lebatê. Lê piştî demekê ramana xwe diguherîne û dibe îdeologê tevgera tirkperestiyê. Kurdîstana ku pêşî bûbû du beş bi peymanana Lozanê re dibe çar perçe. Bi vê re tevî birêvebirîya wê, çanda wê jî dikeve bin destên mêtîngeran.

Dema ku li beşê Îranê li ser çanda kurdî pêkutî didomiyan; li beşên Tirkiye, Iraq û Sûriyê jî çanda kurdî bi polîtîkayên tunekirinê re rû bi rû mabû.

Piştî şoreşa Oktoberê, Komcivîna Kurdologiyê ya pêşîn ku di 1934 an de li Yêrîwanê hate li dar xistin, di pêşveçûn û stewîna çanda kurdî de raperînek bû. Vê Qongreyê dewletên mêtînger ên cîran gelekî bêzar kir. Piştî kar û barên li Ermenîstanê, berhemên xwe yên pêşîn

dîsa bi bandora Sowyetê li Iraqê da. Di enca ma berxwedana gelê kurd de, birêveberiya Iraqê ji mecbûrî Otonomî da kurdan. Di vê pêvajoyê de, li Kurdistana Iraqê, bi taybetî bi zaraveyê soranî bi zimanê kurdî û çavkaniyên weşanî bi rengê berfireh hatin pê.

Herwiha em ji rûdanên axa ku kurd li ser dijîn a dema nêzîk haydar in...

DAWÎ

Binêrin ku serokên dewletan, zanyar, hunermend û mirovên çandê yên li hemî cîhanê navdar in, ji bo li Tirkiyeyê parastina çanda kurdî di banga navneteweyî de çi dibêjin:

Wekî hemî civatên mirovan, gelê kurd ji xwedî mafê parastina mîratên xwe yên çandî û bi rengê azad derbirina nasnameyên xwe ye. Çanda kurdî ya ku xwedî rabirdûyeke hezaran salî ye beşek ji çanda gerdûnî ye. Ev çanda ku berhema pêvajoya sedan salan û berhema nîfşê jin û mêran e ji wekî hemî çandên din hêjayî rêz û parastinê ye. Lewre jî di bin rêberiya pîrensîbên ku peymanên navneteweyî yên derbarê mafên mirovan de, Beyanameya Gerdûnî ya Mafên Mirovan û peymana Neteweyên Yekbûyî danasandine, li dijî her cûreyên dilgirsî, pêşdarazî û cihêkariyê em bi dad û demokrasîyê ve giredayî ne. Em dixwazin ku rayedarên tirk hemî asteng û kelemên li dijî zimanê kurdî û bi gelemperî jî asteng û qedexeyên li dijî ziman û çanda welatîyên Tirkiyeyê yên kurd ji navê bêne rakirin.

Bêguman ev bang tenê ji bo kurdên Tirkiyeyê nîne, ji bo hemî perçeyên Kurdistanê ye. Divê pêşî nasname û kesaniya gelê kurd azad bibe. Pişt re ji bo ku hemî mirovên ji çanda kurdan sûd wergire divê ev çand bê jiyandin û pêş ve birin. Ev jî girêdayî birêxistinbûnê ye. Em hêvî dikin ku birêxistinbûn bibe pêngaveke mezin...

Helbestvanê nemir ê kurd cigêrxwîn wiha dibêje:

Sedan sal, hezaran zimanê me ye.

Wekî me di bin destê dijmin de ye

Çi gernas û mêr e di meydanê ceng

Ne şûr û mertal, ne top û tiving.

ÇAVKANÎ

1- Prof. Dr. Qanadê Kurdo: Tarîxa Edebyata Kurdî, 1984

2- Ji bo ku em der barê tevgerên neteweperî yên gelan de bibin agahdar, di serî de jî ji ya neteweperiya tirk, divê em çav li van berheman bigerin.

a) Tanzimat, 1940 (Tanzimat'ın ilanı 100. yılı dolaysıyla toplu kitap)

b) Namık Kemal hakkında , DTCF Yay. 1942 (100. Doğum Yılı Dolaysıyla)

c) A. Hamdi Tanpınar; 19 Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 6 bas. 1985

d) Yusuf Akçura; Osmanlı Devletinin Doğma Devri, 1940

e) Server Tanlı Uygurlik Tarihi 4. Basım 1981

f) Bir çağdaş öncü: Namık Kemal (1984-1988) (F. Almanya'da düzenlenen bir kolyekyumda sunulan bildiriler) İst. 1988

g) Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi Cilt 5,6,7,8; 4. Bas. 1983

h) Niyazi Berkes; Türkiyede çağdaşlaşma Ank. 1973

ı) Hilmi Ziya Ülkem; Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İst. 1979

j) Stetanos Yerasimos; Az gelişmiş Sürecinde Türkiye Cilt-II, 1975

k) M. Şükrü Hanioglu; Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İst. 1981

l) M. Şükrü Hanioglu; bir Siyasal Örgüt Olarak İttihad ve Terraki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İst. 1985

m) Tarih Toplum Dergisi koleksiyonu

3- Osmanlı Döneminde yayımlanan ya da elyazması halinde kütüphanelerde kalan Türkçe eserlerin bir dökümü için bkz. Mehmet Malmisanij " Osmanlı Döneminde Yazılan ve Basılan Kürtçe Eserler Üzerine Tarih ve Toplum Dergisi , Sayı 54-55, 1988

4- İsmet İnönü; Hatıralar; 2 Cilt Ank. 1987, s.202

5- Zihni T. Anadol "Yaşamak Yasak" Toplumsal Kurtuluş, sayı:3, Eylül-1987

6- Metin And. Oyun ve Büyü, 1974, s 176-180

FEQÎ HUSEYN SAĞNIÇ

Peywendiya Zimên bi çandê re, bi wateya antropolojîkî çand, hemî celebên jîna mirovahî, digel hemî cur û celeb peywendiyên wê hildide hundirê xwe. Bi vê têgihê ziman û çand hevbeş nebin jî, wisa ketine nav hevdu, ku her wekî çare ji hev cudakirinê

nemaye. Ji xwe çawa bê ziman, çand nayê hizirîn, wisa bê çand hizirîna zimên jî ne di cî de ye. Ma qey tu çanda sewalan (heywanan) heye? An jî çiqas zekî dibe bila bibe, dema zarokek ji dayik bû, bibin bavêjine rêlê nav sewalan û bi wan re mezin bibe, ma dê zimanê tu gelan û tu

ZIMAN

Û

ÇAND

Di pêvajoya hewisînê de, hêza layîn kirinê nayê înkarkirin. Lê bi qasî hînkirina devkî ne hêzdar e. Baş dêna xwe bidin tevgera cinsên sewalan; bi guhertina jînî an jî bi kedîbûn û kûvîbûna wan, ew jî piştî pêvajoyên pir dirêj guhertinên hindik û piçûk dikevinê.

netewan hîn bibe? Hemine, bersiva van her du pirsan jî “Na” ye. ew jî nayek zehf mezin.

Çand, hêjan, pîşe, huner pêkanîn, bi kurtasî hemî celebên zanînen civatan bi rêya zimên dervazê kesane, civatek din û neslan dibin. Di vê deverê de, bi rewş û awayek din jî em dikarin vê danekê hildin destê xwe: ziman, derî li çandê vedike, diafirîne, xwedî dike, dixemilîne û dîsa di rêya xwe re dervazê civatan, neslan û kesane dike. Jixwe

çand jî betal û bê kar ranaweste. Kêmasiyên zimên te-waw, çewtîyan durust û alîkêşan sererast dike. Naxwe yek bê ya din nikare xwe xwedî bike û karek qenc bide civatan. Heger bêhna îrsiyetê ji qabiliyeta hînbûna zimanan bê jî, ev berjewendiya han, ji serî heya binî ji peywendiya civakî derdikeve. Ji peywendiyên civakî dût, bêçarebûna hewisîna (hînbûna) zimanan jî alî her kesek ve tê zanîn. Di vê tangê de dixwazim bibêjim ku ji zimanek dewlemend, çandek dewlemend dertê. Di eynî gavê de ji çandek dewlemend jî, zimanek dewlemend diafire. Çawan me li jorîn jî îşaret kiribû, ev her du heyînen mirovanî wisa ketine hundirê hevdu ku ji hev cudakirina wan her wekî bê çare ye.

Di pêvajoya hewisînê de, hêza layîn (texlît) kirinê nayê înkarkirin. Lê bi qasî hînkirina devkî ne hêzdar e. Baş dêna xwe bidin tevgera cinsên sewalan (heywanan); bi guhertina jînî an jî bi kedîbûn û kûvîbûna wan, ew jî piştî pêvajoyên pir dirêj guhertinên hindik û piçûk dikevinê. Pêşberê vê yekê, di demek kin de, xwiyakirina guhertinên mezin, di çanda mirovan de, leyz û hêza zimên gelek rind dide diyarkirin. Di vê deverê de, peywendiya çand û zimên, bi vê rewşê jî em dikarin bidin nasîn: Ziman, her wekî parçeyeke çandê diçe kesane û civatan. Lê divê neyê ji bîrkirin ku

çand jî, di riya zimên re digihîje girseyan, civakan...

Em aliyekî zimên ê din hildin destê xwe: Ewê kesan digihîne civatan, digihîne girseyan ziman e. Ewê girseyan jî digihîne hevdu dîsa ziman e. Ziman bi vê yekê tenê jî ranaweste, pêşî kesîtiyê dide ferdan û wan bi kesîtiyê tam dixemilîne, paşî digihîne ferdên din û girseyan. Çawan kesîti bi zimên tê holê, wisa hogirî, mirovahî, hevalî, hevalbendî, bi kurtasî hemî karên ferdî û civakî jî, bi wî tî holê. Naxwe ne karên qenc tenê yên neqenc jî di riya wî re digihîje ferdan û civatan. Ji van şirovan hat zanîn ku ziman çiqas hogirî, hevalbendî, dilxweşî, dostî, qencî têxe navber ferdan û civatan, wan digihîne hevdu. Ewqas jî dijminî, dilreşî, neqencî, sarî dide wan û wan ji hevdu diqetîne, heya bi awayek dijminî derdixe pêşber hevdu.

Ziman û Peyivîn

Peywendiya zimên bi peyivînê re, di derenceyeke girîng de heye. Peyivîn jî mîna çandê, bi zor di riya zimên re nimandina xwe lidardixe û digihîje ferdan û civatan. Jixwe gava ziman tê gotin, pêşî peyivîn tê hişê mirovan.

Çêbûna peyvan

Ew hewayaya ku ji kezeba spî derdikeve, bi alî jor ve hildikişê di riya dangan de, rastî ricfa zimanê piçûk tê, dibe deng û belavê valaya hundirê dev dibe. Ew deng, bi alîkari-

ya zimên di çarçoveya hundirê dev de pêşî dibin kîte û gava bixwaze di qalibek din re dervaz dibin û peyv jê tî holê. Va ye, peyivîna me bi wan kîtan û peyvan in. Ferd û civat bi wan hevdu serwext dikin. Her çiqas bi ricfa celebên kutan, lêxistin û pifkirina pergalên sazbandiyê jî dengên curbicur ji wan dertî. Ji wan dangan jî hinek celebên serwextkirinê pêk tî. Her wekî serwextbûna ji hejandina destan, lêvan; qir-miçandina enî, rû; xêzbandên qarîqator û celebên resman in. Ji van re "ziman" nayên gotin.

Celebên peyivînê zehf in: peyivîna zarokan, peyivîna peltekan, bi dengê nerm peyivîn, bi dengê bilind peyivîn, bi dengê dûr, ango bi per-

Em aliyekî zimên ê din hildin destê xwe: Ewê kesan digihîne civatan, digihîne girseyan ziman e. Ewê girseyan jî digihîne hevdu dîsa ziman e. Ziman bi vê yekê tenê jî ranaweste, pêşî kesîtiyê dide ferdan û wan bi kesîtiyê tam dixemilîne, paşî digihîne ferdên din û girseyan.

galên tîl û bê tîlan peyivîn. Heger bixwaze, hejmara van tîl zêdekirin. Lê dirêjkirina zêde bi wateya wecê zêde nayê.

Çêbûna dengê sewalan

Ya wan jî wekî ya mirovan hewa ji kezeba spî derdikeve. Di lûleya bêhdanê re bi alî jor ve hildikişê. Li nêzikê dev rastî ricfek tê, dibe deng û hildikişê hundirê dev. Bi tu awayî nikare ji tentêla deng dûr bikeve. Lewra çawan ziman û devên sewalan ji afirandina peyvan re ne bes e, wisa mêjiyê wan jî tîra van karan nake. Divê neyê jibîrkirin ku dengê cinsê sewalan hemî, ji hevdu cuda nin. Ew dengê ji sewalan derdikeve, her civatek, gelek û neteweyek bi ziman û zaraveyên xwe navek lê kirine. Bê weke ku em dibêjin mih (mî) dibare, ga dibore, se direyî, dikûze û di hewite, gur dizûre, ker dizire, hesp di hîre, hirç di hure, piling di qîje, mirîşk di quddude, mişk di çîze, çûk di widwite û êd. Giraniya van navlêkirinan ji dengê wan sewalan hatiye hilanîn. Digel vê yekê, ji van re dengê xwezayê nayê gotin. Lewra dengê candaran in û ji zimên jî nayên hejmartin. Lewra ji çavkaniya zimên dernakevin. Ji van dangan re zimanê sewalan bê gotin, êdî rast e. Ji van dengên sewalan guhertîr dengê balindeya (teyra) "totî" (papaxan) heye. Serê balindeya totî gilover e. Drûva wê nêzikê drûva serê mirovan e, gewriya wê jî hi-

nekî fireh e. Ji van sedeman, deng dikare tê de biguhere û bikeve dirûva curbicur. Lê hiş û hidama wê tune ku rehberiya wan dengên guhertî bike ku gor xwestinek û dema bixwaze wan bixebitîne. Hew te dît, ji nişkê ve wekî dengên mirovan ji devê wan peyvek an jî hevokê derket. Beşek ji kesên zimanzan û zana “Leyînê (texlîtê) peyv û peyvînên mirovan dikin”, dibêjin. Ew kes jî dipejirînin ku ev deng an jî peyv, bê hemde wan derdikevin. Balindeya totî ne bi deng, gewrî û serê xwe tenê, di gelek en-

man, sazûmaneke sembolan e. Nivîsîn, hemî sazûmanên sembolan hildide hundirê xwe. Nivîsîn zimên dinimîne, ango li ser lewheyên û kaxezan dide xwiyan. Em bi awayek din bibêjin: Nivîsîn, ziman ji mehkûmûya dêrizîn û windabûnê rizgar dike û digihîjîne derenceyek nemir û ebedî. Ji aliyê hinek kesan ve “Nivîsîn, peyvîna ser kaxezê ya ne winda ye” tê gotin. Lê belê, bi vê dîtinê çarçoveya zimên, nivîsîn û peyvînê jî tê ruxandin. Mînak: çawan me li jorîn jî gotibû, bi “ez” dengên pergalek sazbandiyê, bi îşare-

drûvên hemî celebên riyên, rawestgehan, pompayên petrolê û êd. bi wan xazikan didin diyarkirin. Bê weku Resma kamyonek barkiriye, barbilind û xazek çeprast li ser, wateya wê ew e ku kamyonên barbilind nikarin bikevine vê rêyê. Her wekî li wir binivîse ku “Ev rîya han ji kamyonên barkirî yê barbilind re qedexeyê”. Gava bi resman kamiona barkirî digel wê xazika çeprast digel hemî celebên xazikên din jî bide diyarkirin. Her çiqas şofêr, hemî celebên pêdiviyên xwe, çawan rehber ji wan re bi devkî bibêjin an jî di ciyên wan resm û xazikan de, peyv nivîsandîbin, bê kêmasî jê serwest dibin. Ji ber ku peywendiya wan bi zimên re tune. Lewra ji çavkaniya zimên derneketine, nikarin xwe ji nivîsandinê jî bidin hejmartin. Nexwe carek din jî li vir, bi hêsaniyê em dikarin bibêjin, ewên ji zimên cuda bin, ji nivîsandinê jî cuda ne.

Berî dahênandina (îcada) nivîsandinê, hemî raxên zimên nedikarîna demê dirêj li ser piyan û di xizmete mirovan de bimana. Ew rexên her dem di tentêla xebatê de bûn û bi wan dihat peyvîn, hemine tu teşqeyên dijar li ser wan nedihat. Lê dema kîtek, peyvek, gotinek û hevokê di pêvajoyek de, betal û bê xebat rawestiya, giraniya wan ji ber lehiya teşqelê nedikarîna xwe ragirin, bi peywestî ji zimên diketin. Di wan mercan de ser, mêtî û bîra mi-

Nivîsîn, hemî sazûmanên sembolan hildide hundirê xwe. Nivîsîn zimên dinimîne, ango li ser lewheyên û kaxezan dide xwiyan. Em bi awayek din bibêjin:

Nivîsîn, ziman ji mehkûmûya dêrizîn û windabûnê rizgar dike û digihîjîne derenceyek nemir û ebedî. Ji aliyê hinek kesan ve tê gotin.

damên bedena wê de jî manendiya (teşbîha) yê mirovan tê de dixwiye. Her wekî kurtiya lameya (çena) jêr, stûrayî û têrgoştiya zimên, leyiztina lemek jê (lameya jor), hêzdariya lîngan û êd., ji bil van, nêzikiyek jî di temenê wan da heye. Mînak: Balindeya totî jî 70-80 sal dikarin bijîn...

Ziman û nivîsîn

Peywendiya zimên bi nivîsandinê re

Em vê peywendiyê dikarin bi vê rewşê şîrove bikin: Zi-

ta destan, lêvan û bi celebên resman çareya hinek cureyên serwestbûnê hene. Ji ber ku ev ji çavkaniya zimên derneketin, nikarin xwe bi nivîsandinê jî bidin pejirandin. Nexwe carinan peywendiyên wan ji hevdu cuda dibin. Em mînakê din hildin destê xwe: Îşaretên trafîqê yê li ser riyên datînin. Yê jê nizanin re tu wateyek û karek îfade nake, yê jê dizanin re hemî peywestî û pêdiviyên di pêvajoya rê de, wekî rehberê, wekî sedayek zana dide şîrovekirin. Duryanan, Piran, riyên hesin,

rovan têra wan rexên rawestayî jî nedikir ku bigihîjînin nî-jadek û du nîjadên din. Ji sedemên weha, ziman li gor xwestina civatan fireh û geş nedibû. Lewra Nîfşên nû nedikarîna ji şehrezaya nîfşên berî xwe, bê kêmasî havil bibînin. Ji vê yekê ye ku em ji dewra berî nivîsandinê re “dewra tarîtiyê” dibêjin. Qenc bala xwe bidinê, em bi zor bi pelemist dikarin xwe bigihînin wan dewrên tarî, ew jî bi zor beşek hindik ji xebat, jîn û bûyerên wan deman dikarin hildin destê xwe û dîsa bi pelemist dikarin bihêjînin. Ango piraniya tesbîtên me ya wan demên kevnare, ji çarçoveya texmînê zêde nikare zehf dûr bikeve. Hinek zana van diwariyan hildidin destê xwe, gelek rind li ser radiwestin û biryara xwe didin ku bûyerên manendê van gelek bandor danîne li ser dahêna nivîsandinê. Xwezay em bi hêsanî dikarin bibêjin ku bandora van bûyeran biqasî ya aboriyê li ser dahêna nivîsandinê heye. Lewra her demek mirovan xwestine jîna kesên berî, heya jîna sewalan jî bizanin. Ev yek jî, bi zor bi belgên nivîsandî, bê kêmasî mirov dikare xwe bigihîjîne. Bi kurtî çareserbûna van diwariyan bi nivîsandinan e.

Ji dahên û rûniştandina nivîsandinê û paş, cîhan ketiye dewra ronahiyê. Ew bûyer û ew heyberên pênc şeş hezar sal berî dema me hatine nivîsandin, îro zanayên me digihîjnê û raberê me jî dikin. Em

bi awayek din bibêjin ku kesên îro çiqas biyaniyên jîna kesên berî dahêna nivîsandinê ne; ewqas ne biyaniyên kesên dû wê nin. Bi balkêşek dibînin, ew civatên jîna xwe gihîştandine dema nivîsandinê û ji holê rabûne. Çawan wêris li dû xwe nehiştine wisa zimanê xwe jî bi xwe re birine. Anî îro kesên bi zimanê wan bipeyivin tune. Digel vê yekê, em wan dinasîn, Çawanbûna zimên kîjanbûna malbatê zimanê wan pê dizanîn, ji kevneşopî, ol, rêzik, çand, pîşe, zargotin, folklor, cengawerî û şehrezaya wan bigire heya bigihîje jîna wan ya rojane, heger nekarîn bikevine çingilokan jî, ji gelekên berçave agahdar in. Li vir bi

Ev peywendiya han ji wan ên din cuda ye.

Her çiqas aborî bê zimên nayê hizirîn jî, lê qasî wan ên ku me li jorîn nivîsandine ew qas ne di hundirê hevdu de ne. Lê bandora wan li ser hevdu heye. Zimanek fireh ê pêşveçûyî dikare aboriyek tekûz bafirîne. Di eynî gavê de, aboriyek tekûz a pêşveçûyî jî dikare gelek peyvan bide zimên. Ji vê hê girîngtir, aborî bandor li afirandina zimanê netewî dike.

awayek din, hê tekûztir peywendiya zimên bi nivîsandinê re xwiya û derket holê. Gava em peywendiya zimên û nivîsandinê gor vê rewşê hildin destê xwe; divê em bibêjin ku nivîsîn, maran (kîler) a zimên an jî kasa wî ye. Maran û kasek wisa ye ku heya bi xwe dêriz nebe dev ji zimên bernade. Gava parçeyek biçûk jî jê bimîne, qasî li ser wî heyî diparêze û digihîne nîfşan.

Ziman û aborî

Peywendiya zimên bi aboriyê re

Ev peywendiya han ji wan ên din cuda ye. Her çiqas aborî bê zimên nayê hizirîn jî, lê qasî wan ên ku me li jorîn nivîsandine ew qas ne di hundirê hevdu de ne. Lê bandora wan li ser hevdu heye. Zimanek fireh ê pêşveçûyî dikare aboriyek tekûz bafirîne. Di eynî gavê de, aboriyek tekûz a pêşveçûyî jî dikare gelek peyvan bide zimên. Ji vê hê girîngtir, aborî bandor li afirandina zimanê netewî dike. Netewek bi çi awayî dibê bila bibe, dema zimanê xwe yê aboriyê winda bike bi xwe jî hêdî hêdî bi aliyê windabûnê ve diherike. Em vajiyê vê gotinê hildin destê xwe, ew bûyerên gel û netewên cîhanê bi aliyê hevdu ve dibin û nêzîkê hevdu dikin; a herî girîng dîsa aborî ye. Lê divê neyê ji bîrkirin ku ewê kes dike kole, ewê kes di destê hevdu de dide kuştin, bi kurtî em ku bibêjin ewê cîhanê qir dike jî dîsa aborî ye.

RAMAN

Û

ZIMAN

ŞEFİK BEYAZ

Z iman, tiştêkî wisa piralî û guhêrbar e ku mirov yekcar nikare biwezîne.

Hinek nepeniyên wî wisa hene ku îro jî, hêj nehatine pişkavtin. Ziman, saziyeke wisa ye ku pêwendiya wî ya bi însên re, bi civakê re, bi zanîstê re, bi pîşeyê re, bi teknolojiyê û hwd. re him xwirt û şidiyayî ye û him jî wan tîne himatê.

Li ser rûyê dinê, tiştê ku cih û nîrxê însên nîşan dike ziman e. Hêman û benda herî xwirt a ku civakê dike netew ziman e. Ziman, ji her alî ve neynika çanda neteweyî ye, Ziman ji her alî ve saziyeke wisa xwirt e ku di civakê de mirov raman, hest û xwestekên xwe bi navgîna deng û wateyên hevpar dikare ragihîne hevûdu.

Ziman, ji ber pêwendiya xwe ya bi civakê û çanda wê re, saziyeke civakî ye. Tiştê ku însên dike mirov, ziman e. Ziman, hîm û stûna sereke ya civakê ye. Hêmana sereke ya

ku gel dike netewe ziman e. Ziman movik , pîrusk û hestiyê piştî çandê ye. Li ser pîrsgirêka pêwendiya ziman û civakê di sedsaliya 20'an de pîr guftûgo hatine kirin.

Girîngiya pêwendiya zimên û civakê di sedsaliya 18an de derdikeve pêş me. Gelek zanyar û zimanzanên wek Hesder, Wilhelm Von Humboldt, Whorf û hwd. Li ser vê mijarê bi şeweyek girîngî rawestîne, W. Von Humboldt” Giyana neteweyekê zimanê wê ye, zimanê wê jî giyana wê ye.” K. Wossler” Ziman neynika çandê ye,” Glîns “Ziman yekîtiya saziya civakî û dîrokî ye,” dibêje.

Di dawîya xebatên zanyarî yên ku di warê filozofî û psîkolojiya zimên de, hatine kirin de, derdikeve holê ku taybetiya sereke ya ku însên dike mirov, ziman e. Rossî Landî “heke ziman nehatibuwa pêşxistin, însan nikaribû wek mirovan bijiya. “Sînorên zimanê me, sînorên dinya me ye” dibêje. Heringer “Wateya avê ji bo jiyane çî be, ji bo însên ziman jî, ew e.” Dibêje.

Ragihandina ramanê, di navbera mirovan de çêdibe. Bermayên zanîne bi navgîna zimên ji nivşên kevin derbasî nivşên nû dibin. Depokirin û belavkirina zanîne, bi navgîna zimên pêk tê. Pêşveçûna ramanê jî, her wiha ye. Bîngeha çêbûn û pêşveçûna însên jî ev e. Ziman, mirov û raman bi hev re, di nêv pêwendiyêke xwirt de ne. Zimanê zikmakî motora bîrê ye.

Ziman, ji ber
pêwendiya xwe ya bi civakê û çanda wê re, saziyeke civakî ye.
Tiştê ku însên dike mirov, ziman e. Ziman, hîm û stûna sereke ya civakê ye. Hêmana sereke ya ku gel dike netewe ziman e. Ziman movik , pîrusk û hestiyê piştî çandê ye.

Hest û raman ji hev cuda ne. Wate, livbaziya ramanê bixwe ye. Wate, hevparê necuda yê peyvê ye. Peywira zimên a yekemîn komînîkasyon e, komînîkasyona civakî ye. Tolstoy, di nivîsarên xwe yên perwerdeyî de, dibêje ku zarok gava peyveke nû hîn dibe, bilêvkirina peyvê lê zêde zehmet nayê. Lê wateya peyvê zû bi zû di mêjiyê wî de bi cih nabe.

Mirov, di zimanê xwe yê zikmakî de, tiştên hêsan û besît ji yên tevlihev zûtir hîn dibe. Bandora hîndekariya zimanê zikmakî ya li ser zarokê piralî ye. Him nasnameya zarokê dikemilîne û him jî, derfeta îfadekirinê zêde dike. Mirovê ku zimanê xwe yê zikmakî baş bizanibe sazûmana ramanê jî hîn dibe û dikare ramana xwe baş îfade bike.

Em ji zimên çiqas bikaribin zêde îstîfade bikin û di vê mijarê de pêkhatî bin, fêrisên me yên ramanê jî hewqas zêde dibe,

Raman û îfadekirina ramanê bi awayekî şidiyayî bi hev ve girêdayî ne. Di perwerdehiya zarokan de, hêza zanîna zimên xwedî cihekî bilind e.

Nexwe di têgihîştina ramanê de, rista fêrbûna zimên gelek mezin e. Ji bo ku mirov bikaribe ramana xwe îfade bike û ragihîne hevûdu û hev serwest bike, berî her tiştî divê mirov zimanê xwe yê zikmakî baş bizane.

Mirov, ji bo ku bikare ra-

manên bixe nav sazumanekê, divê mirov zimên baş bizane. Komînîkasyonê aşîkar diyar û objektîf peywira zimên a yekemîn e. Ji ber vê yekê mirov nikare hîndekariya zimên ji metodên ramanê veqetîne. Ziman û raman bi hev ve girêdayî ne. Mirov nikare wan ji hev veqetîne, Ji ber vê yekê jî, mirov nikare hîndekariya zimanê zikmakî, ya wêje û filozofiyê ji hev veqetîne.

Piştî ev çend gotinan, divê em li siyaseta Tirkiyeyê ya zimên a ku hêj jî, tê bikara-

hwd. asîmîle bike, di nêv xwe de bihelîne û bike Tirk. Armanca dewletê ew e ku zarokên Kurdan û yê gelên kêmahî yên din ji nasnameya wan a neteweyî dûr bixe û bi giyanê nîjadperest wan bigihîne. Li bakurê Kurdistanê û li Tirkiyeyê bêtirî 25 mîlyon Kurd dijîn. Her Sal bi sed hezarî zarokên Kurd dest bi dibistanê dikin. Dewlet, bi vê polîtîkaya xwe ya perwerdehiyê tenê zimanê Kurdî qedexê nake, mafê hînbûn û hînîkirina zimanê zikmakî ji destê zarokên Kurdan distîne. Her

Ev polîtîka nîjadperest, riya pêşvebirin û

xwirtkirina nasnameya mirovî li ber zarokan dibire, mêjiyê zarokan kor dike û riya ramanê jî digire. Armanca dewletê ew e ku ziman û çanda Kurdî ji holê rake. Wateya vê polîtîkayê, qirkirina gelan e. Navê vê qirkirinê jenosîda spî ye. An ku qirkirina ziman, çand û dîroka Kurdî ye. Li Tirkiyê ev rewş, 70 Sal e ku wiha didome.

nîn, binêrin ka çawa ye. Destûrnameya bingehîn a komara Tirkiyê xala 42'an dibêje ku "li Tirkiyê di saziyên hîndekarî û perwerdehî de, ji bilî zimanê tirkî, tu ziman wek zimanê zikmakî nayê fêrkirin." Dewleta Tirk, bi vê qanûnê bi êşkere ji destê zarokên Kurd mafê fêrbûn û perwerdebûna zimanê zikmakî distîne, xesb dike. Ev polîtîka, mafê xwezahî û însanî yên zarokên Kurdan înkâr dike. Dewlet, bi vê polîtîkayê dixwaze ku zarokên Kurd, Ereb, Asurî û

wiha hînbûn û fêrkirina çand û dîroka Kurdî jî, qedexê dike. Bi vî awayî jî, pêwendiya zarokên Kurdan ji çand û dîroka wan dibire.

Ev polîtîka nîjadperest, riya pêşvebirin û xwirtkirina nasnameya mirovî li ber zarokan dibire, mêjiyê zarokan kor dike û riya ramanê jî digire. Armanca dewletê ew e ku ziman û çanda Kurdî ji holê rake. Wateya vê polîtîkayê, qirkirina gelan e. Navê vê qirkirinê jenosîda spî ye. An ku qirkirina ziman, çand û dîro-

ka Kurdî ye. Li Tirkiyê ev rewş, 70 Sal e ku wiha didome.

Siyaseta hindekarî û perwerdehiye ya dewleta Tirk pêşberî prensîbên demokrasiya azadîxwaz e. Ev polîtîkeya nijadperest, li dijî nixên demokrasiyê ye. Ev siyaseteke ne hemdemî û ne jî mirovî ye. Mafê mirovahiyê ji holê radike. Divê dewlet, dev ji vê siyaseta antî demokrasiyê û ni-

dehiyê pêşîn divê destûrnameya Tirkiyê ya bingehîn bêguhertin. Divê azadî û wekheviya gelên Enatoliyê û yên Kurdistanê bê pejirandin. Divê wekheviya mafê Tirkan, Kurdan û gelên din bê tescîlkin. Destûrnameya nû divê bibe belgeya azadî û wekheviya gelên Enatoliyê. Lewre li Enatoliyê û li Kurdistanê gelek gel, çand û ziman hene. Dewleta ku nû bê avakirin ji

Enatoliyê zimanê Tirkî dikare wek zimanê fermî bimîne. Kurdên li Enatoliyê û gelên din divê karibin bi zimanê xwe yê zikmakî, di xwendegên dewletê û yên din de, perwerdehî û hindekarî bikin. Di pêwendiyên fermî de, divê Kurdî jî bê bikaranîn.

Îro li gelek welatan çend ziman bi hev re bi awayek fermî wek zimanê dewletê tên bikaranîn. Mînak: li

Ji ber vê yekê û ji bo ku zimanê Kurdî karibe pêşve biçe, divê li vê herêmê

zimanê fermî Kurdî be. Gelên din ên kêmahî wek Tirk, Erebi, Asurî û hwd.

divê karibin bi zimanê xwe yê zikmakî perwerdehî û hindekarî bibin. Li Enatoliyê zimanê Tirkî dikare wek zimanê fermî bimîne. Kurdên li Enatoliyê û gelên din divê karibin bi zimanê xwe yê zikmakî, di xwendegên dewletê û yên din de, perwerdehî û hindekarî bikin. Di pêwendiyên fermî de, divê Kurdî jî bê bikaranîn.

jadperest berde. Divê ev polîtîka ji holê bê rakirin, siyaseteke nû, demokrasiyê û însanî bê bikaranîn. Ev pêwîstîyeke mezin e.

Heke dewlet dixwaze ku Kurd û Tirk bi hev re bijîn, berî her tiştî divê rûmet bide ziman, çand û dîroka Kurdan. Divê ew qeyd û bendên li ser ziman, çand, mîjî û hesta Kurdan û gelên bindest ên din heye, bînin rakirin. Her gelek divê êdî bikare mafê xwe yê perwerdehî û hindekariyê bi zimanê zikmakî bikarbîne. Ev maf, mafekî demokratîk, xwezahî û însanî ye.

Ji bo demokratîzekirina sazûmana hindekarî û perwer-

bo pêşvebirina ziman û çanda gelan divê rê veke, derfetan amade bike. Dewlet, divê ziman û çandên li Enatoliyê û li Kurdistanê biparêze.

Îro di nêv gelên Enatoliyê û yên Kurdistanê de, Kurd û Tirk du grubên herî mezin in û li bakurê Kurdistanê piraniya niştevanan ji Kurdan pêk tê. Ev herêm welatê Kurdan e.

Ji ber vê yekê û ji bo ku zimanê Kurdî karibe pêşve biçe, divê li vê herêmê zimanê fermî Kurdî be. Gelên din ên kêmahî wek Tirk, Erebi, Asurî û hwd. divê karibin bi zimanê xwe yê zikmakî perwerdehî û hindekarî bikin. Li

Swîsrê 4, li Afrîka Başûr 2, li Luxemburgê 2, li Kanadayê 2, li Îtalyayê 4, li Spanyayê 3, li Belçîkayê 2, li Hindîstanê 15, li Pakîstanê 3 ziman bi fermî ji alî van dewletan ve tên bikaranîn.

Sazûmaneke demokratîk û însanî dê hest û ramanên aşîtiyê di nêv gelên Enatoliyê û yê Kurdistanê de geş û xwirt bike. Gelên Enatoliyê û Kurdistanê dikarin azad, wekhev, di nêv aşîtiyê de û bi hev re bijîn. Di vê sazûmanê de, gel dê çêtir karibin ji çand û zimanên hev îstîfade bikin. Sazûmaneke wiha dê riya çanda demokrasiyeke azadîxwaz veke.

Başûrê Kurdistanê û Guft û Goyên Dewletan ên li ser vê beşê (I)

AMEDEKAR

HESEN MIHEMED

(Ji erebî: Celalettin Yöyler)

Bi gelemperî nêrînekî li ser vê deverê

Hejmara kurdên di vî beşî de, di navbera 4.5 mîlyonan de ye, yanî ji %30ê niştecihê Iraqê ye. Ev dever ji 5 beşan pêk tê: Wîlayeta Dihok, Mûsil, Silêmanî, Erbil, Kerkûk) digel devera Xaniqînê, di nav wîlayeta Diyalayê de. Rûpîvana vê beşa başûr bi hindikî

digihîje 97.000 km ango ji %23 ji tevahiya axa Iraqê. Hem jî tê hejmartinê, yek ji deverên cihanê herî dewlemend ê bi petrol e. Nemaze Kerkûk ji hêla paqijkirin û derxistina petrolê ve. Bi destxistina petrolê, di wê deverê de, li dora 60 mîlyar bermîlî ye. Yê ku di deverê de dijîn nemaze di wîlayeta Nînowa (Mûsil) û Kerkûkê de, ji

nijad û kesên ji bilî kurdan Aşûr û Tirkmen in; lê hejmara wan li ber kurdan pir kêm e. Dever ji zincîreke çiyayên bi tirs û saw li ser sêkoşeyekî, di nav tixûbê Iraq, Tirkiye û Îranê de cih girtiye. Zemîna wê bi rast û bilind û girik digihîje 17.000 km, lê dîsa jî ev qad ji çandiniyê re, pir bi xêr û bêr e. Bajarên wê deverê yê girîng ên mezin Kerkûk, Mûsil, Dihok, Zaxo, Erbil, Silêmanî ne. Serwetên xwezayî yê girîng ên di deverê de:

Dîmenek ji Hewlêrê

Madenên, komir, petrol, kaz, fosfor, xoyên kilsî, filz, qela, sifir, qrom, tûtya digel hinekî ji kevirên ji bo avakirina avahiyan, mînanî kevirê marxret û sewan.

Di demên pêşîn de, birek nav li vê deverê hatine kirin, mînanî welatê di nav bera her dû çeman de, Mezopotamya, Iraqa Ecemî (ne Ereb), lêkolîvanên ku ew bi awayê nexşeya deverê dibêjin Kurdistanê Iraqê, bi rewşa zagona navnetewî.

Bi gelemperî û zanistî

hemî lêkolînvan û nîqaşvanên dîrokê didine nîşan ku ev de- vera hanê dergûşa şaristaniya mirovatîyê tê de hatiye avakirin. Yanî dergûşa mirovahiya herî berîn e? Di vê deverê de, çandinî, nivîsandin hatiye afirandin. Dema ku em li dewlemendiya vê deverê û li stratejiya nexşeya wê ya cuda dihêrin, em dibînin ku rêya hevrişimê ji welatê Çînê heta welatê Ewrûpayê, di nav vê deverê re derbas bûye. Ji ber vê stratejiyê, dever bûye ciyê çavberdana kesên biyanî û bûye warê cenga li serhev, ji hêla Asûriyan, Farisan, Yewnaniyan, Romê ve.

Di dawîya sedeya penzdan de, dever rastê hevxiqandî û cenga dijwar a di navbera Sefewîyan û Osmanîyan de

Emerîkiyan jî di sala

1909an de, bi alîkariya karbidestê xwe yê bi navê Edmîral Kolebî

Teşter bû xudanê şirketa rêya hesin a ku ji bajarê Sêwazê hetanî Silêmaniyê diçe. Her wisa vê şirketê xwest ku di nava vê xebata xwe ya rêya hesin de,

bi qasê 20 km mafê derxistina petrolê û yê deranîna madenê jî bi destê xwe ve binîn, lê şirketa Elmanî ya rêya di navbera Hembûrx û Bexdayê de ev daxwaz nepejirand.

hat û bû sedema parvekirina Kurdistanê, di navbera van herdu hêzan de. Îranê dest da ser beşa rojhilat, Osmanîyên Tirk jî dest danîne ser beşa herî mezin ji bakûr û başûr piştê cenga Çaldêranê, di sala 1514an de û peymanê Qesra Şîrînê di sala 1639ê de.

Piştî hevdaketin û hejariya seltene Osmanîyan, Ewrupeyan çav berda dever û warê mîrata Osmanîyan. Nemaze di navbera mêtîngeran de, Împeratoriya Bîrîtanî xwest û çav berda dagirkirina Kurdistanê, bi gelemperî ya Kurdistanê başûr û devera Mûsilê.

Di dawîya sedeya nozdan de û destpêka sedeya bîstan de, dever kete binê êrîş û xwestinên bicîkirina pîlanên împeryalizma Îngîlîs ên mêtîngerî.

Têkoşîn û pêşbirkiyên mêtîngeran, li ser Kurdistanê başûr.

Dewleta Îngîlîs di dawîya sedeya nozdan de, beriya her dewletê hînbû ku di Kurdistanê başûr, di devera "Mûsilê" de petrol heye. Vê dewletê hînbûna xwe ya petrolê, ewa ku ji Ermeniyekî bi navê Xolbengyan ji îstixbarata Îngîlîs re gotibû nirxand û li ser deverê rawestiya.

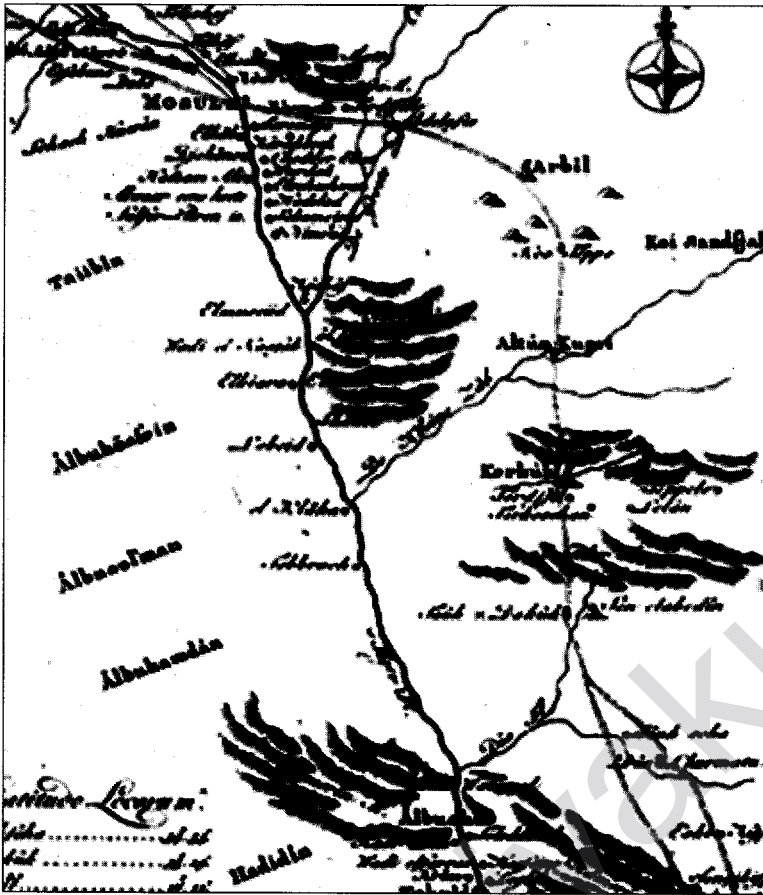
Di 28ê pûşpera 1914an de Sefareta Îngîlîsan ji împaratoriya Osmanîyan destûra derxistina petrolê li devera Cizîrê û Mûsil û Bexdayê û damezrandina şirketa bi navê (petrola tirkî) TPO Ewa ku ji şirketa (Shell) û Banka bi

navê Dewîteş Bank sitand û damezrand. Lê para pir mezin para Îngîlîsan bû.

Her wisa Elmanîya jî, bû xudanê rêya hesin a bi navê xeta (HambûrgBexdad). Li hemberî vê şirketê rêya hesin a Elmanî, Îngîlîs jî ji bilî şirketê petrolê bûne xudanê şirketê rêya avê ya li ser çemê dicle û feratê.

Emerîkiyan jî di sala 1909an de, bi alîkariya karbidestê xwe yê bi navê Edmîral Kolebî Teşter bû xudanê şirketê rêya hesin a ku ji bajarê Sêwazê hetanî Silêmaniyê diçe. Her wisa vê şirketê xwest ku di nava vê xebata xwe ya rêya hesin de, bi qasê 20 km mafê derxistina petrolê û yê deranîna madenê jî bi destê xwe ve binîn, lê şirketê Elmanî ya rêya di navbera Hembûrx û Bexdayê de ev daxwaz nepejirand. Lê şirketê Lanşter ev pîlan ji bo sermayeya Emrîkî pir girîng didît, hem jî ji bilî girîngiya aborî li cem Emrîkiyan girîngiya stratejî li pêş bû. Li hember vê pêşgirtina Elmanîyan ji derxistina petrol û madenê bi destê Emrîkiyan, Emrîkiyan helwesta xwe ya ji bo deverê bi vî awayî eşkere kir û got: Ji bo serkeftinê, pêşveçûyîne, pîrbûna mal, bê parastin bi siyasetê û hêza çekdariyê nebes e. Emrîkiyan ev raman di destpêka sedeya bîstan de ji xwe re girîng dîtin û şopand.

Çavên dewleta Ferensa di nava împaratoriya Osmanî de hebû. Wekî tenzîmkirina karê

Nexşeya Mosil û der û dorê wê ya ku di nava lêkolinên Carsten Niebuhr de hatiye weşandin.

cendermetiyê her wisa rêxistinkirina hêza cendermeyên li çiyayên Libnanê, hem jî xebatên wî yên di karên çêkirina rêyên Osmaniyan de, di xebata xwe ya çandî û olî ya li bal kesên îsewiyên di nava Osmaniyan de û nemaze di deverê Kurdistana başûr de, di nava Aşûriyan û Suryaniyan û Keldaniyan de, çawa ku ji bo Firansayê qasidne Olî hebûn, alîkariya van kesên îsewî yên di devera başûr de dikirin. Bandora wan a li ser başûrê Kurdistanê, wan da tima kirin ku ew devera Mûsilê hildane binê bandora xwe. Çawa ku di peymanê Saykesbîgoyê de Firansewiyên wisa

xwestin.

Lê dewleta Rûsyayê jî dixwest ku bi gelemperî Kurdistanê bixe bin destê xwe û xwe bigihîne avên dewlemend, nemaze bi destxistina devera başûr û rojhilatê Kurdistanê, li vê mebestê dewleta Rûsyayê birekî caran bi Osmaniyan re kete nava cengên giran, lê alîkariya Înglîsan ji bo Osmaniyan nehişt ku Rûs bigehîjine armanc û mebestên xwe yên dagirkirina Kurdistanê.

Di vê pêşbirka navnetewî ya li ser axa Kurdistanê de, dewleta Bîrîtanyayê ji herkesî bi hêztir bû, di warê xebata berçavî de, lewra hêzên wê

yên leşkerî di bajarê Besrayê de bûn. Împeryalizma Bîrîtani mebest û armancên wê dagirkirina Kurdistanê bi tenê nebû, armancên wê ji Kurdistanê heta Qafqasyayê bû. Dewleta Bîrîtani diyarkir ku girîngtirîn niqaşên li ser pîlanên me yên deverê ku ji hêla Lord Gurzon ve li pêşiya Berlemana Bîrîtani hatiye eşkerekirin. Ji bo pêşeroja siyaseta mêtîngerîya Bîrîtani bi vî awayî hatiye zimên:

Tixûbê rojavayê Hindistanê dirêj dibe heta bi çemê ferat. Didomîne û dibêje: Ji çewtî û xeletiyên ku em bêjin berjewendiyê Bîrîtanyaya di derbendê de bi sînor e, an jî em bêjin ji Besrayê hetanî Bexdayê ye, berjewendiyê me dirêj dibe û ji Bexdayê dibore yanî digehîje Mûsilê, Kurdistan û Qafqasyayê.

Dû re nivîskarê Elmanî Karl Hovman, li ser girîngiya Mezopotamyayê (Kurdistanê) di nava siyaseta dewleta Înglîsî de, tîne zimên û dinirxîne û dibêje: Girîngiya Mezopotamyayê ji bo Înglîsan hem rewşa deverî û herêmî, hem jî rewşa wî ya siyasî ye, lewra dever xudanê zincîrên bingehnên girîng e. Di rêbuwarîya di navbera Misrê û Hindê de, heta heke petrol jî li vê deverê tune be dîsa girîngiya wê di warê siyasî de ji bo Bîrîtanya heye. Ji ber ku dever xudanê neftê ye jî, girîngiya wê ji bo Înglîs di warê siyasî û deverî de hê pirtir e. Bêtir jî vê girîngiya wê ya taybetî ji ber ku devereke bi petrol e

wisa jî xwe dispêre ser girîngiya herêmi û siyasî.

Mecala bêkanîna pîlanan

Piştî cenga cîhanê ya yekem, (1914 1918) kete destê împeryalizmê!

Gava ku baş hate zanîn û xuyakir şikestina dewleta E-leman û ya Osmaniyan di cenga cîhanê ya yekem de, bi lez dewletên împeryalist ên cîhanê dest bi parvekirina mîrata van her du dewletan kirin. Li ser vê yekê, di navbera Bîrîtanya û Feransa de bi destûrdayîn û destekirina Rûsya û Îtalyayê peymaneke bi navlêkirina peymana Saykes Bîko di 1517yê meha Pûşperê de sala 1916an de, hate girêdan û devera Mûsilê dane destên Feransiyan, paramayê Iraqê, ji Besrayê heta Bexdayê jî dane Înglîsan. Îngilîsan ev peyman xirab kirin, ji ber ku devera Mûsilê ji bo wan nehatiye dayîn û Wezîrê karê derve yê Îngilîs ev peyman bi belgeya dîntiyê û zerrarê bi navkir. Pişt re helwesta Înglîsan hate zanîn ku helwesteke taktîkî ye, armanc jê tîrsa ji dijbertî û nakokiyên di navbera wan û Rûsyayê de ku dernekevin, loma vê taktîkê bikaranî û peyman xirabkir. Piştî serkeftina şoreşa oktobra Bolşevîkî ya Rûsyayê, di sala 1917an de mecal ji bo Înglîsan çêbû ku bi serbestî peymanê bi karbîne û qet Rûsyayê nexer navê û rewşa devera Mûsilê jî ji destê xwe nede revandin.

Hêzên leşkerî yên îngilîsan di binê fermandariya General

Î. Marşal de, êrîş birin ser herêma Mûsilê û herêm xistine bin destên xwe. Di 1917an de, di heman demê de leşkerên Osmaniyan ên di binê fermandariya Elî Îhsan paşa de, ji deverê direvin û deverê naparêzin. Her wisa deverên Kurdistanê bi gelemperî û bi êrîşên hêzên kurdan digel Înglîsan ji binê dagirkirina Osmaniyan dertê.

BÎRYARA HER TÎŞTÎ HÊZ DIDE

Bi vê ramanê Bîrîtanyayê siyaseta xwe da meşandin û şopand û êrîşa xwe ya li ser Mûsilê bikaranî û dû re êdî ev

Hêzên leşkerî yên

îngilîsan di binê fermandariya General Î. Marşal de, êrîş birin ser herêma Mûsilê û herêm xistine bin destên xwe. Di 1917an de, di heman demê de leşkerên Osmaniyan ên di binê fermandariya Elî Îhsan paşa de, ji deverê direvin û deverê naparêzin. Her wisa deverên Kurdistanê bi gelemperî û bi êrîşên hêzên kurdan digel Înglîsan ji binê dagirkirina Osmaniyan dertê.

dever neda Feransayê. Çawa ku di peymana SaykesBîko de dabûne Feransayê. Dû re çend civînên dîplomasî di navbera wan de hatine lidarxistin û Feransa destê xwe ji deverê di sala 1919an de kişand û bû xudanê parekî ji petrola deverê. Hem jî xudanê para di şirketa petrola tirkan de, hem jî Bîrîtanya ji bo Feransayê bandora li Sûrya û Libnanê û Kîlîkyayê rewa dît û pejirand. Dewleta Feransa girîngiyêke mezin dida wilayeta Mûsilê heta dibêjin ku serokwezîrê Feransa wiha gotiye: Yek bermîlekî ji petrola Mûsilê beranberê dîlopekî xwîna leşkerê Fîransayê ye.

Nivîskarê Rûsî yê bi navê Lazarof di nivîsa xwe de dibêje: Dewleta Bîrîtanya, pêwîstiya wê heye bi Mûsilê ne ji bo armancên xwe parastinî, ji bo ku wekî wargerhekî stratejîk di destê xwe de bide xebitandin. Ji bo ku ji Qahîreyê heta bi Kelkûtayê li pey hev mal û berjewendiyê Bîrîtanyayê bide bicîkirin. Nivîskar didomîne û dibêje: Bîrîtanya ji bo êrîşên kifşe dixwaze Mûsilê bixê serê pir û di ser re derbasê hedefên xwe yên leşkerî yên li her hêlî bibê, li rojhilat û li rojava û heta devera Qafqasyayê û ya derya reş.

Dîsa nivîskarê Rûsî Lazarof dibêje: Bi awayekî din em mijara Bîrîtanya û Mûsilê binirxînin, armanc ji dagirkirina Mûsilê firehkirina bandorê ye, heta Tirkiyê û Kur-

distanê, Îranê û rojavayê Ermenîstanê.

Zana û pisporê bi rewşa kurd û Kurdistanê Raîr Noîl di dîtina xwe de, pêşeroja kurdan ji bo dewleta Bîrîtanîya nîrxandiya û gotiye: Kurd wê ji vir şûn ve wê bibine pir û perde di navbera ereban û siyaseta qefqasan de, bijartina kurdan ji bo berjewendiyên Bîrîtanîyayê çêtir e ji bijartina Ereban û xwe sipartina ser wan.

Di vî warî de, nivîskarê Îngilîsî, Leward xwediyê pirtûka bi navê parvekirina Tirkî dibêje: Bajare Mûsilê cihê girîng digre li Kurdistanê û hejmareke mezin jî kurd li ser wê axê dijîn, hem jî bilind li Kurdistanê dinhere bi awayê

nexşeya xwe. Nivîskar dibêje: Pêwîst e li ser Bîrîtanîya ku bersiva kurdan bide ji bo avakirina dewleteke kurdî, çawa ku Şêx Mehmûdê Berzencî bang li Îngilîsan kir ji bo damezrandina dewleta kurdî digel tevlikerîna beşa Kurdistanê ya rojhilat. Lê mebesta Bîrîtanîyan zivirî bal red kirina vê bangê û bû sedemê nakokiyên di navbera wan û kurdan de, lê dîtina Îngilîsan di derbarê vê pisgirêkê de bi vî awayî derkete holê.

1- Damezrandina dewleteke kurdî bi serê xwe, di Kurdistana bakûr de

2- Avakirina desthilatdariyeke herêmî an jî eyaleteke di bin destê Îngilîsan de, li başûr.

3- Redkirina beşa rojhilat bi tevlikerîna dewleteke kurdî ya serbixwe.

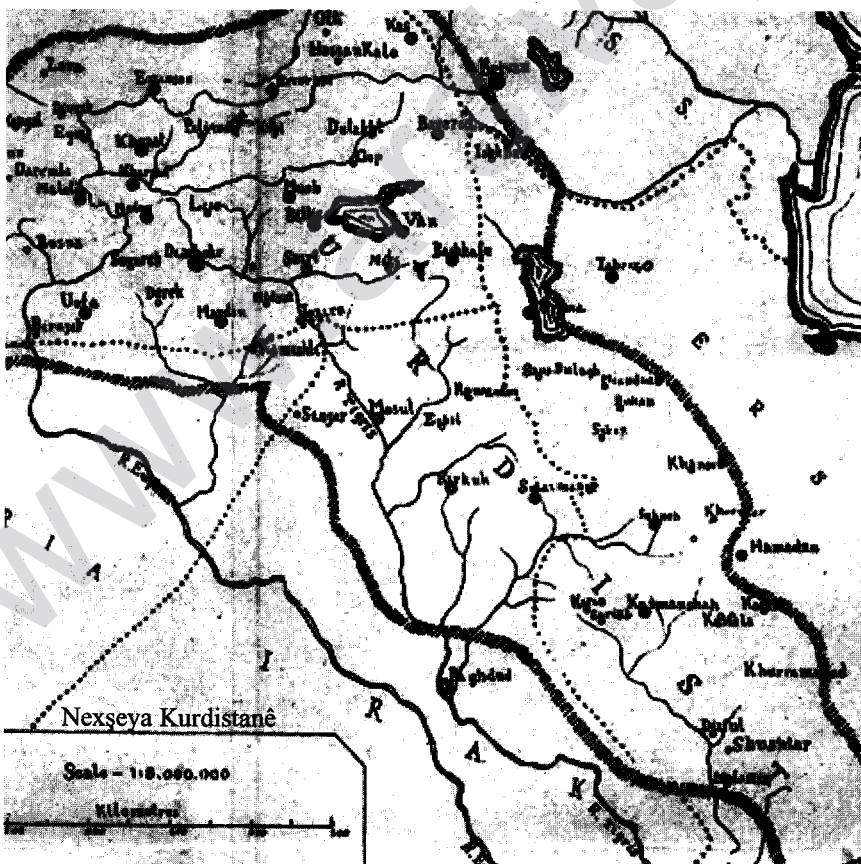
4- Girêdana beşa Kurdistanê, bi dewleteke ku ji wîlayeta Besrayê û Bexdad û Mûsilê pêk tê ve, yanî federalî û eyaletî.

5- Kurdistanê bixe pir di navbera ereban û tirkan de.

6- Kurdistan bi stratejiya erdnîgara xwe çiyayên xwe yê asê bibe cihê parastina heymê û berjewendiyên wan ên mêtîngerî, di Mûsilê û Iraqê û gelemperîya derbendê ereban de.

7- Ji mebestên Îngilîsan parastina rêya hevrişim di bin bandora wan de ji Misrê heta Hindê. Lewra rê di Kurdistanê re derbas dibe.

Peymana Sewrê, di 10ê Gêlawêja sala 1920an de, biryara damezrandina dewleteke kurdî di binê xala 62,63,64an de hilda. Bi vê peymanê biryar da ku di nava salekê de, li beşa bakur Kurdistaneke serbixwe bête avakirin. Her wisa beşa başûr jî digel devera Mûsilê bi referandomekê di nav gelê kurd ê deverê de, tev li vê dewletê bibin. Hêja ye ku mirov bibêje, peymanê Sewrê belgeya navnetewîya ku mijara pîrsgirêka kurdan ewqas fireh hildaye nav xwe û mafê avakirina dewletekê yekem car di dîroka demê de pejirandiye.

Dewleta Birîtanya digel peymanên li Sewrê, di derbarê avakirina Kurdistanê de û piştî salekê bi referandoma başûr tevlibûna başûr digel devera Mûsilê, di sa dest ji pîlanên xwe yên dagirkerî û mêtîngerî yên li ser Mûsilê berneda.

A bi vî awayî dewleta Îngilîs bi tundî hewl da xwe ku dewleteke cîhanê bibêje Bila Mûsil di bin destê Birîtanyayê de bimîne û bikeve nava birêvebiriya Bexdayê. Ji aliyekî din ve van dewletên hev-girtî dixwestin ku alîkariyê bidine tevgera li hemberî Bolşevîkan li Rûsyayê û her wisa li hember tevgera Mustafa Kemal, destekê bidine selteneta Osmaniyan li stenbolê. Ev yek jî çawa ku tê zanîn dewleta Îngilîs bi peymanê Sewrê razî nedibû û dixwest wê peymanê

hilweşîne, lewra nedixwest ku deshilatdariya xwe ji ser Mûsilê rake û tevli dewleteke kurdî bike. Li ser vê ramana Birîtanyayê ya mêtîngerî ji bo mijara Sewrê Konferansekê di navbera 12 û 30 yê Adarê de di sala 1921ê de, di serokatiya Wînston Terşel ê Wezîrê mêtîngerên Birîtaniyê de û amadebûna serokên birêveberên Birîtaniyê û mezinên ji serleşkeran û îstîxbarata Birîtanya de di gelemperiya devera rojhilata navîn de hate lidarxistin. Armanç ji vê konferansê nîqaşkirina doza kur-

dî û civandina ramanê di derbarê Mûsilê, Kurdistanê û Iraqê de.

Biryar û ramanên ku ji vê konferansê derketin li dora van dîtinan hatine civandin:

1- Hima pê re bila dest ji ramana tevlikirina başûr a Kurdistanê bakur ku di Sewrê de biryara avakirina wê hatiye dayîn, bête berdan.

2- Pêdiviya parastina Kurdistanê başûr ji hêla mêtîngerêkî tûz ve. Yanî pêwîst e ku ev devera bi xêr û bê negehîje xwediyê xwe û bimîne di

taniyên di deverê de, dane xwiyakirin ku veqetandina wilayetên kurdan ji dewleta tirkîyê, dibe kuştin ji tirkîyê re. Lê bi rastî divê ku gelê kurd di binê sîwana Ewrûpayê de, ji binê bandora Osmaniyan derkevin ji bo ku ev gel hê xwe bi xwe bi rêve bibe û xwe bide parastin. Lê em bawer nakin ku ev gel bikaribe bi serê xwe bijî, rastiya bûyerê ev e ku em bi mudaxleyên leşkerî vî geli ji binê bandora tirkîyê bidine rizgarkirin, çî dema ku bi hêsanî aş-

Bi vî awayî pîlanên mêtîngeran li ser axa Kurdistanê
destpêkir û li ser dageriya qada Mûsilê rawestiya. Bi vî rengî Îngilîsan projeyên xwe yên tevlihevî yên di navbera ereban û kurdan de amade kir û bi ramana ji hev veqetîne û bi rê ve birîne. Yanî ereban û kurdan berde hev û bimije.

binê bandora Birîtanyayê de.

3- Bila Melîk Feysel bibe Melîkê Iraqê.

4- Dewleta Kurdî ya ku wê li bakûrê Kurdistanê bê avakirin, ewa ku wê dibinê bandora Birîtanyayê de ye ew divê bi dewleta ereb ya Iraqê ve bê girêdan.

Bi vê ramanê nûnerê Îngilîs Bêrsî Kokes bi eşkeretî dibêje: kesên ku dixwazin dewleteke kurdî damezrînin di binê dostiya wan a ji kurdan re, dijîminiya Iraqê ji bo me dertê.

Tevgerên leşkerî yên Birî-

tî çênabe.

Bi vî awayî pîlanên mêtîngeran li ser axa Kurdistanê destpêkir û li ser dageriya qada Mûsilê rawestiya. Bi vî rengî Îngilîsan projeyên xwe yên tevlihevî yên di navbera ereban û kurdan de amade kir û bi ramana ji hev veqetîne û bi rê ve birîne. Yanî ereban û kurdan berde hev û bimije. Ji bo berjewendiyên xwe pîlanên xwe yên mêtîngerî û stratejiyên di devera Kurdistanê û ya bendava ereban de bidine meşandin, çawa jî wisa kirin û kurd ereb-berdane hev.

ÇEND TÊBINÎ LI SER CÎNAVKÊN KURDÎ

SAMÎ BERBANG

Di nivîsê de min divê ez li ser cînavkên kesane û pêrebestî yên sê zaravayên kurdî (kurmanciya jorîn, kurmanciya jêrîn û kirmanckî) rawestim. Lewre li gorî baweriya me di navbera cînavkên kesane û cînavkên pêrebestî de hin têkiliyên balkêş hene. Her wiha di navbera cînavkên her sê zaravayan de têkiliyeke taybet heye. Pêşî divê em hinekî li ser cînavkên pêrebestî rawestin. Ev cure cînavk wekî qertaf bi dawiya lêkeran ve dibin û ji navdêran jî cuda tene nivîsandin. Celadet Bedirxan van cînavkan wekî lêkera *bûn* bi nav dike. Lê dema hinek zimanzanên din li dijî vê dîtîne derdikevin û didin zanîn ku ew jî cînavk in. Li gorî dîtina me jî ev bi serê xwe ne û tu têkiliya wan bi lêkera *bûnê* re tune ye, lewre ew tene dawiya lêkera *bûnê* jî.

Bo nimûne mirov dikare lêkera “çûn” û lêkera “bûn” bide ber hev.

Çûn:

Ez çûm, tu çûyî, ew çû, em çûn, hûn çûn, ew çûn.

Bûn:

Ez bûm, tu bûyî, ew bû, em bûn, hûn bûn, ew bûn.

Her wekî ji mînanan jî diyar e tu cudatî di navbera lêkera çûn û bûn de nîn e. Ew jî dîtina serbixwebûna cînavkên pêrebestî diselimîne.

Piştî van agahiyên li ser cînavka pêrebestî, êdî em dikarin cînavkên kesane û yên pêrebestî yên her sê zaravayan rêz bikin. Ji layê rêzimanî ve du zaravayên kurdî ji yên din cuda dibin, lewre di zaravayên Bakur (kurmancî, kirmanckî) de zayend û tewang

hene û ji bo ku bireser û kirde ji hev bê derxistin, du kom cînavkên kesane hene, lê di zaravayê Başûr kurmanciya jêrîn de ji ber ku zayend û tewang ji holê rabûne, bi tenê komek cînavkên kesane heye.

Cînavkên kesane yên her sê zaravayên kurdî

Kurmancî

Xwerû

Ez, tu, ew, em, hûn, ew

Tewandî

Min, te wê/ wî, me, we, wan

Kirmanckî

Xwerû

Ez, ti (to, tû), a(ya), o (ew, aw, we, wî ay yo, yû, wo), ma, şima, ê (yê, yî)

Tewandî

min, to (tu), ey (yi, yê, hî, jey ê, êy, êyî, ay), aye (yê, ya, yay, aya, aya, ay, a, ja), ma (man), şima (şiman), înan (yîn, yîni, yîne, jîni, îna, îne, îne, înu, aynan, eyna, ayno)

Kurmanciya jêrîn

Cînavkên kesane

(e) min, (e) to, ew, ême, êwe, ewan

Cînavkên kurtkirî

/- m/, /- t/, /- î/, /- man/, /- tan/, /- yan/

Di kurmanciya jêrîn de cihê cînavkên koma duyemîn cînavkên kurtkirî digirin. Qanatê Kurdo di pirtûka xwe ya bi navê “Gramera Zmanê Kurdî” de van mînanan li ser vê mijarê dide.

Kirdim (min kir)

Kirdit (te kir)

Kirdî (wî/wê kir)

Kirdman (me kir)

Kirdtan (we kir)

Kirdyan (wan kir)

Her wekî ji mînakên jî diyar e, ev cînavkên kurtkirî tîkildarî cînavkên kesane yê soranî ne. Cînavkên bo kesên yekjimar “-m, -t, -î” tîkildarî cînavkên kesane “min, to, ew” in.

Niha em dikarin derbasî cînavkên pêrebestî yê her sê zaravayan bibin.

Kurmancî

Ez im, tu yî, ew e, em in, hûn in, ew in

Kirmanckî

Ez a (ûne), tu yî (nêr) /tu ya (mê), o yo, a ya, ma yê (yîme), şima yê, ê yê

Kurmanciya jêrîn (soranî)

Min kurd im, to kurd î, ew kurd e, ême kurd in, êwe kurd in, ewan kurd in

Wekî xuyaye cînavkên pêrebestî yê kurmançiya jorîn û kurmançiya jêrîn nêzî hev in, lê kirmanckî di vî warî de ji her du zaravayên din cuda dibe. Berî ku em li ser vê mijarê rawestin, divê pêşî em bala xwe bidin tîkiliya di navbera cînavkên kesane û cînavkên pêrebestî. Di kurmançiya jorîn û kurmançiya jêrîn de cînavka pêrebestî ya kesê yekemîn a yekjimar tîkildarî cînavka *min* e. Tiştê balkêş ev e ku di kurmançî de bi cînavkên xwerû re ango koma yekemîn re lihevkiyê ne. Dema kirde ji koma yekemîn be, cînavka pêrebestî li gorî kirde, dema bireser be jî li gorî bireser saz dibe.

Bo nimûne:

Ez te dibîn-im

Te ez dît-im.

Her wekî diyar e, di her du hevokan de jî cînavkên pêrebestî li gorî cînavka “ez” hatiye. Lê ev cînavk di hevoka yekemîn de kirde, di ya duyemîn de bireser e. Di zaravayê kurmançiya jêrîn de cînavka “ez” tuneye û di cihê wê de “min” tê bikaranîn. Di hin hevokan de “emin” jî tê gotin. Di kirmanckî de cînavka pêrebestî bo kesê “a” yekemîn ê yekjimar tîkildarî cînavkê “ez” hatiye. Dema em bala xwe bidin, dirûvê cînavka “ez” a di zimanê

kevn de yê ku wekî pêşrewên zimanê kurdî tîkildarî binavkirin, dê tîkiliya wan zelal bibe.

Parthî	az
Farisiya kevn	adem
Avestayî	azem
Sanskrîtî	ahem

Tê dîtîn ku kirmanckî li ser şopa parthî çûye, lê kurmançiya jorîn û kurmançiya jêrîn li dûv zimanên din çûne. Di devoka Dêrsimê de di cihê “a”yê de “ûne” tê bikaranîn. Li vê herêmê di cihê “a”yê de “û” tê xebitandin, lewre jî ne dijwar e ku mirov bibêje, ev “ane” ye. Heta ihtîmal heye ku ew “/n/ jî di rastiya xwe de /m/ be. Lewre van her du dengên di gelek peyvên de cihê xwe dane hev û din.

Cînavkên kesane yê di avestayî de, dikarin tîkiliya di navbera cînavkên pêrebestî û cînavkên kesane de agahiyekê bidin mirov.

Avestayî

Azam, tava/teva, aêsa, ahmekem, xşimakem, yuş (di kurdî nîn e), avahya

Di tîkiliya di navbera cînavkên kurdî û avesteyî de gelekî berbiçav e. Di taybetî zaravayê kirmanckî zêdetir nêzî avestayî ye. Bo nimûne tîkiliya di navbera “xşimakem” û “şima” de balkêş e. Her wiha cînavka kesê duyemîn ê yekjimar dirûvê xwe yê bingehîn parastîye.

Tîkiliyeke berbiçav di navbera cînavkên kesên sêyemîn ên yekjimar (nêr û mê) ên kirmanckî û cînavkên pêrebestî yê bi vî zaravayî de heye. Cînavka “o” ji bo heyberên nêr, “a” ji bo heyberên mê tê xebitandin. Ev cînavka “o” bi qertafê baneşanê /-o/ yê kurmançiya jorîn û kirmanckî re heye. Dema mirov gazî kesekî dike, mirov dibêje “lo” yan jî *hevalo, birayo, keko, xalo, apo* û hwd. “o” wekî qertafa nêritiyê xwe dide der. Dîsa cînavka “a” tîkildarî veqetandeka binavkirî ya kurmançî û kirmancî ya bo navên mê ye.

Hevala min hat.

Embaza mi rew yena.

Di dîsa di kurmançî de cînavka qersene ya ji bo heyberên mê tîkildarî heman cînavkê ye.

Pirtûka min.

A min

Di her sê zaravayên kurdî de cînavkên pirjimar bi alîkariya qertafa “an” hatine bidestxistin. Bo nimûne kesê sêyemîn a koma tewandî “(e)wan, ewan û înan” xuyaye ku di kurmançiya jorîn û jêrîn de cînavka koma yekemîn “ew” qertafa tewangê ya pirjimariyê /- an/ girtiye. Xuyaye ku cînavka kirmanckî jî li gorî heman rêpîvanê pêk hatiye. Lê divê mirov hinekî lê hûr bibe, da ku mirov karibe di vê yekê bigihêje. Her wekî li jor jî hate daxuyandin cînavka xwerû yê pirjimar bo kesê sêyemîn “ê, yê, yî” tên bikaranîn. Lê heke mirov li gorî vê rêpîvanê ji hev derxe, dê diyar cînavka xwerû yê kesê sêyemîn yê pirjimar “în, ên” derkeve pêşberî mirov. Dîsa li jor hatibû diyarkirin ku cînavka pêrebestî bo kesên pirjimar di kirmanckî de “ê” ye. Lê dema em bala xwe didin zaravayên din cînavkên pêrebestî bo kesên pirjimar bi /n/yê diqedin. Bi boçûna me her wekî di gelek mînak din de jî xwe dide der /n/ vê dawîya van cînavkan bi demê re ji holê rabûye. Lê heke ev ne li vî zaravayê kurdî bê vegerandin dê di warê nêzîkbûna zaravayên kurdî de gaveke baş bê avêtin.

Mînakek vê yekê dikarin vê rastiye baştir binimîn:

Ew kurd in.

Ewan kurd in.

Ê kurd ên.

Her wiha heke cînavkên kesê yekemîn û yê duyemîn “ma û şima” di rewşa tewandî de wekî “man û şiman” bê bikaranîn dê baştir bibe, lewre bi vî awayî cînavkên xwerû yên tewandî ji hev cuda dibin. Bi vê yekê re dibe ku veqetandeka binavkirî ya pirjimar /-ên/ bi cînavkê kesê sêyemîn ê pirjimar /-ê/ re têkildar e.

Di cînavkên pêrebestî yên kirmanckî de aliyekî balkêş jî bandora zayendê ya li ser wan e. Di kurmançî de bi tenê kesên sêyemîn ê yekjimar de (wî/wê) zayend heye. Lê di kirmanckî de cînavkên kesê sêyemîn yên

xwerû jî li gorî zayendê ji hev cuda dibin. Her wiha di cînavkên pêrebestî yên kesên duyemîn de jî ev cudatî heye. Ev jî têkiliya cînavkên kesane û cînavkên pêrebestî ji holê radike. Cînavka pêrebestî yê kesê yekemîn ê pirjimar li hin herêman bi cînavka “ma” re têkildar dibe û rengî /-îme/ digire.

Cînavkên kesên sêyemîn ê yekjimar ê her sê zaravayan jî têkildarî hev in. Di kurmançiya jêrîn de bi tenê ew heye di cihê awayê tewandî de jî cînavkê kurtkirî /-î/ tê bikaranîn. Dema peyv bi dengdêrê biqede ew /-î/ dibe ye. Di kurmançî de jî awayê xwerû yê vê cînavkê “ew” dema cihê navdêreke tewandî digire, qertafên tewangê /-î/ û /-ê/ digire û dibe “ewî/ewê” di demê re ew /e-/ya serî ketiye bi tenê “wî/wê” li holê maye. Cînavka kirmanckî li gorî zayendê diguhere û bo tiştên nêr “o” û bo tiştên mê “a” tê bikaranîn. Li gorî devokan hinek deng lê zêde bibin jî di bingeha wan de tu guharîn çênabe. Têkiliya di navbera wan û cînavkên zaravayên din de jî diyar e. Nîvdengdêra /w/ hatiye dawîya cînavkên kurmançiya jêrîn û kurmançiya jorîn, di hin devokên kirmanckî de jî nîvdengdêrên “w, h, y” tê ber û pişt dengê /o/ û /a/. Ev jî nîşan dide ku bingeha cînavkên kesên sêyemîn di her sê zaravayên kurdî yek e.

Di encamê de mirov dikare bibêje ku heke li têkiliya di navbera zaravayên kurdî û bingeha wan baş bê rawestandî û li binyata wan bê kolîn dê gelek aliyên zimanê kurdî yên di tariyê ronî bibin û dê di warê nêzîhevkirina zaravayan de gavên baş bîn avêtin. Li vir em hinekî li ser cînavkên kesane û pêrebestî rawestiyan. Lewre li ser cînavkên pêrebestî dîtineke hevbeş nîn e, me xwest dîtîna û ramanên xwe li ser vê mijarê diyar bikin. Zelalkirina têkiliya di navbera cînavkên kesane û pêrebestî yên zaravayên kurdî de gelekî pêwîst e. Ji ber ku bi taybetî cudatiyeke bingehîn di nava zaraveyê kirmanckî û kurmançî de ev cînavk in. Ronîbûna vê mijarê, kilîta berbihevanîna zaravayan nîşanî mirov didin.

ÇEND ŞÎRETÊN SEÎDÊ KURDÎ

SEÎDÊ KURDÎ

(Amadekar û werger: Kerem Soylu)

Ey gelê kurd, di yekî-
tiyê de hêz û jiyân,
di biratiyê de xweşî
û qencî, di dewletê
de selameti heye. Benê yekî-
tiyê, zencîra ji hev hezkirinê
zexm bigirin da ku we ji be-
layê biparêze. Rind guhê xwe
bidinê ezê ji we re tiştêkî
bibêjim. Hûn bizanin ku sê
heb cewherên me hene, paras-
tina wan ji me dixwazin. Ya
yekem, îslamiyet e ku berdêla
wê bi hezaran xwîna şehîdan
e. Ya duyem, mirovatî ye.
Divê ku em li ber çavên gel

xebatek zanistî, egîti û miro-
vatiya xwe bi hemû cîhanê bi-
din nîşan. Ya sêyemîn, gelper-
weriya me ye ku mezinahî da-
ye me. Yên di beriya me de bi
qencî û rûmetên xwe dijîn.
Yên ku bi kêrî xwe tî, nete-
weya xwe diparêzin, ev yek
ruhê wan di gora wan de şad
dike. Ji xeynî van, tiştê ku me
têk dibe, sê heb neyar in. 1) Xizanî ye, çil hezar barkêşên
(hemal) Stenbolê delîla vê
yekê ye. 2) Nezanî û bê per-
werdeyî ye. Bi hezaran ji me
nikarin rojnameyan bixwînin
Ev jî delîla vê ye. 3) Neyartî û

dubendiya di nav-
bera me de ye. Ev
jî hêza me kêmtir
dike, me dixê bin
dest, lewre heku-
meta bê însaf
zulumê li me dike.

Heke we ev gotin
seh kiribin, bizani-
bin ku çareya xila-
siya me ev e; divê
ku em şûrê sê heb
almastan bidin
destê xwe. Lewra
heta ku em wan
hersê cewherên
xwe bi dest xwe

nexin, em nikarin van hersê
neyaran ji ser xwe rakin.

1- Edalet, zanîn û xwendin.

2- Yekîti û ji hev hezkirina
neteweyî.

3- Xwe bi xwe kirina karê
xwe, baweriya bi hêza xwe û
bawerî pê neanîna bi belenga-
zan. Şîreta dawîn ev e:

Xwendin! xwendin! xwen-
din!..., destê hev girtin! destê
hev girtin! destê hev girtin!.

Gotina Dawîn

Heke ku ji zarokên netewe-
ya xwe re jî li vê derê çend
gotinan nekim, li gor dîtina
min, mijar kêmtir dimîne.

Ey kurdên ku di dema Asû-
rî û Kiyaniyên Cîhangîr de
xwedî par û xwedî leşkerên e-
gîti û kurdên şêr bûn! 500 sal e
ku hûn razane. Bes e êdî şiyar
bin, sibe ye. Heke hûn şiyar
nebin wehşet, xeşîmî û xewarî
wê di çolistanê bê agahiyê de
êriş binine ser we.

Hekmeta Xwedî ye ku jê re
maşîna gardûnê ya bi rêk û
pêk tê gotin. Ew a ku wek xe-
ta tîlê dirêjî ba temamî ger-
dûnê û wan qanûnên wê yên
bi çiq û nûranî bûye. Tiliya
qedere bilind dike û ji we re
ferman dike.

Mêranî û fikra xwe ya nete-
weyî û hêza xwe ya ku wek
dilopên avê ji hev qetiyaye û

winda bûye, dibin fikr û biratiya îslamiyetê de bikin yek. Bi hev ve bizeliqînin û wek molekulên, bi cazîbeyeke dilkêşiya tevahî, neteweyî girseyek kurdan a herî mezin çêkin. Ku wek kureyê ku li dora xwe bizivire û di nav roja Îslamiyetê de wek stêrkek herî geş ronahî bide. Divê ku hûn vê balkêşî û yekîtiya tevahî û neteweyî biparêzin.

Ew sultanê azadiyê ku li ser serê çiyayê Sîpan û Agirîyê pir bilind rabûye piyan, ketina bin destan û zilm û zora li ser mirovan qedexe kiriye û xwe sipartiyê qanûna xwe da, bi dengê bilind bang dike. Dibê ku neteweyek wek we, yê ku di newalên pêvajoyên bihurî de bê agahî çavgiştî û ji hev û din belav bûyî maye.

Ji bo li hember derketina nezanî û xizaniyê û ji bo pêşveçûna fen û pîşe û ji bo destavêtina çekê, fermana êrişê we dike; pêş kevin! Pêş kevin!

Hem jî di bin wan perdeyên rastîn de, perdeyên zordestî û tunekirinê ji holê radibin. Bi vê aweyê jî tebeqeya ku nezanî û bê agahî ye li ser milan hinek sivik dibe û xeberbêjê herî rast rabûye ser piyan ji we re, di her aliyê de agahdariyê dide ku ew çandiniya destê qederê ye di derbarê rastiya geltiya we de ku qederê derdixê pratîkê û ew exlaq û xûyên ku rastiya neteweya we tê de veşartiyê, bi ava jiyana perwerdehiyê bidin avdan. Heke ku hûn wilo nekin ew

dar wê hişk be an jî ewê winda be.

Him jî bavê şarezahîyê û damezrînerê serkeftinê ku ustadê pêwîstiyê ye. Sila xwe bilind kiriye, li we hikim dike ku an hûnê jiyana û azadiya xwe di vê çolistanê hovîtiyê de bidin winda kirin, an jî di qada şarezayiyê de fen, pîşe, li balon û şîmendîferê siwar bin. Di pêşerojê de wan tewrên xwe yên belav bavêjin û bi lez û bez birevin bi kabeya serkeftinê da.

Him jî netewîtiya ku ji newalên demên derbasbûyî û ji çolistanên niha, ji çiyayên pêşerojê ye. Yên wek Rus-

Him jî ew meşrûtiyeta ku sebê bextewariya gelan e û hukumkirina neteweya dide pêş, bi xwe re maşîna jiyane ya ku îradeya biçûk a di azadiyê de ji zorbetî û dagirkeriyê dide rizgarkirin. Bi şewirandina şer'î tê havên kirin. Ev civaka meşrûtiyeta meşrû bangî ber bi azmûnê ve dike ku hûn gihiştin ba salê kemilandinê û wasiteyên mirovahiyê dixwazin ku hewcedariyên we bibînin.

temê Zal û Selahedînê Eyûbî kurdên dahî û leheng di dirokê de rûniştine ew wek malbatekê ne. Ew fikra we ya netewî ku fêkiyê jiyana herî bilind e û her kesekî bi şeref û heyseta wî dide rûmetdarkirin, ji we re bi fermanek vebir ferman dike. Heta ku her yek ji we bibe neynika jiyana temamî gel û parêzvanê temamî gel, xwediyê temamî berjewendiyên gel û temamî gel di xwe de bibînin, bibin yek. Wê demê wek niha hûn ne bi tenê ne, hûn wek neteweyek mezin in. Dema ku fikr mezin bibe hêz jî mezin dibe û bi coşa neteweyî exlaq jî tê seranseriyê, bi her awayî serkeftinê çêdibe.

Him jî ew meşrûtiyeta ku sebê bextewariya gelan e û hukumkirina neteweya dide pêş, bi xwe re maşîna jiyane ya ku îradeya biçûk a di azadiyê de ji zorbetî û dagirkeriyê dide rizgarkirin. Bi şewirandina şer'î tê havên kirin. Ev civaka meşrûtiyeta meşrû bangî ber bi azmûnê ve dike ku hûn gihiştin ba salê kemilandinê û wasiteyên mirovahiyê dixwazin ku hewcedariyên we bibînin. Xwe ji azmûnê re amade bikin. Hebûna xwe bi yekîtiya xwe bidin xuyakirin. Bi parastina neteweya xwe fikir û wijdana xwe ya kesitî wek dil û mêjûyê hevkarî, netewî bidin xuyakirin. Heke hûn weha nekin hûnê destvala bimînin. Diploma azadiyê nakeve destê we.

Belê; di çolistanên derbasbûyî de tiştên ku bûne hinceta kêşmekêşî û gengeşiya di

navber we de, axatî û xwidbînî, ezîtî ye. Di vê demê de wê wergera bal koşka azadî û xweşiyê û afirandina fikra şarezahî û serxwebûnê. Heta ez dikarim bibêjim ku li gor medreseyên hin neteweyên din ê bê deng, medreseyên we yên bi geremol îşareta meclisa mebusan ya zanyarî nîşan dide.

Bi xwendina fatiheyê li pey îmam, gineginên we yên semawî û ruhanî bi mezheb, bi medrese û bi neteweyî di sira we ya meşrûtiyetê ya ku dê were amade kirin de, nîşana qederê heye.

Tu tişt ji bo însan herwe çênabe, lê her tişt li gor keda wî tê pê.

Di wê ayeta pîroz de fermana teşwîqa kesayetî û neteweyî heye.

Cesaret û namûsa neteweyî ya ku parêzvan û damezrînerê her serkeftinê ye weha ferman dika: Çawa ku heta niha di navbera dil û mêjî de we rêyek vekir û we dil û mêjî kire yek, we zanîna xwe jî ji xetên cewher yên şûr girt. We cesareteke nedîtî nîşan da. Niha jî ji dil ber bi ramanê ve rêyeke zirav vekin. Hêzê li hawara mêjî ji bo piştgiriya ramanan bişnin. Ji bo ku di qada şarezayîya mejîyê bi cesaret de namûsa neteweyî paymal nebe, divê ku şûrê we ji cewherê fen û pişeyê bê çêkirin.

Hem jî zimanê maderî neynika ronahiya netewî ye. Ew

dara wêjeyê ya bi fêkî ye û ava jiyanê ye, cetwelên zanatiyê rûmet û serkeftina we ye. Raste rast di hember wijdana her kesî de rê vekiriye. Ji sedem kemasiyên we, tê de gelek tevlêhevî çêbûne. Di çiqên zimanê we de gelek kobûn çêbûye.

Dara zimanê we yê wek dara tubayê bi secere û çiqên xwe ve dibûya ku xwe bida xwiyan. Lê, ji sedem ku wek darek hişk bê fêkî mayî, perîşan û ji zimanê şarezahiyê "ku wêje ye" paş de mayî ye, zi-

kek li ser xwedî derketina zimanê neteweyî nîşan bidim: Xelil Xiyaliyê Motkan çawa li temamê şaxên neteweyî xwedî derketiye wisa di qada şaxa zimên de jî parastin û zexîre çêkiriye. Zimanê me yê bingehîn "ku elif ba, û giramer e" aniye holê. Heta ez dikarim bibêjim ku di qirna xwedî derketinê, xîret û fedakariyê de yekîtiya xwe ya menewî daye çêkirin. Bi rastî jî maddenên Kurdistanê dema ku rastî cewherê weha bê, pêşeroja me wê bi umûda gelek

Hem jî zimanê maderî neynika ronahiya netewî ye. Ew

dara wêjeyê ya bi fêkî ye û ava jiyanê ye, cetwelên zanatiyê rûmet û serkeftina we ye. Raste rast di hember wijdana her kesî de rê vekiriye. Ji sedem kemasiyên we, tê de gelek tevlêhevî çêbûne. Di çiqên zimanê we de gelek kobûn çêbûye.

manê we bi xecîlî, bi xwedî derketina neteweyî we dide gilî û gazin kirin. Di jiyana mirovan de sikeya qederê ziman e. Sûretê mirovatîyê jî di rûpelê zimên de nexşê daxûyaniyê dide wêne kirin. Zimanê dayikê jî ji ber ku xwezayî ye bê gazîkirina peyvan tê hişê mirov. Dan û sitandin, ji ber ku bi tenê ne di gotinê de dimîne, hişmendî duserî nabe. Û ew zanîna ku dikeve zimên wek nexşê li ser kevir tim dimîne û bi wê xemla zimanê neteweyî çî were dîtin jî mirov pê re li hev hatî dimîne. Niha jî ezê ji we re mîna-

kesên mîna wî, bi gelek cewheran bîn ronîkirin. Wî zatî nimûneyek ji lê xwedîderketina neteweyî daye xûyakirin. Ew layiq e ku meriv xwe bispêriyê. Wî di derbarê zimanê me yê neteweyî de ku pêwîstiya wî bi têgihîstinê heye xîmek avêtiye. Ji temamî lê xwedî derketina neteweyî re wesiyet û şîreta min ewe ku herkes li ser rêçika wî here û li ser xîmê wî avahiyan çêke.

Bedîuzeman Seidê Kurdî
Çavkanî: Rojnameya Kurd Te'awun û Terakî,
Hejmar: I 22yê Teşrîna
duwem 1908

ÇIYA MAZÎ

Carinan em dibêjin zimanê kurdî pir dewlemend e, pir kûr û bi reh e. Lê hê baş nehatiye zimên, ka dewlemendiya kurdî ji ber çi ye û çawa ye. Ji ber çi fireh e, ev tiştê ku zimên xurt dike çi ye? Ez di vê nivîsara xwe de, dixwazim hinekî rave bikim û nîqaşekê li ser vê mijarê vekim. Divê zanistên rêziman jî li ser vê mijarê ramanên xwe bibêjin û binivîsin.

Gelo tenê bi hebûna peyvê an forma peyvan e ku ziman dikeve pergale û xurt dibe. Helbet pîrbûna peyvan, devokan jî bandorê çêdike û ziman dewlemend dike. Lê ya herî bi bandor, ziman dewlemend dike û bi hev û din ve

BIWÊJ, GOTINÊN PÊŞIYAN Û GOTIN

girêdide, xweş dike û dixê pergaleke bingehîn, biwêj û gotinên ku di ziman de cih digirin in. Dema biwêj, gotin û peyvên pêşiyên tune bin, çiqas peyv hebin jî, bi sed hezaran peyv hebin jî dîsa ne bes e. Wekî genimê di zeviyê de be û heta neyê çinîn, neçe êş û nebe hevîr sûdeya wî tune ye. Peyvên di ziman de jî, bi biwêjan, têgih, peyvên pêşiyên û gotinan dibin hevîr û ew hevîr dibe ziman. Wê demê netewe û gel jê sûde werdigire, têkilî û dîaloga mirovan bi hev û dû re çêdike. Têkiliya ziman, yekîtiya ziman dibe yekîti û birêveçûna jiyana mirovan.

Em dibêjin peyv, biwêj û peyvên pêşiyên. Gelo ka ev çi ne? Mirov ji çi re dibêje peyv an dibêje biwêj? Em dê hinekî li ser van bisekinin.

PEYV

Peyv: Di tirkî de dibêjin "sözcük", di erebî de dibêjin kelim. Wateya wan: Ji kiteyan pêk tên û bi wate û peywir in.

Wateya wan a rastîn: Wateya wan a rastîn, a ku di serî de di hiş mirovan de cih girtiye.

Wateya wan a bingehîn: Wateya ewilî ji bo peywîrekê derketiye.

Wateya wan a duyemîn: Bi girêdana wateya bingehîn re û bi hinek şibandin û têkiliyan derketina wateyeke din e. Ev peyv bi taybetî di biwêjan de tên bikaranîn.

Hin peyv jî bi temamî ji wateya bingehîn û wateya rastîn cihê ne ev jî wateya wan a mecaz e. Wekî wateya duyemîn.

Têgih: Devokên ku bi taybetî di pîşekariyê û di zanistiyê de tên bikaranîn (terîm) mînak: Enflasyon, bihayî, erzanî, aborî, tip nexweşxane û hwd.

BIWÊJ

Hevokên bi kêmayî ji du peyvan pêk tê û bi piranî jî ji wateya bingehîn cihê û di nava gel de qalib in.

Taybetiyên wan

- 1- Bi kêmayî ji du peyvan pêk tên.
- 2- Bi piranî wateya wan a duyemîn e (mecaz in)
- 3- Di nava zimanê gel de bûne qalib.
- 4- Ne darazî ne, nependî ne.

- 5- Netewî ne, malê gel in.

Mînak: Guh giran, Hur filitî, Bin çav, Guh dan, Pişt hebûn, Çav lê gerandin, Bin dest, Ser dest, Dest sivik, Û hwd.

Dem a mirov dibêje guh giran, wateya bingehîn nayê bîra mirov. Wateya bingehîn ku "guhê wî bi weznê giran e" lê wateya biwêjî an wateya duyemîn wekî "ker e" tê fêmkirin.

Dîsa ku mirov dibêje "guh bidê" ev jî tê wateya "guhdarî bike" Her wekî em dibêjin "pê sivik, di wateya ku zû bi rêvê dihere, dimeşe tê bikaranîn.

Biwêjên dirêj ku ji gelek peyvan pêk tên jî hene. Wekî "ma siwara daye ser pişt a te" (tu çima ecele dikî) û wekî "agir ji dev dihere" ango (pir nexweş dipeyîve an rexneyên tûj dike)

Taybetiyek wan jî ew e ku netewî û gelêrî ne. Ji ber ku gelêrî ne û her biwêjên ziman xwediyê taybetiyekê ne, wergera wan a li zimanekî din pir zor e. Ji xwe dema yek bi yek tên wergerandin wateya xwe ya di zimanê

netewî de winda dikin.

Mirov dikare bi çend beşan ji hev û din veqetîne.

1- Nifir: (*Bedûa*)

Mînak: Mala te xera bibe (malxerab). Mala te mîrat bibe (malmîrat). Kezeba te reş be. Tu hilê, tu nemîne û hwd.

2- Fort: (*gef*)

Ez dê bi bêvila te bigirim. Ez kewê ribat im. Ez beranê çar gurçik im. Gamêşê mêran. Ez bavê ferhat im. Tu hê ferxik î û hwd.

3- Qerf (*henek*)

Wekî mirov henekê xwe bi hinekan bike. **Mînak:** Tu yê nava şekalan î. Wekî petêxê xerabûyî ye. Li şênîya mezin nebûye. Çêleka bi ga ye. Bi mirîşkan re dihere lîs û hwd.

4- Pesn:

Mînak çiqasî li ser erdê ye, ewqasî di bin erdê de ye. Çavên wê wekî yê xezalan e. (çavxezal e) Kevirê qazibir e. Û hwd.

5- Şibandin:

Mînak wekî xilt e, wekî hudhukan e, wekî kuçikê ser kormê ye. Teyrê baz e. Keleka li ser avê ye. Wekî kund e, wekî hêlîna çigçigokê ye.

6- Yê ser miriyan (zêmar) por kurê, kezî kurê, lê rebenê, lê qirikê. Dil bi kulo, lê gulî birê, lê dêranê. Ruh tê nema, ruh pê hat û wd.

7- Yên din:

Pî ber hatin. Dest vala. Dest sivik. Hiş berdayî (aqil berdayî). Dil ketî. Barê wî giran e. Serê wî bûye wekî tara bêjîngê. Dev avêtin. Sond xwarin û wd.

PEYVÊN PÊŞIYAN

Hevokên bi darazî û bi pendî li nava gel ji bo vegotin û rexneya tişteki bi kurtî ye.

Taybetiyên wan

- 1- Darazî û hukmî ne.
- 2- Hevokên bi qalib in.
- 3- Malê gel in, nivîskarê wan ne diyar e.
- 4- Bi hindikî du wateyan derdixin.
- 5- Yê di wateya rastîn de jî hene.
- 6- Pendî ne ji bo mirovan dibin pend û ronahî û şîret.
- 7- Netewî ne.

Pendîbûna wan:

Carinan bav ji lawê re dibêje "lawo; golikê malê ji gayê malê natirse" ev tê wateya ku mirov

ji lêzimên xwe fedî nake an bi hêsanî mirov dikare yê nêzikî xwe rexne bike. Di vê derê de bav li lawê xwe şîretê dike û dibêje, "divê tu li yê herî nêzikî xwe miqate bî".

Mînakek din jî: "ga dikeve erdê, kêr pir dibin" Ev tê wateya ku yê ketî herkes qerfê xwe pêdike. Bav ji lawê xwe re dibêje "divê mirov nekeve, ku mirov ket an mirov qels bibe, hêza mirov nemîne wê gelek mirov êrişî ser mirov bikin û her wekî ji van gelek wateyên din jî derdikevin.

"Bi gur re dikeve, bi xwedî re şîne dike" ev tê wateya an rexneya ji bo mirovên durû.

Peyvên pêşiyên di nava gel de bi demê re bûne qalib û bi kafiye hatine zimên. Wekî "jin çûn hewara mêr ketin kewara" "şêr şêr e, çî jin e çî mêr e", "menêr li mirûz, binêr li gurûz". "tiştê bi nêvî, jê neke hêvî", "çavê li deriya xwelî li seriya" "bira bira ye, hesab li derê ha ye", "bûk li hespê ye, kes nizane rizqê kê ye" û wd.

Peyvên pêşiyên hukum dikin, darazî ne: Mirovan didarizîne. Wekî "xeta xwar ji gayê pîr de ye", Di vê peyvê de mirovên serok, rêveber têne nirxandin. Dîsa wekî "nok tê li kokê", Di vê derê de jî pêşdarazî heye û wekî bavê zarok xerab be, ew jî wê xerab be. An bav baş be dê ew jî baş be. Dîsa wekî "Havîné got xişt û mişt, payîz hat li ser rûnişt, zivistanê got ma te çî ji min re hişt"

Û mînakine din: "Caw çawê we ye, cawbir cawbirê we ye", "mal mala te ye, lê belê bi nava firaqan de ne re." "kerê ku barê te ne lê, najo" "tu pê li cihê şil nekî, tu naçerixî" "kesê xêrê nayê dêrê" "rez berê ne tu rez bû, terezê jî lêxist", "navê gur derketiye bi notî" û hwd.

CUDAHIYA BIWÊJ Û PEYVÊN PÊŞIYAN

Pêşî mirov dikare bibêje biwêj ketine nava zimên û wekî haya mirovan jê tune be û peyvên bi wateyêke din bi kar tînin. Lê peyvên pêşiyên, ku dema têne gotin her kes lê hay dibe ku ew ji bo bûyerekê an rexneyekê hat gotin û diyar e.

Cudahiya wan

Peyvên pêşiyên

- 1- Hukmî û darazî ne.
- 2- Duda û hê pir wateyan derdixin
- 3- Pendî ne (şîret in)
- 4- Nivîskarê wan ne diyar e.
- 5- Qaîdeya wan a gelemperî heye.

BIWÊJ

- 1- Ne hukmî û ne darazî ne.
- 2- Wateyekê vedibêjin.
- 3- Nependî ne (şîret in).
- 4- Qaîdeya wan a gelemperî tune ye.

GOTIN

Hin biwêj hene ku mirov lê dinhêre nêzîkî peyvên pêşyan in, lê ne li gori taybetiyên peyvên pêşyan in. Li gor taybetiyên biwêjan jî ne biwêj in. Di navbera herduyan de dimînin. Di tirkî de ji van re "özdeyiş" tê gotin. Em dikarin ji van re bi kurdî bibêjin "Gotin"

Carina di nav guftûgoyan de dibêjin: "gotinek heye, wiha ye" wekî: "Hişê sivik barê giran" "Dizan ji dizan dizî erd û ezman pê hesiyan", "berûyê ji qêlik bazda, got, dev çendî mezin e" "qey roviya xwe xwariye" "silavan li Hesenê Mûsa ke" "Hesil di mûsilê re derbas bû" "Hesiko ji bajêr xeyîdî, "Yên şer dikin azad dibin, yê azad dibin xweşik dibin", "Heta we hilatî lêxist me şikeva kir û wd.

Evên li jor ne peyvên pêşyan in bi baweriya min. Lê ne biwêj in jî. Ji ber ku hukum heye, hem pendî ne û hem darazîne û hem wateyekê tenê vedibêjin, hin ji wan û nivîskarê wan jî diyar e. Mirov ji van re bibêje "Gotin" bes e. Ji xwe ew jî malê gel an malê kesan in. Ev gotin pir in. Li gor demê û li gor kar û têkiliya mirovan xuya dibin, carinan hin ji van gotinan, tenê di herêmekê de bi wate ne. Heta bi tenê di gundekî de bi wate ne. Lê dema mirov wê peyvê li derê wî gundî bibêje kes tu tiştî jê fêm nake. Wekî "ma çemê Çeqçeqê ye çi ye" û wekî "ma kaniya Mêmelaskê ye", "mineta te li serê Guhera Dîna be û wd.

ÇÎROK-ÇÎÇÎROK, DESTAN-EFSANE

Di weşanên kurdî de, ev demeke dirêj e ku çîrok û zargotin têne weşandin. Ev, bi taybetî di weşanên bakurê kurdistanê de bi navê wekî çîrok, destan, efsane, zargotin in. Lê bi baweriya min tevliheviyek di binavkirina wan de heye. Mînak: Dema çîrokeke Helîm Yusiv jî tê weşandin jê re çîrok tê gotin û dema çîçîrokên gelêrî wekî "rovî û gur" jî tê weşandin ji wan re çîrok tê gotin. Dîsa hin efsane û destan jî bi navê "çîrok" têne weşandin. Lê belê di lîteratura wêjaya dinê de ev giş ji hev û din cûda tîn

binavkirin. Em dê hinekî li ser van bisekinin û bikin mijara nîqaşê.

Pêşî em dê wateyên wan vebêjin û ji hev cihê bikin:

ÇÎROK: Li ser bûyerên di jiyana rastîn de qewimîne an li ser jiyana rastîn hatine xeyalkirin. (Bi erebî "ehkîk" tê gotin.)

Taybetiyên wan

- 1- Malê kesan in û nivîskarê wan diyar e.
- 2- Li gorî jiyana rastîn an ristina xeyala li ser jiyana rastîn in.
- 3- Cih û demên buyera wan diyar e.
- 4- Kesên di nava çîrokê de ne, rast in an teqlîta yên ku dijîn in.

ÇÎÇÎROK: Bûyerên ji xeyalên gel derketine û ev bûyer di jiyana rastîn de nayê dîtin. Bi kesayetiyên nedîtî û bûyerên nedîtî neqîşkirî ne. (Bi tirkî "masal" tê gotin), (Bi erebî 'mesel' tê gotin).

Taybatiyên wan

- 1- Malê gel in.
- 2- Nivîskarê wan ne diyar e.
- 3- Ne li gorî jiyana rastîn in.
- 4- Kesayetiyên tê de cih digirin ne rast in, an dûrî rastiyê ne.
- 5- Cih û demên wan ne diyar in an cih û warên xeyalî ne.

DESTAN: Bûyerên di serê gel an qehremanên gel re derbas bûne û bûyerên ku pir bandor li ser jiyana gel çêkîrine ne.

Taybetiyên wan

- 1- Bi piranî nivîskarê wan ne diyar in.
- 2- Cih û demên wan ne diyar in.
- 3- Malê gel in.
- 4- Bûyerên mezin yên ku bandor li ser jiyana gel çêkîrine ne.

EFSANE: Çîçîrokên ku li ser jiyana gel û xwezayê bandor çêkîrine û bi demê re ji jiyana rastîn dûr ketine ne.

Taybetiyên wan

- 1- Çîçîrokên mezin û bi bandor in.
- 2- Nivîskarê wan ne diyar e û malê gel in.
- 3- Ji jiyana rastîn bi dûrketine û bi xeyalên mirovan hatine neqîşandin.
- 4- Kesayetiyên wan ne li gor jiyana rojane ne.

MÎT: Dî dîroka mirovahiyê de, çîrokên ku baweriya mirovan, çîroka çêbûna mirovan vedibêjin, têkiliya wan û xwezayê û serpêhatiyên wan ên qehremanî vedibêjin. Ji van re mît tê gotin, bi giştî jî mîtolojiyê tê gotin. Efsane jî beşek ji mîtolojiyê ye ango mît e.

Di dû naskirina wan û taybetiyên wan em dikarin hinekî din berfireh li ser danasîna wan bisekinin. Wekî me li jor jî got di weşanan de navê çîrok û çîçîrokan pir tevlihev dibin. Mirov dikare bibêje çîçîrok dikeve nava zargotinê. Ji vê yekê jî ji çîrokan cihê dibe. Heke mirov bibêje çîrok "öykü" jî zargotin e, divê mirov ji romanê jî re bibêje zargotin. Çîrok ji ber ku malê kesan in, li gor raman û xeyalên wî hatine nivîsandin. Lê ji ber ku çîçîrok "masal" malê gel in di her demekê de hin peyv an hevok lê zêde bûne û di her demê de mirovan ji xwe re tiştêk bi ser ve kiriye û bi aliyekî de kişandiye.

Min di kovara **ZEND** ê hejmara çaran de nivîsek darêjtîbû. Di vê nivîsê de bi taybetî li ser çîrokan ez sekinîbûm. Lê bawer dikim ku ew xelet hatiye fêm kirin. Ji ber ku di sergotara kovarê de wekî zargotin hatibû danasîn. Ew mijar li ser çîrokan bû.

Çîrokên ku heta niha bi kurdî hatine nivîsandin, ku mirov bi nav û beş bike wiha ye: Mînak, çîrokên Helîm Yusiv ne çîçîrok in bi tenê çîrok in. Her çiqas çîroka wî ya bi navê "Komara Dînan Şermola" wekî çîçîrok e jî, ji ber ku li gor roja me û bûyerên diqewimin hatine rastin, ew jî çîrok e.

Wekî din jî yên Hemdila Baqî, Hesên Zinar, Pîr Rustem. Dîsa pirtûka Suzan Samancî ku bi navê "Bajarê mirinê" li kurdî hatiye wergerandin jî giş çîrok in, ne çîçîrok in.

Ji çîçîrokan jî em dikarin van mînekan bidin: Wekî Serpêhatiya "gur û rovî", pirtûk bi navê "Zargotin" a ku Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê çapkiribû "Rindo" û her wekî bi sedan ên wekî van bi navê zargotin têne weşandin.

Çîrok bi piranî nêzikî destana nin an ew û destan nêzî hev in li gorî hin taybetiyên wan mirov dikare nivîskarê destanê bibîne û cih û demên wê hîn bibe.

Îro çîrok jî ji bo bûyeran têne nivîsandin destan jî li ser bûyerêkê hatiye hûnandin.

Destan di dîroka neteweyan de çîrokên herî kevn in. Gelek ji wan hîn dibe ku netewe ji ku hatiye û cih û warên wan ku der e. Ji ber ku bi devkî hetine gotin ne wekî çîrokan bi awayekî rastîn bi cih û war in. Wekî destana "Memê Alan" Di vê destanê de taybetiyên kurdan tê de xuya dibin, cih û warê kurdan tê de xuya dibe û jiyana kurdan û ya wê demê radixe ber çavan.

Destana Memê Alan ji çîçîrokê û efsaneyê bi dûr dikeve. Ji ber ku mêtûya wê mirov dikare fêm bike û şexsiyetên wê jî ne derî mirov û xwezayê ne. Ji çîrokeke rastî derketiye. Ji ber vê yekê destan hatiye gotin.

Di efsaneyan de mêtû bi piranî ne diyar in. Di çîçîrokan de jî mêtû ne diyar e û şexsiyetên wan derî edet û mirovan in, derî xwezayê ne.

Dîsa wekî ku tê zanîn çîrokeke min bi navê "agir jî dîl bû" xelata handanê stend. Ev çîrok e, ne çîçîrok e. Li ser bûyereke rastîn hatiye nivîsîn û tiştêkî derî xwezayê û kesên derî mirovan tê de tune ye û mêtû jî diyar e.

Çîçîrokeke ku min berhev kiribû bi navê "gurê ehmeq" di Azadiya Welat de hate weşandin. Ew çîçîrok e ne çîrok e û fabl e. Ji ber ku diyaloga sewalan tîne zimên.

Wekî tê zanîn fabl jî çîçîrok e. Lê ji ber diyaloga sewalan tê zimên ji wan re fabl tê gotin. Wekî fablên Jîr Dilovan.

Mînak: Xalxalok û sîsirk" mirov nikare ji vê re bibêje çîrok. Ji ber ku di jiyana rastîn de sewal napeyîvin. Lê ji bo perwerdehiya zarokan wiha hatiye hûnandin. Dîsa wekî çîçîroka "gurî" ev çîçîrok bi gelek cûreya û bi gelek navan li nava gel têne gotin. Ji bo perwerdehiya zarokan an mirovan û ji bo tirsandina zarokan tê hûnandin. Bûyerên ku tê de cih digirin bi piranî ne li gor jiyana rastî ne.

Her wekî çîçîrokên "cin" an an "hût" an. Ev giş çîçîrok in û mirov nikare ji wan re bibêje "çîrok". Wekî di çîçîrokên "1001 şev"ê ne çîrok e, lê çîçîrok e. Mirov dikare van mînekan pir bike. Divê êdî di weşanên kurdî de jî bi vî rengî ji hev û din bêne cihê kirin û bêne nasandin. Di vî warî de yên ku ramanên wan cûda bin jî, divê ramanên xwe di weşanan de binin zimên, qene ev cûreyên wêjeyê li ser hîmê xwe rûnin.

Li ser gelşên me yên vekîteyê

Di warê nivîskî yê zimanê me de vekîteyêke me ya hevgirtî nîn e. Her derdoreke me ya siyasî û ne siyasî ne tenê xwedî rastnivîsekê her wiha xwedî alfabekekê ne jî. Ev rewşa heyî dibe sedem ku em li ser van mijaran rawestin û serê xwe biêşînin. Xwezî em ne bi van mijaran lê bi mijarên dîtir ên zimanê xwe bilî bibûna. Lê em çi bikin ku ev babetên hanê di warê zimanê me yê nivîskî de dibin sedemê gêjahî û tevliheviyê. Ji ber vê yekê me xwest ku em careke din vegerin ser van mijaran, ku berê jî em li ser van rawestiyabûn.

Beriya her tiştî, ez pêşê hewce bi ravekirina vekîte û rêzimanê dibînim. Piştî re ez dê ramanên xwe derpêş bikim. Ka em bala xwe bidinê bê vekîte ango rastnivîs çi ye. Bi awayekî kurt vekîte wiha tê ravekirin: Ji rêzikên zimanê nivîskî yê zimanekî re tê gotin ku divê kes rîayetî wan bikin. Baş e, ev rêzik çawa tînan peyitandin? Bi piranî, bi saya rêziman bingeha vekîteyê tê danîn û qayde û rêzikên wê xuya û zelal dibin.

Her wekî ku tê zanîn, rêziman (gramer) li ser hêmanên zimanekî yê mîna deng, teşe, tewandin, peyv û hwd. radiweste, wan vedikole, disenifîne, tîkiliya di navbera wan de diyar dîke, rêzikên zimên diselmîne (tespît dîke) û awayên rast ên hevokan dide xuyakirin. Tê dîtîn ku, ya jî vekîteyê re rê vedike rêziman e, nexwe em nikarin rastnivîsê ji rêziman cuda hizr bikin. Em bi hêsanî dikarin bibêjin ku, kilîta rastnivîsê ango rênivîsê rêziman bi xwe ye. Ha, em vî jî aşkere bikin ku, rêziman bi tena serê xwe her tiştê rastnivîsê çareser nake.

Ji bo vê yekê, em bi nimûneyekê mebesta gotinên xwe zelal bikin. Carinan di hin nivîsaran de em rastî çend awayê heman peyvê tînan, wekî /bihîstin/ û /bihîztin/. Di vir de pirs ev e, teşeya rast kîjan e?

Di wê peyvê (lêkerê) de, gelş di dengê /s/ û /z/yê de ye. Îcar bi saya rêziman em tê derdixin ku teşeya rast /bihîstin/ e. Çawa? Di lêkerên me yê ku dawiya wan bi /-stin/ê diqede de, dengê /s/yê di dema niha, dema bê û raweya fermanî de li dengê /z/yê dadigere: wekî; *bibihîze, ez dê bibihîzim, ez dibihîzim...*

Ji bo demên borî, kêşana heman lêkerê; *min bihîst, min dê bibihîsta, min bihîstibû...* Ji bo ku babet hîn bêhtir diyar bibe, em çend lêkerên din jî biçivînin. Lêkerên me parastin, perestî, gestî:

diparêzim, dê biparêzim, biparêze, min parast, min dê biparasta, min diparast...

diperizim, dê biperizim, biperize, ez perestim, ez dê biperestama, ez pê perestibûm...

digezim, ez dê bigezim, bigeze, min gest, min dê bigesta, min gestibû...

Îcar du aliyên vekîteyê hene, yek nivîsîna peyvên û yek jî nivîsîna hevokan e. Ji bo hevokê jî em nimûneyekê raber bikin. *Meha tîrmehê*; di vê hevokê de /a/ bi /meh/ê ve û /ê/ jî bi /tîrmeh/ê ve hatiye nivîsandin. Di vê mînakê de /a/ veqetandeka binavkirî ya yekejmariya zayenda mê ye û /ê/ jî tewanga binavkirî ya yekejmariyê ya zayenda mê ye, ji lew re divê ku bi peyvên ve bê nivîsandin. Pir xweş tê dîtîn ku rêziman bi xwe jî, ji bo

rastnivîsê rêzikan datîne.

Me daxuyand ku rêziman ji bo vekîteyê her tiştî nikare çareser bike, niha em ji bo vê gotina xwe serî li hin ravekan (îzahan) bidin. A ku dide xuyakirin ku wê xal (nuqte), bêhnok, nuqtepirs, baneşan, tîpa girdek û hûrdek, kîjan bêje ango peyv bi tîp û herfa girdek, kîjan jî bi ya mezin dest pê bike û hwd. bi riya vekîteyê tên peyitandin. Têkiliya rêziman bi van xalan nîn e. Bi gotineke din, ev rêzik pişt re tên danîn.

Digel van yekan, rêzîkên vekîteya zimanekî bi senahî dikare xwe bispêre sê prensîban:

1) Vekîteya denganiyê (rastnivîsa fonetîkê)

Alfabeya zimanê me alfabeke fonetîk e, ango ji bo her dengî tîpek tê danîn û deng bi wê tê nimandin. Em piçek ronî bidin ser mijara xwe. Em bala xwe didinê ku heman (eynî) peyv dikare bi çend cureyan, bi çend çeşîdan bê nivisandin. Nimûne: *sitirandin, sitrandin, strandin... an jî xesû, xwesû, xesî ... an jî filitîn, felitîn...* Awayê rast kîjan e? Me got ku li gorî alfabeke me divê ji bo her dengî tîpek bê bikaranîn. Nexwe bi zelalkirina fonetîka zimanê me, ev gelş hel dibe.... Bi rastî tu li kîjan xebata rêzimanî ya Kurdî dinêrî, tu li newekheviya senifandina jêderkên dengê zimanê kurdî tê. Bi kurtî em diyar bikin ku hîna em ne xweyê senifandineke hevgirtî ya fonetîka zimanê Kurdî ne. Ji lew re arîşeya nivîsîna awayên peyvan li ber me heyê...

2) Vekîteya etîmolojîk

Li ser rayek û kokên peyvan radiweste, di vekîteya peyvan de (yên biyan jî tê de) serî li bingeh û hîmê peyvê dide, rastiya wan derdixe holê û wisa bi kar tîne. Mînak: *Çarlepik, çalepk, çaplûk, çapelûk...* Em van peyvan dahûrînin, lê hema em bi kurtasî bibêjin. Peyv ji sê hêmanan hatiye pê, ji */çar/, /lep/ û /k/yê*. Ev her sê hêman hatine nik hev û peyveke hevedudanî anîne pê. Nexwe ya

rast çarlepik e, ne yê din in...

3) Vekîteya kevneşopî

Ji nav jî çawa xuya dibe, di mijara rastnivîsê de serî li awa û şeweyên rastnivîsa kevneşopî, ya adetî tê xistin... Ew berhemên me yê klasîk, ên berê, ji bo me dibin rênîşander...

Em bi van sê riyan dikarin hîmekî xurt û tekûz ji vekîteya zimanê xwe re çêkin û kêmasiyên ku hene ji navê rakin.

Sûdgirtina ji tecrûbeyan

Niha em alfabeke latînî ya kurdî bi kar tînin (bi giştî kurdên bakur), ev jî tiştêkî surîştî ye gava ku tu alfabekekê bi kar bînî, bivê nevwê tu dê di bin bandora hin rêzîkên wê alfabeke û vekîteya wê alfabeke de bimînî û heta tu dê hin ji wan rêzîkan jî, ji xwe re bipejirînî. Gelo em dikarin bibêjin ku na em bi tevahî ji wan cihê ne? Hem tu dê alfabeke wan bi kar bînî û hem jî tu dê xwe ji rastnivîs û rêzîkên rastnivîsa wan bi temamî bi dûr bidî? Na ne gengaz e, çimkî di vî warî de hin biryarên gelemper tên standin û konferansên rastnivîsan tên lidarxistin.

Niha kurdên me yê ku alfabeke erebî ya kurdî bi kar tînin dikarin bibêjin ku em ji sedî sed vekîteyê xweser bi kar dihênin?

Îcar ku em li ser vekîteyê xweserî zimanê xwe israr bikin, dîsa em dikarin serî li berhemê kevn ên ku bi alfabeke xweserî zimanê me hatine nivîsîn, bixin. Da ku heta ji me bê em rastnivîseke xweserî zimanê xwe pêk bînin. Ji bo vê yekê Mishefa Reş û Cizwe nimûneyên baş in. Hêjayî pirsê ye ku em bipirsin, gelo ew alfabe û rastnivîsa ku zimanê me pê hatiye nivîsîn çi qas xweser in? Divê mirov baş li wan bikole û lê mêze bike bê ka rastnivîseke hevgirtî jî di wan de ye, an na...

Vekîteya Celadet Bedirxan

Em tev pê dizanin ku Celadet Bedirxan ji hêla bilêvkirinê (telafûzê) ve, devoka Botan ji zimanê me yê nivîskî re hilbijartîye. Em tev

jî qet nebe, bi awayekî teorîk vê yekê dipejirînin. Lê ku mesele hate kete pratîkê, em tersî vê rewşê dikevin. Gelo çima?

Gere em vê nuqteyê ji bîr nekin ku, her hêrêmeke me xwedî bilêvkirinekê ye, heta di heman herêmê de bilêvkirinên cuda jî hene. Jixwe em nikarin ji fonetîkeke homojen a zimanê kurdî behs bikin. Em bi bîr bînin ku tu netewe ne xweyî fonetîkeke hevgrîtî ye. Paşê radibin ji xwe re cihekî mînanî navend qebûl dikin û dengên zimanê xwe li gorî jêderka wan tesnîf dikin.

Gava ku em ji aliyê fonetîkê ve li mijara xwe hûr bibin, divê ku em vê yekê ji bîra xwe qet dernexin.

Ku ez rabim ji layê bilêvkirinê, ji xwe re herêma Serhedê bigirim, ez dê tersî Celadet Bedirxan bikevîm. Eger ez wisa bikim, mafê yê di jî heye ku ji hêla herêma xwe an jî herêmeke dîtir ve, li ser meseleya fonetîka kurdî raweste. Wekî nimûne hin hêrêm *çav mînanî çehv, ç'ev*, hin hêrêm *zivirîn nola zîvirîn*, hin herêm *hesin bîna h'esin*, hin herêm *xwê fina xwey....* bi lêv dikin. Em dikarin bi çi teherî xwe ji vê aloziyê rizgar bikin?!

Tê gotin ku gel çawa dipeyîve em jî wisa rastnivîsa xwe saz bikin. Em pirs bikin, ma gelê me bi awayekî homojen dipeyîve, ma gelê me xwedî fonetîkeke pişkdar (muştêrek) e? Em baş dizanin ku her herêmek heman dengî bi tonekî din bi lêv dike. Yek /s/ya di /sed/ de bi awayekî şede bi lêv dike, yek hîn nermtir bi lêv dike...

Loma, an em dê li ser biryara Celadet Bedirxan bimînin ku bê çawa ji aliyê bilêvkirinê ve Herêma Botan ji xwe re nolî bingeh hilbijartîye, an jî divê ku em herêmeke dîtir. Eger ez raya xwe derpêş bikim, gerek mirov li ber biryara Celadet ranebe. Çimkî, ku em vê mijarê ji nîqaşê re vekin, em ji binî dernakevin. Cihê dax û mixabînetê ye ku di me de hîna hestê neteweyî di vê mijarê de jî bi pêş neketîye, herêmparêzî û di hin kesan de jî herêmparêstî

serdest e û bûye perde ketîye ber çavê wan

Di ziman de hin tişt dikarin li derveyî rêzikan bimînin. Yanê wekî awerte tişt dikarin derkevin ber me. Em jî dikarin bi çavekî din li wan binêrin. Gotinek bi navê "xeleta menşûr" heye, em jî dikarin di vê çarçoveyê de li hin rêzikan binêrin. Yanê dikare ew tişt tersî gramerê be, tersî vekîteyê be, lê ji ber ku ji aliyê maneyê ve tu şaşiyek çênabe, tu guherînek dernakeve himatê, mirov dikare qet dest nedê.

Li ser rastnivîsa terkîban

Piştî van daxuyanîyan îcar ez dikarim bêm ser mijara xwe. Mijara me ev e, peyvên me yên ku bi dengdêrên /a/ û /e/ diqedin, gava bi peyveke din re terkîbê çêdikin û /y/ya kelijînê tê paşîya wan gelo dikevin an jî nakevin. Bi rastî gava ku em guh li zimanê devkî didêrin, em dibînin ku em hinan kurt dikin û hinan jî nakin. An jî, heman peyv li herêmekê bi kurtkirî tê bi lêvkirin, li herêmeke din jî bêyî ku bê kurtkirin tê gotin.

Nimûne:

keya *keyayê gund* an jî *keyê gund*

rojname *rojnameya hefteyî* an jî *rojname hefteyî*

mele *meleyê medreseyê* an jî *melê medresê*

Çawa di nimûneyên me de jî xuya bû, ji aliyê bikaranînê ve du şêwe hene. Niha ji aliyê wateya hevokan ve tu gelş nîn e. Li ser van nimûneyan çaxê ku em rawestînin, em dibînin ku ji hêla wateyî ve tu gelş nîn e. Wate wînda nabe. Mebest diyar û eşkere ye. Lê ji layî rêzimanî ve gelş heye. Gerek dike ku deng neyên xistin. Çimkî ev rewşa hanê ji aliyê binyadî (bastûrî, bunyewî) ve di ziman de naqewime. Ne tewang e û ne jî rêzîkeke zimanê me ye. Tenê ji aliyê lêvkirinê ve rewşeke rasteqîn heye li pêşîya me. Ev yek jî, ji aliyê vekîteyê ve di warê nivîskî de gelemşeyê derdixe ber me. Dibe sedemê dubendiyê. Ez bi awayekî kurt ramana xwe derbibim, ji bo ku yekîtiyek, hevgrîtînek di

rastnivîsa me de hebe, meyla min li ser awayê ne kurtkirî ye.

Mijara me ya duduyan ev e, gelo beriya dengê /y/yê dengê /i/ tê an nayê? Celadet Bedîrxan dibêje ku nayê. Di di warê nivîskî de hin ji me rîayetî vê rêzîkê dikin hin ji me jî nakin. Ji lewre jî, newekheviyek di warê vekîteyê de diqewime. Pirtir jî ev gelsa hanê di peyvên ku dawîya wan bi dengdêra “î”yê diqede de, derdikeve. Dengdara “y”yê jî, mîna tîpa kelijînê/pewendiyê bi erka xwe radibe. Em vê jî bibêjin ku di zimanê me de sê dengdar bi erka tîpa kelijînê radibin: *h, w û y.*

Ev her sê dengdar jî, di zanista fonetîkê de wekî nivdeng têne pejirandin. A jixwe ji ber vê yekê ye ku gelsa /i/ û /y/yê tê li ber me disekine. Gava ku dengdêra /i/yê tê pêşîya dengdara /y/ê, asîmilasyonek tê pê û dengê /î/yê nema mîna xwe dimîne.

Nimûne:

derî *deriyê biniya malê*
tirî *tiriyê rezê gund*
malî *maliya meleyê gund*

Niha ez li gorî fonetîka herêma xwe, dikarim bibêjim ku dengê /y/yê hikariyeke mezin li dengê /i/yê dike û nema dengê /î/yê wekî xwe dimîne. Eger ew deng sedî sed li dengê /i/yê danegere jî, ew ji sedê sed ne /i/ ye jî. Bi kurtasî, guherîneke berbiçav tê de çêbûye. Ji bo selmandina vê yekê min bi xwe kesên ji herêma Botan jî dan axaftin. Min dît ku ew jî wekî dahûrîna me dengê /î/ya li pêşîya /y/yê bi lêv dikin. Belê, Ew deng ne tam /i/ ye û ne jî /i/ye. Dengê wisan e ku di navbera her duyan de ye. Di vir de çawa me li jorê jî got, em bi meseleyeke asîmilasyonê re rû bi rû ne. Ev yek di bastûra ziman de diqewime. Hemin ku dengê /î/yê bîna xwe namîne, peyta Celadet Bedîrxan di cih de dibînim û ji lew re dibêjim ku divê beriya /y/yê dengê /î/yê neyê...

Mijara me ya sisiyan jî li ser dengê /ê/yê ye. Dîsa dengê /y/yê derdikeve pêşîya me. Çaxê ku terkîbek tê pê û dengdêra /ê/yê tê

pêşîya dengdara /y/yê, guherînek di dengê /ê/yê de çêdibe. Çawa me li jorê jî diyar kiribû, ev qewimîn û rûdan ji ber dengdara /y/yê ye. Dengê /y/yê, /ê/ya li pêşîya xwe asîmile dike. Li gorî Celadet Bedîrxan divê dengê /ê/ an dê bibe /i/ an jî /e/. Wekî *diya min* an jî *deya min*. Lê ev yek di hemû terkîban de pêk nayê.

Nimûne:

rê *riya navbera gund û bajêr* an jî *rêya navbera gund û bajêr*
dê *diya min a pak* an jî *dêya min a pak*
çê *tu çêya xwe dibêjî(!)*
sê *kesê sêyemîn (!)*

Niha di karvaniyê de ez bi xwe rast li her du awayên bikaranîna dengê /ê/yê hatime, yanê *riya navbera gund û bajêr* an jî *rêya navbera gund û bajêr*. Meyla min li ser awayê bikaranîna /i/yê ye. Ango “*riya navbera gund û bajêr*”, ji “*rêya navbera gund û bajêr*” çêtir dibînim. Lê wekî ku di her du nimûneyên dawî de tê dîtin –ku me nîşana baneşanê di nav kevanê de daniye paşîya wan– em nikarin /ê/ya wan li dengê /i/yê dagerînin. Bi gotineke din ez bi xwe nikarim di şûna “*tu çêya xwe dibêjî*” de bibêjim “*tu çiya xwe dibêjî*”

Der barê vê babetê de mirov dikare hin rêzîkên awerte deyne, yanê rastnivîsîna hin terkîpan ji rêzîka gelemper biawertîne.

Di van her sê mijaran de ji bilî peyt û tespîtê rêzimanî, pêwistî bi tercîhan jî heye. Ji ber ku di nav gel de hevgirtinek (standartek) tune. Ji ber ku nîn e, erk dikeve ser milê me ku em li ser şeweyekê biryara xwe bidin.

Wekî min berê jî anîbû ziman, beriya her tiştî hewce dike ku hay û agaha me ji bilêvkirina ku Celadet Bedîrxan vekîteya xwe li serê ava kiriye hebe, ji lew re em ji bîra xwe qet dernexin ku em ne xweyê fonetîkeke hevgirtî ne.!

ber cahê serekê encumana rastnivîsa zmanê kurdîra

Di rojeva vê cvînêda sererastkirina du tîpan heye. Ew her du tîp, tîpa “*i*, *e*” ye. Ev her du tîp, gava bikevine pêşî bédenga “*y*” yê, wekî “*zevîya min, devîya darê şîlan; rêya gundê me, dêya bavê min*” ka dê çawan bêne nvisandin û xwendin? Divê bête zanîn ev yek, ne ji mjara me ya di meha berfanbarêda hatî gotingo krine. Ango di vêda kurtkirin an jî kêşana peyvane tune. Tenê têkilbûnek weha peywiste an na heye.

Gor hnekan, têkilbûn dixwaze û divê ew “*i*” yên bikevine pêşî tîpa “*y*” yê bibe “*i*”, “*Zevîya min*” bibe “*zevîya min*”, “*devîya darê şîlan*” bibe “*devîya darê şîlan*” û ew “*e*” yên di vê rewşêda, divê an bibin “*e*” an jî bibin “*i*”, di vê tentêlêda, “*rêya gundê me*,” an bibe “*reya gundê me*” an jî “*riya gundê me*”. “*Dêya bavê min*” an bibe “*deya bavê min*” an jî bibe “*diya bavê min*” dibêjin û bê sedemên ku em pê dizanin, bi îsrar jî li ser gotinên xwe radiwestin. Heger “*zmanê filan gel û netewên Hind û Ewropî weha ye, divê yê me jî welê bit*” dibêjin. Bê hzirîn divê bê redkirin. Lê heger “*Di zmanê meda awertên weha hene*” bibêjin. Divê mrov pêşî “*gelo!*” bibêje û paşî qasek li ser bîponije. Digel vê yekê, vê mjarê, bi du sê hevokan şîrove bikî, têda xêr û havil heye.

Xwezay ez di vê têkilbûnêda, ji wategran-kirina nvisandin û xwendinê, herifandina peyvane, xopandina zmên û nenasîna zmanê Kurdî zêde tu havilek (wecek) nabînim. Lê tevlêhevîna peyvane, hişkirin û kurtkirina zmanê Kurdî, bi awayek vekirî radixe ber çawan. Yek jî ew nermayî, drêjayî û ahengîya di wan kuncikên zmanê me da heyî jî holê radike. Tu heyberê ku cîyê wan bigire danayne. Lê tam dij û vajîyê wan, heyberên bê kês datînin. wekok:

Emê lêkerên ku raderên man “*birîn û birin*” e hildin destê xwe û şîrove bikî:

Borîya têdayîya radera birîn “*birî*” ye û ya radera birin jî “*bir*” e. Di vê kêşanêda tu tevlêhevî û zerar tune. Lê gava em li borîya dûdar binêrin. Kêşana radera birîn “*birîye*” ye û ya lêkera birin “*biriye*” ye. Dema tîpa “*i*” yê bête pêşî tîpa “*y*” yê û bibe “*i*” wusan tevlêhev dibe ku tu kes nikare van her du lêkeran jî hevdu bînese. Lewra her du jî wek hevdu dibin “*biriye*”. Yek jî dixwazim li ser peyvane “*mê*” û “*mî*” yê rawestim. Çawan tê zanîn ku di binyata xweda peyvane “*mî, mih*” e. Gor qaydên zmanê Kurdî tîpa “*h*” yê ketiye tîp kurt jî cîyê xwe daye tîpa drêj. Bî vê rewşê “*mih*” bûye “*mî*”. Her çî dibe? Gava em bi qaydên kêşana nav û rengdêran, van her du (mê û mî) peyvane bikêşin, Mêya reş û mîya reş derdikeve pêşber me. Lê gava tîpa “*e*” û “*i*” bibin “*i*” kêşana her dukan jî dibe “*miya reş*” û çara jî hev nasîne ji holê radibe. Yên weha, di zmanê meda gelek hene û gava têklayek weha bê holê pêşî li pêşveçûna zmên digire û dixitimîne. Kêfa zmên jî bi vê yekê dişkê.

Divê bê zanîn, Zmanê Kurdî zmanek nerme. Zmanên nerim, dengên drêj dixwazin. Haya mrov dikare “*Zmanên nerim, bengiyên dengên drêjin*” bibêje. Baş bala xwe bidinê; peyvane tirih, rih, sih, cuh, Buhtan, çehv, kehnî û êd. zmanê Kurdî, ji bona wan dengên kurtên di hundirê van peyvanda dixwîyên drêj bikin, zmên ew “*h*” yên di binika wanda heyî avêtine û cîyên tîpên Kurt dane tîpên drêj. Bêweku peyvane tirih bûye trî, rih bûye rî, sih bûye sí, Buhtan bûye botan, çehv bûye çav, kehnî bûye kanî. Carek din jî bibêjin; Qenc dêna xwe bidinê, dema di peyvêda Tîpa “*h*” bi tîpek dengdirêjra bixwîyê, bê zordan çara ketina wê tune. Wekok: Nahîd, nahêde, mahane, mehanî, mahû, Cihan, avahî, weha, nihan, nihayet û êd...

Ji xwe ev nermayî û drêjayî, taybetîyek zmanê kurdîye û sedemek ji sedemên berxwedan û ne pişivîna wî ye. Di dîtina mînda, heger ev nermayî û drêjîya zmanê me ne bûya, divan mercên granda, bi vê rewşa tekûz û drîst, heya dema me dê nekarîya bihata. Ji bo çî vê çeka hêja ji destê zmên tê derxistin nîzanim? Bi kurtasî zmanê me lê dixebite ku dengên xwe yên kurt, drêj bike. Hnek ji kesên Kurd jî, ber bayên bîyanîyan dikevin ku beşek dengên drêj kurt bikin. Yek jî dibe ku di zmanê hnek bîyanîyanda tîpa “y” nîv deng be, an jî bêhna drêjayê jê bê. Lê di zmanê me da xwerû tîpek bêdenge û wekî bêdengên dine jî. Ango wekî wan bêdengên din, bê alîkarîya dengdêrek nayê bi lêv krin. Çawan bê alîkarîya dengdêrek nayê bi lêv kirin wusan drêjayî jî têda naxwîyê. Heger taybetîyek nîhanî an jî razek têda hebe ez pê nîzanim. Jixwe di zmanê me da, ji dengdêrên kurt tîpa “i, u” ne tene serê peyvên û ne jî dawîya peyvên Kurdî.

Digel vê şîrova jorîn; “Ew “ê, î” yên tene pêşî tîpa “y” yê, ku tu guhertin di dengên wan da navên holê” nabêjim. Lê “Ew guhertin, tu gavê nazivirine dengêk din û ji binyata xwe jî zehf dûr nakevin. Lewra ew dengên peyîkin” bi îsrar dikarim bibêjim, çawan tê zanîn, ji tîpên Latîni Elfaba Kurdî ya hatî pejirandin, 31 tîp û pevdakeke. Divê bê zanîn ku ev tîp tenê îşaretên dengên binyatînin. Ji bil van dengên binyatî, gelek dengên peyîk jî di zmanê me da hene. Lê ji wan ra tu îşaret ne hatine danîn. Lewra dengên peyîk li ser binyata xwe tèn hejmartin.

Di vê mjarêda dîtina min ewe ku bi tu rewşê tîpa “î” nabe “i” û tîpa “ê” jî bi tu tîpên dinra naguhere. Lê di hnek mercanda tîpa “i” dikare bikeve û di mercnada jî her sê “e, i, u” tîpên kurt dikarin cîyên xwe bidine tîpên drêj. Sedem di mjarê me da tîpketin çî negir-tîye, li ser rawestan û şîrove naxwaze.

Berî her karî dixwazim vê yekê bibêjim ku damezirandina vê encumenê ez gelek dilxweş, bextîyar û bextawer kirime. Dema her celeb hêz di dest û pê mînda, serêk xweş xebat li ser bedena min, di hundirê wî serîda mejîyêk cwanê zêhtûj heyî, karek weha rastî min ne hat. Gelek lê xebitîm ku encûmanek

weha damezirînim. Lê mxabin Ser ne ketim. Ne tenê ez, di wan demanda kesna jî Pêngav (teşebûs) ên ne serketî krine. Ew kes jî bi wan derdan mane û zehfê wan koçdawî krine. Guhertinek grîng di navber min û wan pêngavkeranda heye; ew jî eve ku ez gûşitîme karek weha û min bi çavên xwe dît. Heger xebatek ji dil ne karim bikim jî ne xeme. Bawerîya min bi cwanê Kurd heye dê ji me gelek çêtir van karan li rê bibin. Nha temenê min dervazê 72 salan bû û ji nû ev karê pîroz weha bi cvatî bi dest min ket. Heger bi qûnxuşêl (qûnkaşkî) jî be dixwazim li pê vî karî bikevim û qasî bikarim tecrîbe û xebatên xwe yên kevin bîra xwe bînim û pêşkêşê cwanan bikim. Hêvîdarim dê heval, havil jê bibînin.

Dixwazim qasek li ser taybetîyên hnek şaxên zmên rawestim: Zman wekî candarane. Candar çawan ji dayîkek çêdibin û her yek di nav mercên xweda bi alî tekûzbûnêve diherikin. Lê hnek ji wan zû an dreng nexweş dikevin, dimirin û yên nû ji dayikanra dibin. Zman jî wusan di nav cvatanda derdikevin û gor mercên dem, îqlîm û jîna wê cvatê bi alî tekûzbûnêve dişemitin. Peyvên betalmayî û nexweş dimirin û yên kêrnehatî ji zmên dikevin, yên nû dizên, tekûz dibin û di nav zmênda cîyên xwe yên teybetî digirin. Her dem çêbûn û di nav zmênda cîbûna peyvên ji peyvên ji zmên ketî zêdetirin. Lewra zmên rojbiroj zengîntir, tekûztir dibin û pêşvetir diçin. Yek jî candar, nemaze mrov çqas pêşve diçe, çawan çêbûna wan ya fizîkî, xweşiktir û tekûztir dibe. Wusan hişmendî, huy û perwerdîya wan jî bê rawestan, di tentêla tekûzbûn û pêşveçûnêdaye. Zman jî çqas dem pêşve diçe, çawan peyv û têngihên wî zedetir dibin, wusan rewşa paragraf, hevok, peyv û kîtan jî tekûztir û watedartir dibin. Mrov, çawan gava bi xarina hindik xdayê xwe hilde, divê dev ji xarina pir berde. Bi kincên hindik bikare gerim û hênîkîya xwe bisazîne, divê yên zêde li ber xwe neke. Wusan Zman jî gava bi peyvên hindik hevok eynî watê bide, divê peyvên zêde lê neyên barkirin û gava peyvek bi tîpên hindik eynî watê bide dvê tîpên zêde jê bêne avêtin an jî derxistin. Çawan ûrfîşî û qelewî ji tendurustîya mrovanra kêrnayê û heger gelek pêşda here brek nexweşî jê tèn holê. Wusan ji hevokekra çend peyv bixwaze û ji peyvekra

çend tîp bixwaze, jê zêdetir divê neyê werimandin. Heger peyv û tîpên zêde watê ne ru-xîne jî, narîniya wan di herifîne. Heger em watê motor û peyvan jî vîtes bihejmêrîn, ji motorêra çend dranok bixwaze ew qas li vîtesê tê artilandin (tê pêvedanîn). Çawan kêma kênayîye wusan zêdejî.

Dixwazim bi rewşek din jî zmên hildim destê xwe: Çêbûna zmanan wekî dahên (icad) ên heyberanin. Dema heyber tên dahênandin, parçên wî ji normalê gelek zêdetirin, girnûz, tantiros (kaba) û ne telaştînin. Paşî rojbiroj parçên zêde jê tên derxistin, yên girnûz û tantiros tên telaştin û bi rewşek narîn derdikevin holê. Bi kurtasî her heyîn di binika xweda tekamûl dike. Xwezay Zman jî dervê vê rêzikê nayê hzirîn. Hemine ku zman jî di rêzik (kanûn) a tekamûlkirinêra dervaz dibe. Lewra ji vê rêzikê revîn bi destê tu heyînê nakeve.

Tekamûlbûna zmanan bi tekamûbûna gel, wêja gel û netewanra perelel dimeşe. Xwezay ev yek bi pêşveçûna cvatîra jî peywendare. Ji vê sedemêye ku zmanên cihanê bi tanga hevdura tekamûl nake. Di eynî cvatêda jî (heger zmanê navendî ne hatibe sazandin) ji herêmek heya ya din hnek guhertin dixwêyên. Di eynî herêmêda jî, carna bi hevdura derfet nade guhertina hemî hevok û peyvan. Ango di hnek hevok û peyvanda paşve mayîn dixwîyên.

Karê tekamûlkirina zmên, hevok û peyvan ya gel bixweye di nav demek drêjda pêktîne. Lê dema gel vê peywîrê pêk neyne, an jî kêmasî têda bihêle, di berevaniya gelda aqademî radihiyne vî karî û bi rewşek zanistî sere-rast dikin.

Ji tekamûlbûn û tekamûlkirina zmên, hevok û peyvan, mebesta me di vê şîrovêda, tenê krutkirina peyvane: Di medresêda, seydayê me, dema rastî peyvekî Erebi ya kurtkirî bihata, Serê xwe hiltanî û “*Ereb talibê kurtkirinêne*”, carna jî “*Dema peyva Kurt an jî Kurtkirî wata peyva drêj bide, bikaranîna ya drêj ne duruste*” digot. Piştî ghiştina min û xebata min ya li ser zmanê Kurdî, Min dît ku gelê Kurd jî (ji bil hnek xwendayên dbistanî) ji kurt kirina peyvan gelek hez dikin û beşek peyv kurtkirine jî. Dema min li ser zmanê Kurdî pêgeran û dahûrandin bikartanî, bi peywistî li nav gel digeram û bi wanra daxi-

vîm. Di devernada. dema min peyva drêj di cîyê ya kurtkirîda bikartanî, bê rawestan kesna “*Te ew peyv çewt bikaranî*” digotin. Piştî dahûranekê drêj û gran min zanî ku kurtkirina peyvna nîşana pêşveçûna cvatane û xebitandina peyva kurt ji ya drêj gelek çêtir, rastir û durusture. Ji ber svikîyê, him xebitandina wê him hînbûna wê hêsantire jî.

Dixwazim vê mjarê jî hildim destê xwe qasek li ser rawestim: Tu carî têgih an jî peyvek kurt nayê drêjkirin. Lê hnekên drêj bi qaydan an jî bê qayde tene kurtkirin. Weku. HEP, DEP û HADEP ji Halkin Emek Partisi, Demokrasi Partisi û Halkin Demokrasi Partisi çêbûne. Yek jî, pêra, pevra, têda, lêkxistin, lêkdan û êd. ji bi wîra, bi hevdura, di wîda, li yêkxistin û li yêkdan hatine holê... Dixwazim li vir ristek Melayê Czîrî peşkêş bikim:

Li ber çokan û kaşoyan
Ji derba Tirk û Hindoyan
Dibazim her wekî Goyan
Dema ew tene meydanê

Dema ew tên bi bazî tên
Digel qesên Şîrazî tên
Çi mukarin di tazî tên
Bi de'we tene lêkdanê
vê şîrove kirinê, êdî bi hêsanî dikarin bêne
li ser mebesta ramana xwe ya ji mera peywist:

Roja 20 ê meha berfenbarê, bi bankirina Enstîtuya Kurdî, gelek rêxistinên Kurd hatin nik hevdu. Di nav xweda û bi beşdarîya hemî rêxistinanan Encumenek ji bo durustkirîna Rastnivîsa Zmanê Kurdî damezirandin û di eynî rojêda cvîna xwe ya yekemîn li darxist. Bername û rojeva xwe sazandin. Bê rawestan, dest bi gotingoya rojevê krin.

Di rojevêda ew peyvên bi tîpa “a” û “e” biqedin mîna banqa, bra û pere, name divê di qedînekanda çawan bête bikaranîn cî girtibû. Ev mjara han ji alî granîya gelê Kurdve, zûda hatiye pişkavtin û vê mjarê weha “Ez diçime banqê, brê min hat, ez ji banqê tîm, min brê xwe şand û Perê min heye, nama kurê min hat, perê dibînim, namê dixwînim. Beşek ji endamên encumenê “*xebitandina bi vê rewşê êdî hêsantir, çêtir û narîntire*” gotin. Yên din pêşber derketin û “*Orîjîna peyvan diruxe divê peyv bê guhertin, dihemî kêşananda orîjî-*

na wan bixwiyên” digotin. Gor wan, “Divê ez diçime banqayê, brayê min hat, ez ji baqayê tîm, min brayê xweşand û pereyê min heye, nameya kurêmin hat, pereyê dibinim, nameyê dixwînim bitin” ramanên xwe danîne bêş cva-tê.

Ez bi fermî ji wan dipirsim. Di zmanê te-wangda, nemaze di yê Kurdîda pirsra kîjan Orîjînê dikin? Bla bibêjin em jî ser wext bi-bîn. Orîjîna peyvê, “tirih” e, yan “tirî” ye, Gava ku bibêjin “tirî” ye, vêca dema ew bibe “tiriyê reş” ango ew “r” bibe “i” ka orîjîna vê peyvê diruxe an ne?

Mînakek din jî ji du navan bidim. Yek ji wan “xal” û ya din jî “ap” bi van her du lêzi-manra axaftin an jî di bankirinada, xalo û apo ti bikaranîn, gelo aw “o” orîjîna wan peyvan naruxîne? Gava di nav qedînekanda bê xebitandin, ji her du pyvan jî “o” ji wan dikeve û di cîyê wêda “ê” tê danîn. Di wê tentêlêda “Xalê min, apê min” an jî “Xalê malîya me pir başe, apê wê kerevanek mêrane, gelo ev xalo û apo ku bûne xalê û apê çi anîne serê orîjînê? Ji van mînakan pirin.”

Em qasek jî li ser lêkeran rawestînin

Rader	Qurmê lêkerê	Lêkera fermanê	Dema niho û freh
Hinartin	hinart	hinêr	bihinêre dihinêre
Kezaxtin	kezaxt	kezêx	bikezêxe dikezêxe
Çandin	çand	çîn	biçîne diçîne
Şandin	şand	şîn	bişîne dişîne
Girtin	girt	gir	bigire digire
Geztin	gezt	gez	bigeze digeze
Kirin	kir	k	bike dike
Xistin	xist	x	bêxe dêxe
Nivistin	nivist	niv	binive dinive

Emê raderan danîne alîkî bla ji xwera qasek rawestînin, qurmê lêkeran ango peyvan hildîn destê xwe û bi kêşanê lêkeranra bidîn berhevdu û ji orîjînêra sadiq bimînîn (!) Ka çawan dibe?

Gava peyva “hinart, kezaxt” hildîn destê xwe, “a” yên wan bûne “ê” û “r” yên wan jî windabûne paşî “hinêr, kezêx, bihinêre, bikezêxe û dihinêre, dikezêxe” jê çêbûne.

Li peyva “çand, şand” binêrin “a” yên wan bûne “r” û “r” yên wan jî xwe veşartine. Bûne “çîn, şîn û biçîne, bişîne.”

Baş dêna xwe bidin tabloya jorîn, Peyva “girt, gezt û nivist” jî her yek bi qaydên xwe guherîne. ca tu li peyva “kir, Xist” binêre, ji eslê peyvê tenê tîpa “k, x” mane holê.

Bi kurtasî, gor zanîna min, di zmanên te-wang nemaze zmanê Kurdîda li orîjîna peyvan geran ne karekî raste.

Gor zanîn û ramana min ji vê mjarê, bikaranîna birê min, perê te, jî banqê tîm, biçime rojnamê çêtir, siviktir û narîntirê ji gotin û nvîsîna pereyê min, birayê te, ji banqayê tîm, biçime rojnameyêye. Xwezay divê neyê ji bîrkirin ku ji alî gelê meve hê hemî peyvên weha ne hatine guhertin û kurtkîrin. Ev kar maye benda aqademiyê û dibe ku awarte jî hebin û derkevin pêşber me. Îro li ser karek welê nikarî rawestînin.

Di rojeva vê cvînêda, Sererastkirina du tîpan heye. Ewher du tîp, tîpa “î, ê” ye. Ev her tîp gava bikevine pêşî tîpa bédenga “y” yê, wekî zevîya min, devîya darê şîlan; rêya gundê me, dêya bavê min ka çawan dê bêne nvîsandin û xwendin? Divê bête zanîn ev yek, ne ji mjara me ya di mehe berfanbarêda hatî gotinogo krine. Ango di vêda Kurtkîrin an jî kêşana peyvan tune. Tenê, Têkilbûnek weha peywiste an na, heye.

Gor hnekan têkilbûn dixwaze û divê ew “r” bibe “i”, zevîya min bibe zevîya min, “devîya darê şîlan” bibe devîya darê şîlan û ew “ê” an bibe “e” an jî bibe “i”, divê tentêlêda, “rêya gundê me”, an bibe reya gundê me an jî riya gundê me. “Dêya bavê min” an bibe “deya bavê min an jî bibe diya bavê min” dibêjin û bê sedemên ku em pê dizanîn, bi îrsar jî li ser gotina xwe radiwestin. Heger “zimenê filan gel û netewê hind û Ewropî wehaye, divê yê me jî welê bit” bibêjin. Bê hzirîn divê bê redkîrin. Lê “heger di zmanê meda awarte yên weha hene” bibêjin. Divê mrov pêşî “gelo!” bibêje û qasek li ser bîponije. Digel vê yekê, divê mjarêda, bi dusê hevokan mînakan bidîn xêr têda heye

Xwezay ez divê têkilbûnda ji wate grankîrin û herifandina zmên zêde tu havilek têda nabînim. Lê tevlêhevkirina peyvan bi awayek vekirî dixwiyê Wekok:

Emê lêkerên ku radera wan birîn û birine hildîn destê xwe: Borîya têdayîya radera birîn “birî” ye û ya radera birin jî “bir” e. Di vê kê-

şanêda tu zerar tune. Lê gava em li borîya dûdar binêrîn. Kêşana radera birîn "birîye" ye û ya lêkera birin jî "biriye" ye. Dema "î" ya bê-te pêşî tîpa "y" yê bibe "î" tu kes nikare van her du lêkeran ji hevdu binase. Lewra her du jî dibin "biriye" û yên weha gelesin.

Divê bê zanîn zmanê Kurdî, zmanek nerm. Zmenên nerim, dengên drêj dixwaze. Heya mrov dikeşe "zmanên nerim bengiyên dengên drêjin" bibêje. Baş bala xwe bidinê; Peyva tirih, rih, sih, cuh, Buhtan, çehv û êd. Ji bûna wan dengên kurt ku drêj bikin Zmanê me ew "h" yên di wan peyvanda heyî avêtine dengên kurt drêj kirine. Bêweku peyva tirih bûye tirî, rih bûye rî, sih bûye sî, Buhtan bûye botan, çehv bûye çav. Qenc dêna xwe bidin, dema di nav peyvekda tîpa "h" bi dengdêrek drêjra be, bê zordan çara ketina wê tune. Wekok: Nahîd, mahî, mahane, mahû û êd...

Ji xwe ev nermayî û drêjî taybetiyek zmanê Kurdîye û sedemek ji sedemên berxwedan û nepişivîna wîye. Di dîtina mînda heger ew nermayî û drêjîya wî ne bûya, bi vê rewşa drist heya dema me ne dikarîya bihata. Bi kurtasî zmanê me lê dixebite ku dengên xwe yên kurt drêj bike. Hnek kesên Kurd jî, ber bayên bîyanîyan dikevin ku dengên drêj kurt bikin. Dibe ku di zmanê hnek bîyanîyanda Tîpa "y" niv deng be an jî bêhna dengdêrîyê jê bê, Lê di zmanê meda xwerû tîpek bê deng û wekî bê dengên dine jî.

Di vê mjarêda dîtina min, bi tu rewşê tîpa "î" nabe "î" û tîpa "ê" jî, bi tu tîpên dinra naguhere. Lê di hinde mercanda tîpa "î" dikare bikeve. Sedem di mjara meda ev tîpketin çî ne girtiye. Li ser rawestan û şîrove naxwaze.

Ev rûniştin, dê roja 21 Adarê bihata li darxistin. Lê ji bo hinde sedeman hate paşvedan. Di ev rûniştin dê bi vê rojê bête navkirin. Di rojeva vê rûniştinêda liser du celeb daçekan dê bê gotingoyê kirin: Daçeka "bi", daçeka "bê".

1- Daçeka "bi" bi van her du rewşên jêrîn pêşkêşê gotingoya encumena me tê kirin:

Bi av, bi rûn, bi xwê, bi dar.

Biav, birûn, bixwê, bidar.

2- Daçeka "bê" ev daçek jî wekî daçeka "hi" bi du rewşan ji encumena me tê pirsîn:

Bê av, bê dar, bê por, bê şeker.

Bêav, bêdar, bêpor û bêşeker.

Pêşî emê daçeka "bi" hildin destê xwe û bi du rewşan şîrove bikîn:

a- Ya dikevîne pêşî lêkera fermanê û yên ji qurmê lêkera fermanê pêktên.

b- Ya dikevîne pêşî navdêran.

Ew daçeka "bi", ku li pêşî lêkera fermanê ji bil dema niho yên ji qurmê wî tîna kêşan çî digre, emê jêra daçeka fermanê bibêjin. Lê di dîtina mînda, ji daçekê zêde, jêra tewînek û tewîneka fermanê bê gotin rastir û çêtire.

Daçeka fermanê dikeve pêşî lekeran û bi lêkeranve tê zeliqandin. Wekok:

Ferman Dema bê Bilanî Vênî Merc daxwaz

Bixwe dê bixwe bila bixwe divê bixwe ku bixwe
Biçîne dê biçîne bila biçîne divê biçîne ku biçîne
Bikenîne dê bikenîne bila bikenîne divê bikenîne
ku bikenîne

Ew daçeka "bi", ku li pêşî navdêran çiyê xwe digre, bê kêmasî, di rêzika daçekandayê. Ango (awarte ne tîda) çawan daçek ji peyvên cuda tîna danîn. Hemine daçeka "bi" jî bê guhertina ji hevalên xwe dê cuda li pêşî navdêran bê çikirin. Wekok:

Bi kinc, bi çek, bi xêr, bi can, bi xanî, bi hiş, gerila bi rûyek spî peywira xwe didomîne û êd...

Lê gava navek an jî rengdêrek bîne holê, hinga wekî daçekên din, li pêşî û bi navanve tê zeliqandin. Wekok:

Gerilayê bikinc û biçek hat. Ew jina bihûner kete şer û êd...

Daçeka "bê", ev daçek, ji daçekên neyîne yeke û dikarim bibêjim yeka herî grînge. Ev jî wekî daçeka "bi" cuda li pêşî navdêran çiyê xwe digre û watên erênî dike neyîn. Wekok:

Bê pez, bê dewar, bê nan, bê zat, bê dûgel (dewlet) gel di dîroka xweda najîn, bê çek netewên bindest rizgar nabin û êd...

Lê dema bi navek xweserî an jî bi rengdêranê bête bikaranîn, bi navdêranve tê zeliqandin. wekok:

Bênava ji gund hat, Bêşerm dîsa xwa kifş kir, Bêcan zû raket, Bêdar gundekî Kurdistanêye, mala Bêmal li Bêdare û êd...

Di derbarê van her du celeb daçekanda, ew şîrova jorîn, ramanan û dîtina mine.

ji encama rastnivîsa zmanê kurdî re

Em divên di pêşiya mijara me ya vê mehê de, li ser mijara pêşî hinek bisekinin. Her çiqas ku li ser wê mijarê biryar nehatibe standin jî, ji me weye ku her wekî biryareke xef heye.

Mijara berfanbarê; di dawiya peyvên ku bi “a” û bi “e” yê diqedin bikaranîna veqetandekana bû. Mîna: “Ez çûme rojname” an “Ez çûme rojnameyê”, “Kongra Netewî” an “Kongreya Netewî”

Di civînê de hinekan mînaka yekemîn, hinekan jî mînaka duyemîn pejirandin. Yên ku mînaka duyemîn dipejirandin jî di nava xwe de bibûne du beş. Beşek mînaka yekemîn bi vebir çewt didît, beşa din jî, her du mînakan jî rast didît, lê belê “bikaranîna mînaka duyemîn çêtir e” digotin. Yên ku mînaka yekemîn dipejirandin jî, her du mînak rast didîtin, lê belê “bikaranîna mînaka yekemîn ji ya duyemîn çêtir e” digotin.

Bi kurtasî di navbera me de pirsgirêka veqetandekê wilo bû:

Yên ku berevaniya mînaka duyemîn dikirin: Di hevokê de divê ku eslê peyvê (orijîna peyvê) winda nebe. Mînak; di qedîneka “Kongra Netewî” de orijîna peyvê “Kongre û Netewe” ye, “Kongr û Netew” nîn e. Heke bi awayê “Kongreya Neteweyî” bê nivîsandin, orijîna peyvê winda nabe.” digotin.

Rawestîna li ser vê pirsgirêkê girîng e. Lewre ne tenê di veqetandekana de, di temamê zmanê kurdî de pirsgirêkên mîna vê hene. Sedema vê yekê, emê li jêrê, li ser vê mijarê dîtin û ramanên xwe pêşkêşî we bikin.

1- Divê ku rêzman û rastnivîs di himbêza hev de û di nav yekîtîyekê de bêne dîtin. (Çend awerte vê yekîtîyê naherifîne.)

a- Zmanê kurdî zmanekî tewang e. Di tay-

betiya zmanên tewang de orijîn dikare winda bibe. Mixabin pir winda dibin. Mînak: peyvên “bajar, dîwar, zman, aş, welat, hesp, xulam” di tewangê de dibine “bajêr, dîwêr, zimên, êş, welêt, hêsp, xulêm” Em mînaka hevokekê jî bidin: “Ez ji bajarê tîm” tê gotin, lê piraniya kurdan “Ez ji bajêr tîm” dibêjin. Ev yek jî ne bê qayde ye. Heke di nava navên nêr de tîpa “a,e” hebe, di tewangê de ev tîp dibine “ê”. Ev qayde jî pir hêsan e. Yên ku dibêjin “gereke orijîna peyvê” winda nebe, divê ku bi tu awayî “bajêr, dîwêr, zimên, êş, welêt, hêsp, xulêm” nenivîsin.

b- Orijîna peyvê di lêkeran de jî winda dibin. Qurmê lêkera “kuştin” ê “kuşt” e, lê qurmê fermanê “kuj” e. Qurmê lêkera “hatin” ê “hat” e, lê qurmê dema niha û dema bê “ê” ye. Mînakên wekî vê pir in. Yên ku orijîna digerin gelege di van waran de jî pê orijîne bigerin.

c- Di zmanê me de “di û bi” gava dengdêrên xwe tavêjin, bi piranî dibine “t û p”. Mînak: “Pirtûka min di dolabê de ye” “pirtûka min tê de ye”, “Azad bi trêne hat” “Azad pê hat”. Yên ku pê dibêjin “Gelege orijîna peyvê neguhere” divê ku hevokên jorê weha binivîsin: Pirtûka min di ê de ye”, “Azad bi ê hat”.

d- Di zmanê me de qertafa piranîyê (an) jî, heke peyv bi tîpa “a, e” biqede, ev tîp dikevin. Mînak: Pere-peran, axa-axan, netewenetewan. Li vir pereyan, axayan, netewayan nayê gotin. Yên ku orijîna peyvê digerin vê qaydê jî gelege biguherînin.

2- Zmanê kurdî bi gelemperî ji kurtkirinê hez dike. Cînavkên “têve, têre, jêve, têde, pêve, jê, pê, lê...” Ji kurtkirina nav an jî cînavkan çêbûne. Dîsa ew peyvên ku di kîta dawî

de tîpa “i” hebe, ew “î” di tewangê de dikeve û peyv kurt dibe. Mînak: şûna “kevirê çîyê” “kevrê çîyê”; şûna “bizina reş”, “bizna reş” tê bikaranîn. Kurtkirinên mîna van pir in. Heke ku em pê orijîna peyvê bikevin, gelege em van kurtkirinan nepejirînin.

Kurtkirin herdem ne rast e. Heke kurtkirin di nav qaydekê rêzimanê de bê çêkirin û ew qayde jî peyvan neherifîne rast e. Mînak; Kurd di peyvînê de şûna “Ez ji mal têm”, “Ez mal têm” dibêjin; şûna “Ji mal ve derket”, “mal ve derket” dibêjin. Bikaranîna han, çîye ku bê qayde ye zmanê diherifîne. Lê belê, şûna “diajom”, “tajom”, şûna “diînim”, “tînim”, şûna “diarhe”, “tarhe” tê bikaranîn û ev kurtkirin jî rast e. Lewra, ev bikaranîn di nav qaydekê rêzimanê de pêk hatiye.

3- Armanca rêziman û rastnivîsê ji zimanê gel dûrketin nîne. Armanca, nasîna zimanê ye û bi nêzikê axaftinê nivîsandine. Rastî jî, ne bikaranînên herêmî ye; bikaranîne gelemperî ye. Tenê dema ku bikaranîna gelemperî qaydên rêzimanê biherifîne tene guhertin. Kes tenê bi serê xwe nikare biryareke gelmperî bide. Ev raye di destê kesî de tune. Divê li ser navê gel encûmanek zanistî vê rayê bi kar bîne. Heke bi vê awayî nebe, wê zmanê me ji binî biherife. Ku herkes xwe rayedar bibîne, tevlêheviya rêziman û rastnivîsê dê ji îro pirtir bibe.

5- “Rojnama min”, “rojnameya min” herdu jî rast in. “Perê min”, “pereyê min” herdu jî rast in. “Ez diçime çîyê”, “ez diçime çîyayê” herdu jî rast in. Lê belê çîye ku di qerekertera zmanê kurdî de hezkirina ji kurtkirinê heye, bi awayî kurtkirî bikaranînê edî rastire. Rêzimanzanê me, ji Celadet Bedirxan heya Qanatê Kurdo, vî yekê wekî me pejirandine. Kesî negotiye: “bikaranîna kurtkirî ne raste”

Çira,

Lewra awayî kurtkirî hêsantire, zimanê ji hinek barên ku kêra tişteke nayên rizgar dike, peyvîn û nivîsînê siviktir dike. Di derveyê van rastîyan de, kurtkirin bi tenê serê xwe dewlemendiyeke zmanê me ye. Raya kes tu-

ne ku zmanê ji vê dewlemendiyê dûr bixe, jar bike... Kurtkirin jî ne di derveyê qaydan de ye. Qayde ev: heke ku peyvek bi dengdêra “e,a” yê biqede, ev tîp dikarin çiyê xwe bidine veqetînekan. Ev qayde jî qaydeke pir hêsane.

(Awerte: Di tewangên navên xweser “taybet” de kurtkirin ne rast e.)

Pêşniyara me pejirandina kurtkirîye. Heke ev yek neyê pejirandin jî, bila biryarek din neyê hildan. Kî çawa dixwaze bila wilo bi kar bîne.

Em bîne li ser mijara “î” yê ku tê beriya tîpa “y” yê. Li ser vê mijarê rêzimanzanê hêja C. Bedirxan pir rawestayê. Lê belê Bedirxan ne gotiye di nivîsînê de gelege “î” bibe “i”. Ew di peyvînê de şûna “î” yê “i” yê rast dîtiye. Dîsa Celadet Bedirxan dibêje: “Heke di peyvînê de sekînekek hebe, “î” mîna xwe divê bête bikaranîn”

Li ser vê mijarê nêrîn û ramanên me

1- Rast e li kîj derê “y” bête pêşiya “î” yê, wê dengê nizim têxe. Ev rastîyekî gelemperî ye. Lê belê nizmaya “î” yê nagihê dengê “i”yê. Di navbera “î” û “i” yê de dengêk nû çêdike. Di rastnivîsa zimanê kurdî de qaydeke gelemperî heye: heke ku dengêk di navbera du dangan de bimîne, bi denga bilind tê nivîsandin. Mînak: “Ç” ya “çem” ê ne “ç” ye û ne jî “c” ye, lê bi “ç” yê tê nivîsandin, kes jî wî tîpê bi “ç” ya hişk naxwîne. Dîsa “k” ya “kew” ê, di navbera “k” û “g” yê de ye, lê bi “g” yê na, bi “k” yê tê nivîsandin, dîsa kes vî dengê mîna “k” ya hişk naxwîne.

Wusa ne qayde weha ye: heke dengêk di navbera du dangan de bimîne, gelege bi ya bilind bête nivîsandin. Ev qayde gelemperî ye û herkesê vê qaydê pejirandiye. Di qaydan de coterûtî nabe. An ev qayde di temamê zimanê de dê bête bi kar anîn, an jî ev qayde dê neyete pejirandin. Rêyek din tune. Sedema vî yekê ye ku ew “î” ya ku tete pêşiya “y” yê gelege mîna xwe bimîne.

2- Heke ku “î” mîna xwe nemîne wê çî bibe? Bi rastî em navê vî yekê bihêzîrin. Lew-

ra zimanê me wê di binî ve biherife. Lêker û kêşana lêkeran wê di tev de têkilhev bibe.

Em li ser lêkera "kirin" û "kirîn" ê bisekinin

Kêşana lêkera "kirin" û "kirîn" ya dema borîya dûdar wehaye

Kirin	Kirîn
Min kiriye	Min kirîye
Te kiriye	Te kirîye
Wî-wê kiriye	Wî-wê kirîye
Me kiriye	Me kirîye
we kiriye	We kirîye
Wan kiriye	Wan kirîye

Emîr Celadet Bedirxan, Roger Lescot "Kürtçe Grameri" rûpel: 12-13, Weşanxane Doz.

Heke ku em "î" ya li pêşîya "y" yê bêxuc "î" dê lêkera "kirîn" ê jî bibe mîna lêkera "kirin" ê. Bi vê awayî jî dê zimanê me ji binî biherife. Dê kî bizane "min kiriye" ji bo kîjan warê hatî ye bi kar anîn. Wata wê "standine" an "pêkanîne" ?!

3- Gava ku "î" ya li pêşîya "y" yê bibe "î" kêşana lêkerên dema borî û demên hevedudanî jî diherife. Wan ji saziyê têxe û rêza kêşanê serobin dike.

Mînak:

QÊRÎN

Ez diqêrîna
Tu diqêriya
Ew diqêriya
Em diqêrîna
Hûn diqêrîna
Ew diqêrîna

KENÎN

Ez dê bikenîma
Tu dê bikenîya
Ew dê bikenîya
Em dê bikenîna
Hûn dê bikenîna
Ew dê bikenîna

Çawa ku di mînakên jorîn de jî dixwiyê di vê demê de qurim "qêrî" û "kenî" ye. Di hemû kesan de ev qurim naguhere. Lê gava ku "î" ya li pêşîya "y" yê bibe "î", dê ev qurim bibîne "qêrî" û "kenî" û ev yek jî ne rast e, heke ev yek rast be kesa duduyan û kesa sisêyan ya yekîneyê dê ji kesên dîtir biguhere, bi vê awayî him rêza demê û him jî qurmê

lêkera fermîyanê diherife.

Raya tu rêzimanzan an jî nivîsarê tune ku zmanê me, mîna mînakên jorê biherifîne. Peywira rêzimanzanan; di zmanan de pêkanîna herifin, şaşî û çewtîyan nîne.

Pêşniyara me neguherîna "î" ya tê berîya "y" yêye.

Mijara duduyan jî mîna mijara yekane. Li vir jî "y" dengdêra pêşîya xwe nizim dike. Lê belê ew nizimbûn, dengê xilas nake. Celadet Bedirxan jî, di bilêvkirinê de "reya min" di nivîsandinê de "rêya min" çêtirtire gotiye. Di axaftinê de kî çawa dipeyive bila wisa bipeyive, lê belê geleke nivîsandin neguhere.

Mînakên wiha di kurdî de hindik in. Tenê di tewangan de derdikeve pêşîya me. Ji bo tewangê jî Celadet Bedirxan qayde danîye.

"Pê" di zimanê me de gava ku ditewe nabe "piyê min" Lewra "pê" tiştêk din "pi" tiştêk dine. Jixwe li jorê jî me dabaş kiribû ku, divê "î" ya pêşîya "y" yê neguhere û "pêyê min" çewt e. Rastîya wî "pê min" e. "ê" ya "pê" yê peywira tewangê jî dibîne.

Di bawerîya me de "dê" an "dî" devokin. Bikaranîna kîjan devokê rast e? Li ser vê geşî pêwîst e. Ev tiştêk dine.

"Kî" "kê" ya kurdî zayendê kifşe dikin. Heke "ê" ya li pêşîya "y" yê an jî "î" ya li pêşîya "y" yê bi awayekî bête guhertin û ev dengdêr jî cî bidine hev, ew gav zayend wenda dibê. Ev jî li ser zmanê me zilmeke giran e.

Çawa ku me li jorê jî, jê dabaş kiribû, "y" dengdêra pêşîya xwe nizim dike. Ev rast e. Lê dengê ji binî wenda nake. Heke ku biryara wendakirinê bête standin, geleke ew gav "y" bête pêşîya kîjan dengdêra bilind wê nizim bike û em ji wê ya nizim bikarbînin. Mînak: "rûyê min" û "mûyê pora min" bête nivîsandin. Di qaydan de coterûyî ne rast e!

Li ser van mijaran nêrîn û ramanên me ev in. Em bawer in ku encûmana rastnivîs wê di van mijaran de biryarên rast bigirin.

Li ser navê Weşanxana Komelê

Derbarê rastnivîsîna herfên

-î, -û, -ê berya -y, -yê de

Çendî di rastnivîsîna bêjeyan de parastina koka peyvvan/kelimeyan pêwîst be jî, gava peyv paşbandan digirin, bilêvkerin bandorê li nivîsandinê dike û koka kelîmeyan carna diguherîne. Bi rastî ev divê wanî jî be. Lewra çî tiştê tê nivîsîn, jî bo xwendinê; jî bo bilêvkerinê ye. Bilêvkerin jî çiqasî asan be, ziman wî çendî şayik û vekirî dibe. Ji ber vê jî meriv dikare bibêje; bilêvkerin li ser rastnivîsînê weke mîhengêkê cih dilîze. Belê tengasiya li ber vê qaîdê; li her derê mîna hev nayê pêkarkirin. Wek babeta -î, -û, -ê ya berya -y, -yê... Ji xwe babeta me jî ev e.

a) Rastnivîsîna -î, -yê berya -y, -yê:

Bi baweriya min -y bilindekên berî xwe nerm dike. Çendî li cihnan nerm nake jî, meriv dikare wan netê bihesibîne. Bi taybetî em vê nermbûnê li -î, -yê bêhtir dibînin. Li gor vê jî baweriya me ya di derheqê -î, -yê de nermkirina wê ye.

Nimûne: Tirî+yê reş = Tiriye reş
Derî+yê malê = Deriyê malê

b) Rastnivîsîna -ê, -yê berya -y, -yê:

Bêguman herfa -y, -ê, -yê, jî nerm dike. Lê -ê vedigere -î, -yê rastê dîsa nerm dibe -î. Bêguman peyvên bi -ê, bi dawî dibin gişt na, hinek jî wan werê dibin.

Nimûne: Dê + ya min = Diya min

Gava peyva diya min bi lêv dibê, xuya dibe ku dengê -î, -ya berya -y, -yê bi bilindek e, yanî nêzikî -î, -yê, ye. Ji xwe cîderka -ê, -û, -

î yek e. Wek nimûne: Peyva qêrîn' bi awayê qîrîn, "şêrîn" bi awayê "şîrîn" jî tê gotin û hwd. Ji ber vê sebebê qenaeta me, yan divê -ê wek xwe bimîne, yan jî eger emê nerm bikin divê vegere -î, -yê. Lewra gava "dê+ya min" bi şiklê "deya min" were nivîsîn, dibe ku bi hinek peyvvan re were tevlihevkerin.

Nimûne: Deya min: Koma pûşê min
Deya min: Dayika min

Meriv dikare vê nimûnê li hemî peyvên bi vî rengî bigire.

Baweriya me ya derheqê van herdu babetan de ev e.

Nûbihar

ALİ KARADENİZ

Wekî ku hûn jî dîzanin hêj jî di grammer û rastnivîsa zimanê kurdî de hinek alozî û gengeşî didomin. Her çî heta îro li ser rêziman û rastnivîsa kurdî gelek tişt hatibin nivîsandin jî ber ku heta îro di vî warê de otorîteyek serdest pêk nehatiye em hêj jî negihîştine encamêkê bi dest bixin me xwest em fikir û dîtinên li ser rêziman an jî rastnivîsê biweşînin. Em hêvîdar in ku di dawîya van nîqaşan de em bigihên encamê.

ENSTÎTUYA KURDÎ YA STENBOLÊ

Sê berhemên nû ji Enstîtuya Kurdî

Em dikarin van her sê berhemên xwe yên nû bi riyên cur bi cur bigihînin we

Ji Enstîtuya Kurdî bixwazin

Buhayê pirtûkan 1.000.000 TL

Nimroya Hesabê me ya Banqeyê:

Turabi Şen 1050300 Türkiye İş Bankası Aksaray Şubesi /
İstanbul

